

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

NENE HATUN'UN HAYATI VE NENE HATUN BİBLİYOGRAFYASI

NENE HATUN'S LIFE AND NENE HATUN'S BIBLIOGRAPHY

HAZIRLAYAN

AKIN AKTAŞ

(162004007)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

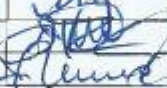
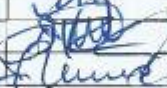
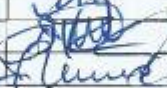
DOKTOR ÖĞRETİM ÜYESİ OKTAY KARAMAN

GİRESUN-2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 08/02/2019 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Sanatta Yeterlilik öğrencisi Akın AKTAŞ'ın, "Nene Hatun'un Hayatı ve Nene Hatun Bibliyografyası" başlıklı tezini incelemiş olup aday 08/02/2019 tarihinde, saat 14:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/ Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof.Dr. Murat Küçükkuşurlu	
Üye	Dr.Öğr. Üyesi Oktay Karaman	
Üye	Dr.Öğr.Üyesi Fikret Uslucan	

ONAY

08/02/2019

Doç. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Sanatta Yeterlilik tezi olarak sunduğum “Nene Hatun’un Hayatı ve Nene Hatun Bibliyografyası” adlı çalışmamın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/02/2019

Akın AKTAŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ	1
2. ERZURUM İLİNİN GENEL DURUMU	1
2.1. Erzurum'un Tarihi ve Coğrafi Önemi	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ERZURUM DENKLEMİNDE OSMANLI-RUS SAVAŞLARI.....	7
(1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞLARI).....	7
1.1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı.....	8
1.2. 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı (Kırım Harbi).....	9
1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi).....	11
1.3.1. Rumeli (Tuna) Cephesi	21
1.3.2. Kafkasya (Anadolu) Cephesi	21
1.3.3. Erzurum İstihkâmları'nın Durumu	22
1.3.4. Aziziye Müdafaası	23
1.3.5. Aziziye Müdafaası'ndan Sonra Yaşanan Gelişmeler	35
1.3.6. Edirne Mütarekesi.....	37
1.3.7. Ayastefanos Antlaşması	38
1.3.8. Kıbrıs Antlaşması.....	39
1.3.9. Berlin Antlaşması	40
İKİNCİ BÖLÜM	
1. NENE HATUN'UN HAYATI	42
1.1. Nene Hatun'un Evliliği ve Çocukları.....	43
1.2. Nene Hatun'un Yaşamış Olduğu Ekonomik Sorunlar ve Maaş Bağlanması	45

1.3.	Nene Hatun'un "Yılın Annesi" Seçilmesi	61
1.4.	Nene Hatun'un Vefatı	63
1.5.	Nene Hatun'un Mezarı.....	68
1.6.	Taziye Mesajları	68
1.7.	Nene Hatun'un Vasiyeti.....	70
1.8.	Nene Hatun ile Yapılan Röportajlar	71
1.8.1.	İsmail Habib Sevük "Aziziye'nin Bugün de Yaşayan Şahitleri"	72
1.8.2.	Doğan Nadi "Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları"	76
1.8.3.	Şukufe Nihal "Erzurumlu nine"	79
1.8.4.	Ahmet Emin Yalman "Nene Hatun'u Ziyaret Ettim"	81
1.8.5.	İffet Halim Oruz "Nine Hatun"	83
1.8.6.	M. Necati Sepetçioğlu "Geçen Ayın Dergileri"	84
1.8.7.	Necati Dağistanlı "Ordu Ninesinin ölümünün 1. Yıldönümü Münasebetiyle"	88
2.	Diğer Röportajlar	93
2.1.	"Yaşar Baba Gazetemize Aziziye'yi Anlatıyor"	93
2.2.	Elif Korap "Efsane Değil Gerçek"	97
3.	Nene'nin 93 Harbine Katkısı	98
4.	Aziziye Müdafaası Hakkında ve Nene Hatun Hakkında Yaşanan Gelişmeler.....	99
4.1.	Aziziye Müdafaası'nın Anılması ve Gazi Günü'nün Kutlanması	99
4.2.	Nene Hatun Adının Kız Öğretmen Okuluna Verilmesi	100
4.3.	Tabyalara Aziziye Anıtı'nın Yapılması	101
4.4.	Gümrük Caddesi Adının Nene Hatun Caddesi Olarak Değiştirilmesi...111	
4.5.	Nene Hatun Müzesi'nin Açılması için Zeki Başar'ın Girişimleri.....111	
4.6.	Erzurum Şehir Merkezinde Aziziye Anıtı'nın Yapılması.....112	
4.7.	Nene Hatun Çeşmesi	113
5.	Beyaz Perde'de Nene Hatun	113
5.1.	"Gazi Kadın" Filmi	113
5.2.	"Aziziye Tabyaları ve Nene Hatun" Filmi.....120	
6.	Belgesellerde Nene Hatun	120
6.1.	Nene Hatun.....	120

6.2.	Tarihi Değiştiren Yüzler “Nene Hatun”	121
6.3.	Kahramanlar Geçidi “Nene Hatun”	121
6.4.	Hattı Müdafa “Ahmet Muhtar Paşa Aziziye Savunması 1877”	121
6.5.	Portre–Nene Hatun	121
6.6.	Unutma-Nene Hatun	121
6.7.	Kültürden Medeniyete “Erzurum’un Yetiştirdiği Türk Kadın Kahramanları Konuştuk	122
6.8.	Gün ve Tarih “Nene Hatun”	122
6.9.	Nene Hatun’u Tanıyalım.....	122
7.	Çizgi Filmde Nene Hatun “Muhteşem Türkler -Nene Hatun”	122
8.	Müziklerde Nene Hatun	122
8.1.	Nene Hatun Destanı.....	122
8.2.	Nene Hatun.....	122
9.	Güncel Hayatta Nene Hatun	123
9.1.	Nene Hatun Adının Erzurum Teknik Üniversitesi’ne Verilmesine Yönelik Kanun Teklifi	123
9.2.	KPSS Sorusu	123
9.3.	Türkiye’nin İlk Müdahale Gemisi “Nene Hatun”	123
9.4.	“Nene Hatun” Gazetesi	123
9.5.	“Nene Hatun” Pulu	124
9.6.	Nene Hatun Portresi.....	124
9.7.	8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve 5 Mayıs Anneler Günü	124
9.8.	Nene Hatun Boks Karşılaşması	124
9.9.	Nene Hatun Short Track Kupası.....	124
9.10.	Nene Hatun Koşusu.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1.	NENE HATUN BİBLİYOGRAFYASI.....	126
----	---------------------------------	-----

SONUÇ	138
KAYNAKÇA	140
EKLER	153
ÖZGEÇMİŞ	212

ÖNSÖZ

Nene Hatun, Türk Tarihi'nde ve tarih kitaplarında adından sıkça bahsedilen fakat hayatıyla alakalı az bilgi sahibi olunan şahsiyetler içerisinde yer almaktadır. Nene Hatun hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı abartılı ve yanıltır. Nene Hatun'un hayatını tez konusu olarak belirlememizdeki temel amaç, Nene Hatun'u belgeler ışığında tarihsel boyutuyla gerçekçi bir şekilde anlatmaktır.

Bu tez çalışmasında bana her türlü desteği veren Erzurum sevdalısı değerli bilim adamı Sayın Murat KÜÇÜKÜĞURLU'ya, lisans ve lisansüstü eğitim dönemlerimde şahsıma her türlü desteği sağlayan Giresun Üniversitesi'nin pek kıymetli hocaları Sayın Selim KARAKAŞ, Sayın Emrullah KALELİ, Sayın Sezai BALCI, Sayın Ali Ata YİĞİT ve Sayın Fikret USLUCAN hocalarıma, yardımlarını hayatım boyunca unutamayacağım Ordu Üniversitesi'nin pek kıymetli hocası Sayın Ayşe PUL hocama, kaynak temininde yardımcı olan Sayın Erol KÜRKÇÜOĞLU, Sayın Selahattin TOZLU, Sayın Talat UZUNYAYLALI hocalarıma, arşivlerini paylaşarak tezimize fayda sağlayan Sayın Alparslan KOTAN ve Sayın Ayşe Neslihan HATUNOĞLU hanımefendiye, Giresun Türk Ocağı'nın idari kadrosuna, hayatım boyunca haklarını ödeyemeyeceğim aileme, ayrı ayrı teşekkür ederim.

"Nene Hatun'un Hayatı ve Nene Hatun Bibliyografyası" adlı tez çalışmamızda şahsıma her türlü desteği sağlayan danışman hocam Sayın Oktay KARAMAN' a teşekkürü borç bilir, saygı ve minnetlerimi sunarım.

Akın AKTAŞ

08.02.2019

ÖZET**NENE HATUN'UN HAYATI VE NENE HATUN BİBLİYOGRAFYASI****AKTAŞ, Akın****Yüksek Lisans Tezi****Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Doktor Öğretim Üyesi Oktay KARAMAN****2019**

Coğrafi konumu itibariyle sürekli işgale ve saldırılara uğrayan Erzurum, tarih ve coğrafya bakımından ziyadesiyle önemlidir. Bu nedenle Erzurum, çeşitli dönemlerde farklı devletlerin himayesine girmiş birçok kez işgale uğramıştır. Coğrafi konumu gereği köprü görevinde olan şehir, üstlenmiş olduğu misyon neticesinde Anadolu'nun Kilidi unvanını almıştır. Bu sebeple Erzurum hâkimiyetini arzulayan devletlerin sayısı oldukça fazla olup bu devletlerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti, Erzurum için hâkimiyet mücadelesini genel olarak İran ve Rusya'ya karşı vermiştir.

Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti'nin Erzurum hâkimiyeti için verdiği çetin mücadelelerden biri 93 Harbi'dir. Bu harbin sonucunda Erzurum bir dönem Rus işgaline uğramış, harbin neticesinde tarih sahnesine yeni karakterler çıkmıştır. Bu karakterlerden biri de Nene Hatun'dur. Nene Hatun ismi günümüzde bilinse de hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Nene Hatun ile alakalı arşiv taraması yapılarak belgeler tasnif, tahlil ve tenkit işlemlerinden geçirilmiş elde ettiğimiz bilgiler tarafımızca kayıt altına alınmıştır. Akabinde Nene Hatun hakkında detaylı bir kaynakça hazırlanmış olup kaynakçada yer alan eserler ve belgeler incelenerek bir değerlendirme tarafımızca yapılmıştır. Daha sonra, Nene Hatun ile yapılan röportajlar tek bir çatı altında toplanmıştır. Böylece Nene Hatun'a belgeler ışığında tarihsel bir kimlik kazandırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Erzurum, Osmanlı Devleti, 93 Harbi, Aziziye Müdafaası, Nene Hatun.

ABSTRACT**NENE HATUN'S LIFE AND NENE HATUN'S BIBLIOGRAPHY****AKTAŞ, Akin****Master Thesis****Department of the Republic of Turkey****Thesis Advisor: Doctor Oktay KARAMAN****2019**

Erzurum is very important place in terms of history and geography which is due to its geographical location, has been under constantly occupation and attacks. For this reason, Erzurum has been under the protection of different states in different periods and has been occupied many times. The city which on bridge duty due to its geographical location it was named as the Lock of Anatolia. Therefore, the number of states that would like to dominate Erzurum is too much and one of these states is the Ottoman Empire. Ottoman Empire, has been fought for Erzurum against to İnan and Russia generally.

One of the hard fight of the Ottoman Empire and Russia for Erzurum was the war of 93. As a result of this war, Erzurum was exposed to Russia's occupation for a period and also new characters emerged on the stage of history. Nene Hatun is one of these characters. Today, the name of Nene Hatun is known but there is not much information about her life. Therefore, the documents obtained by using the archive search for Nene Hatun were classified, analyzed and criticized. In addition the obtained data has been recorded by us. After that, a detailed bibliography related to Nene Hatun has been prepared and works & documents in this bibliography were examined and an evaluation was made by us. Afterwards, interviews which make with Nene Hatun has been collected under one roof. In this way, it is purposed to gain a historical and realistic identity with documents to Nene Hatun.

Key Words: Erzurum, Ottoman Empire, War of 93, Defense of Aziziye, Nene Hatun.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
A.Ş.	: Anonim Şirket
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz .	: bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
KPSS	: Kamu Personeli Seçme Sınavı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBIA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
N	: Numara
NATO	: Nort Atlantic Treaty Organization
S	: Sayı

- s.** : Sayfa
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TCDD** : Türkiye Cumhuriyeti Demir Yolları
- TDK** : Türk Dil Kurumu
- TDVIA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- TRT** : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- TSK** : Türk Silahlı Kuvvetleri
- Y** : Yıl
- Yay.** : Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın amacı, Nene Hatun'un hayatını yanlış ve eksik bilgilerden arındırarak belgeler ışığında doğru bir Nene Hatun karakterini ortaya koymaktır. Bir diğer amaç ise Nene Hatun ile alakalı hazırlanan kayda değer tüm eserleri bir araya getirmektir. Nene Hatun'un hayatı birçok isimsiz kahraman gibi ne yazık ki pek önemsenmemiş onun hakkında doğru olmayan birçok bilgi üretilmiştir. Yapmış olduğumuz bu çalışma neticesinde Nene Hatun'un hayatı ve Nene Hatun hakkında yazılanlar ilk defa akademik bir tez çalışmasının konusu olmuştur.

Hazırlanmış olduğumuz tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde İbni Haldun'un ifade ettiği "Coğrafya kaderdir." görüşü dikkate alınarak Erzurum tarihi ve Erzurum coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Osmanlı-Rusya ilişkilerinin başlangıcı, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları, Erzurum ekseninde değerlendirilmiştir. İkinci bölümde tezimizin asıl konularından biri olan Nene Hatun'un hayatı derinlemesine incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Tezimizin son bölümü olan üçüncü bölümde ise Nene Hatun bibliyografyası hazırlanarak Nene Hatun hakkında ulaşılabildiğimiz kayda değer tüm çalışmalar tek çatı altında toplanmıştır. Nene Hatun ile alakalı kaynak niteliği taşıyan malzemeler ise ekler kısmına dâhil edilmiştir.

2. ERZURUM İLİNİN GENEL DURUMU

Nene Hatun'u ortaya çıkaran süreç ve yaşanan olaylar genel itibariyle Erzurum şehrinde geçtiği için Erzurum hakkında önemli bazı bilgilerin verilmesi tezimizin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Nene Hatun hakkında bilgi vermeden önce Erzurum tarihi ve Erzurum coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir.

Erzurum, Türk-İslam tarihi açısından olduğu kadar Dünya tarihi açısından da en az Bağdat, Kudüs ve İstanbul kadar önemli bir şehirdir. Matematiksel konum itibariyle 40-15° ve 42-35° Doğu Boylamları ile 40-57° ve 39-10° Kuzey Enlemleri arasında bulunmaktadır.¹ Artvin, Rize, Gümüşhane, Erzincan, Bingöl, Muş, Ağrı,

¹ Erzurum İl Yıllığı 1998, Önder Matbaacılık, Ankara 1998, s. 87.

Kars illeri ile komşu olan Erzurum, toprağının kapladığı alan bakımından Türkiye'nin stratejik illeri içerisinde yer almaktadır. Asya Türkiyesi'nin en önemli kenti sayılan², günümüzde “Dadaşlar Diyarı” olarak anılan Erzurum, Türkiye'nin önemli yolları üzerinde bulunan bir yapıya sahiptir. Uzak doğudan gelerek Trabzon'a ulaşan İpek Yolu ile Kafkasya ve İran'dan gelip Karadeniz ve Basra Körfezi'ne ulaşan doğal yolların kavşak noktası üzerinde bulunmaktadır.³ Bu nedenle Erzurum, Anadolu hâkimiyetini planlayan devlet veya milletlerin ilgisini sürekli canlı tutmuştur. Böylece istilaya ve savaflara açık bir coğrafya halini almaktadır.⁴ Stratejik konumu ve tarihi misyonu neticesinde işgal ve hâkimiyet planlarına dâhil edilen kadim şehir birçok devlet ve milletin egemenliğine girmiştir. Romalılardan başlayıp Türk hâkimiyetiyle devam eden süreçte Erzurum, önemini ve kıymetini her geçen gün arttırmakta olup bilindiği kadarıyla en uzun hâkimiyet sürecini Osmanlı idaresinde yaşamıştır.

2.1. Erzurum'un Tarihi ve Coğrafi Önemi

Yüzyıllar boyunca farklı güçlerin hâkimiyetine giren kadim Erzurum şehrinin etimoloji bağlamında zengin bir geçmişi vardır. Çeşitli medeniyet ve devletlerin himayesine giren bu coğrafya farklı isimler ile anılır olmuş, Erzurum adının tarihi ile alakalı farklı görüşler ortaya konulmuştur. Şehrin ilk adı, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios'a izâfe edilen Theodosipolis'tir.⁵ Ermeniler için Karin adı daha uygun olup bu ad Bizanslılar tarafından Yunancalaştırılarak, Karintis şeklini almıştır.⁶ Selçuklular, Tuğrul Bey zamanında 1048 veya 1049 yılında Erzen-i Rum denilen şehri zapt ile yakarak tahrip etmişler, şehir bundan sonra rengine binaen Kara Erzen ve Kara-Erz adını almıştır.⁷ Bu Erzen'i bölgedeki diğer Erzen isimli şehirlerden

² Aleksandr Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**, Çev. Ataol Behramoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. (6. Baskı), İstanbul 2008, s. 71.

³ Erol Kürkçüoğlu, **Orta Çağ'da Erzurum (V-X.V yüzyıllar)**, Güneş Vakfı Yay. , Erzurum 2007, s. 10.

⁴ Erzurum ve çevresinin Orta Çağ boyunca tarihi coğrafyası hakkında genel bilgi için bkz. Savaş Eğilmez, **“Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası”**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2004.

⁵ Cevdet Küçük, “Erzurum”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1995, s. 321.

⁶ Cevdet Küçük, **a.g.m.** , s. 321.

⁷ Nusret Çam, **Erzurum Tabyaları**, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1993, s. 13. ; Erzen, bu istiladan sonra külliye harap olmuş ve bir daha te'sis ve tamir olunamamıştır. Bu harabe bundan sonra Kara-Erzen adını almıştır ki, git gide Kara-Erz ve nihayet Karaz şekline girmiştir. Daha sonra Erzen-i Rûm veya Erzürüm adını almaya başlamıştır ki şimdiki adı Erzurum şehridir. Besim Darkot, “Erzurum”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. C. 4, Eskişehir 1997, s. 348.

ayırmak üzere buraya Erzen er-Rum denilmiş ve bu isim zamanla Erzurum adını almıştır.⁸

Osman Turan, Erzurum adıyla alakalı olarak: “Müslümanlar, Bidlis ile Meyyâfârkın arasında bulunan diğer Erzen’den ayırmak için Erzen ur-Rûm yani Roma Erzen’i adını veriyorlardı. Bu isim Türkler zamanında bilâhare Erzurum şeklini almış ve buna halk arasında Rum arzı manası yakıştırılmıştır. Ermeniler ise bu şehre Garin veya Karnukalak adını veriyorlardı.”⁹ ifadesiyle genel bir değerlendirme yapmıştır.

Erzurum’un yer adı konusunu özetlemek gerekirse bahsi geçen bu coğrafya zaman içerisinde; Theodosipolis, Karin, Karintis Kalikale, Erzen, Erzen-i Rum gibi farklı isimlerle anılmıştır. Günümüzde ise Erzurum ismiyle tarih sahnesindeki varlığına devam etmektedir.¹⁰

Erzurum için bir diğer önemli konu, Türk hâkimiyetinin başladığı dönemdir. Erzurum’un stratejik önemini kavrayan Müslüman Araplar bölgenin hâkimiyet altına alınması için siyasi ve askeri girişimlerde bulunmuşlardı. Hz. Osman o dönemde Şam valiliği görevinde bulunan Muaviye’ye mektup göndererek Erzurum’un alınması emrini vermiş, bunun üzerine Habib b. Mesleme idaresindeki İslam ordusu Erzurum hâkimiyetini ele geçirmişti.¹¹

Erzurum hâkimiyeti bu dönemde Araplar ve Bizanslılar arasında sürekli el değiştirecek, kadim coğrafyanın Türk hâkimiyetine girmesiyle bahsi geçen süreç sona erecektir. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi halifelerinin fiilen Selçuklu hâkimiyetine girmesi sonucunda Araplar bu bölgeden çekilmiş ve Erzurum bundan sonra Selçuklu-Bizans mücadelesine sahne olmuştur.¹² Bazı tarihçiler, bu coğrafyanın 1048 veya 1049 yılında İbrahim Yinal ve Kutalmış tarafından ele geçirildiğini belirtirlerken¹³ farklı bir görüş ise “İbrahim Yinal kuşatma yoluyla

⁸ Murat Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2018, s. 14. ; Şimdiki adı olan Erzurum, Erzen el-Rum’dan türemiş olup anlamı Roma arazisindeki Erzen’dir. Enver Konukçu, “Erzurum Tarihi”, **Aziziye**, Y. 27, S. 7, Erzurum, 7 Temmuz 1997, s. 14.

⁹ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, s. 29.

¹⁰ Erzurum adının tarihsel süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s. 321. ; Besim Darkot, **a.g.m.**, s. 340-345.

¹¹ Müslüman Arapların Erzurum bölgesine fetih hareketleri için bkz. Savaş Eğilmez, **Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar**, Erzurum Belediyesi Kültür Yay. , İstanbul 2013.

¹² Murat Küçükkuşurlu, **Geçmişten Günümüze Erzurum Kalesi**, Zafer Form Ofset Yay., Erzurum 2017, s. 43.

¹³ Bu görüşü savunan bazı tarihçiler ve eserleri şunlardır; M.Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 56. ; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötügen Neşriyat, (19. Basım), İstanbul, Ekim 2015, s. 121-122.

Erzen'i ele geçiremeyince, ganimet kaybına uğramayı göze alarak evleri ateşe verdi, Erzen baştanbaşa yandı."¹⁴ bilgisini ifade etmektedirler.

Bu mücadeleler zaman içerisinde devam etmiş Türklerin Erzurum coğrafyasına yerleşmesi¹⁵ Malazgirt Savaşı'nın ardından meydana gelen siyasi gelişmelerin sonucunda gerçekleşmiştir. Sultan Alparslan, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra savaşa katılan ünlü komutanlarına Anadolu fethini emretmiş, onlara fethettikleri yerde ikta¹⁶ yetkisi vermişti.¹⁷ İlk Selçuklu fetihleri sırasında şarkî Anadolu'da kurulan ilk beyliğin Saltuklular olduğu ve Malazgird zaferini müteakip Alp Arslan'ın Erzurum ve havâlisini Ebûl-Kasım Saltuk'a iktâ olarak verdiği ve onun hâkimiyetinin 1071 yılında başladığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Mükrimin Halil Yinanç ise bu konuyla alakalı olarak, Erzurum fethinin 1080 senesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹⁹

Saltuklu Beyliği'nin Erzurum hâkimiyeti için vermiş olduğu mücadeleler genellikle Gürcüler ile yaşanmıştır. İlk dönemlerde Gürcülere karşı başarı sağlansa da ilerleyen yıllarda Saltukluların Gürcülere karşı savunma hattı zayıflamıştı. Süleymanşâh Şarkî Anadolu'da birtakım Türk beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra Erzurum'a vardı ve 1202 yılında Nasreddin Muhammed'i tahtından indirerek Saltuklu hâkimiyetine son verdi.²⁰ Böylece bütün Saltuklu toprakları Selçuklu hâkimiyetine girmiş oldu.

Bir dönem Selçuklu hâkimiyetinde bulunan Erzurum için sıkıntılı günler Moğol tehlikesinin yaklaşması üzerine başlamış oldu. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd, Moğollar ile daha iyi bir mücadele için Doğu Anadolu'da bulunan küçük devletçikleri ortadan kaldırarak tek bir devlet yapılanması kurmayı amaçladı. Bu maksatla Erzurum'u kendi topraklarına kattı. Lakin Alâeddin

¹⁴ Savaş Eğilmez, **a. g. e.**, s. 68.

¹⁵ Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin başlamasında, 1071 Malazgirt Zaferi'nden çok daha önce Bizans Ordusu'na karşı kazanılan Pasinler Savaşı önemli bir yer tutar. Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin başlamasında Erzurum'un rolü hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s. 20-21.

¹⁶ İktâ, bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin ve gelirlerinin asker ve sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesi anlamına gelmektedir. www.tdk.gov.tr "Güncel Türkçe Sözlük" bölümünden faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi 30.11.2018)

¹⁷ Fahrettin Öztoprak, **Oğuzların İsyamı ve Babai Türkmenler**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2012, s. 37.

¹⁸ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 3.

¹⁹ Erzurum'un 1080 yılına kadar Türklerin eline geçmemesini yalnız müstahkem olmasına atfedilmemelidir. Yukarı Fırat Vadisi'ni takip ederek, Orta Anadolu'ya gazaya çıkan Türk emirlerinin bu şehir halkından emân ve istiman haracı aldıkları ve bundan dolayı muhasaradan sarfinazar ettikleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden Erzurum'un fethi gecikmiş ve ancak 1080 yılında gerçekleşmiştir. Mükrimin H.Yinanç, "Erzurum", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. C. 4, Eskişehir 1997, s. 348.

²⁰ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 20.

Keykubad'ın vefatını fırsat bilen Baycu Noyan komutasındaki Moğollar, Gürcü ve Ermeniler ile işbirliği yaparak 1242 yılında Erzurum'u işgal etmiş ve bölgede tam manasıyla katliam gerçekleştirmişlerdi. Böylece Erzurum, Türk tarihinde Moğol istilasının ilk kurbanı oldu.²¹ Moğol istilasından sonra İlhanlı hâkimiyetine giren Erzurum'un yaşamış olduğu sıkıntılı süreç bir dönem daha devam etti. İlerleyen yıllarda Erzurum irili ufaklı beylik ve devletlerin yönetimine girmiştir. Bu devletlerden biri Osmanlı Devleti'dir.

Osmanlı hâkimiyetinin Doğu Anadolu'da özellikle Erzurum'da hâkim ve etkin konuma gelmesi kadim bölgenin kaderini yeniden şekillendiren en önemli gelişme olacaktır. Erzurum'un Osmanlı Devleti hâkimiyetine ilk defa hangi dönemde girdiği ilim dünyasında tartışılan ve kesin olarak bir hükme bağlanamayan konular arasında yer almaktadır. Erzurum'un Osmanlı yönetimi himayesine ilk olarak hangi tarihte geçtiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Sultan I. Selim döneminde 1514 senesinde gerçekleştirilen Çaldıran Savaşı neticesinde Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı kontrol altına alınıp Safevi hâkimiyetinin azaltıldığı bilinmektedir.²² Erhan Afyoncu, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Tebriz ve Azerbaycan'ın Osmanlılara geçtiğini ifade etmektedir.²³ Bir diğer görüş ise kesin olmamakla beraber, 1518-1519 yıllarında Sultan I. Selim döneminde gerçekleştirilen Mısır Seferi neticesinde hâkimiyetin sağlandığı anlaşılmaktadır.²⁴ Nitekim bölgenin 1520-1530 yıllarında yapılan tahrirlerin genel sonuçlarını içine alan Karaman Rum Vilayeti Tahrir Defteri'nde Erzurum, Osmanlı sınırları içinde gösterilmektedir.²⁵ Erzurum Beyler Beyliği hakkında en geniş kapsamlı çalışmayı hazırlayan Dündar Aydın'ın bu konudaki şu görüşleri dikkat çekicidir:

“Erzurum ve civarının Çaldıran Seferi sırasında veya daha sonraki yıllarda Osmanlı idaresine geçmediği anlaşılmakta, o dönemde Erzurum ve civarının kimin elinde bulunduğu kaynaklardan kesin olarak tespit edilemediğinden, Erzincan, Kemah ve Bayburd tahriri dışında kalan İspir ve Erzurum bölgelerinin Osmanlı idaresine ne zaman geçtiği hakkında arşiv ve kaynaklarda şimdilik kesin bir kayıt

²¹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, (14. Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 450.

²² Birinci Sultan Selim'in Çaldıran'a giderken Erzurum ve havalisi topraklarından geçtiği yerler hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, İstanbul Ercan Matbaası 1960, s. 40-44.

²³ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 168.

²⁴ Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s. 323. ; Murat Küçükuğurlu, **Geçmişten Günümüze Erzurum Kalesi**, s. 60.

²⁵ Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s. 323.

bulunamadığından; lakin yeni vesikalar bulununcaya kadar İspir ve Erzurum bölgelerinin Ekim 1517 ile Ekim 1518 tarihleri arasında Osmanlı idaresine geçtiğinin kabul edilebileceğinden”, bahsetmektedir.²⁶

Sonuç olarak, Erzurum’un Türk hâkimiyetine giriş süreci çetin savaşların neticesinde gerçekleşmiştir. Erzurum’un Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönem ise henüz kesin olarak bilinmemektedir. Dikkat çeken bilgi ise Osmanlı Devleti’nin Erzurum’da en fazla saltanat süren Türk Devleti olmasıdır.²⁷ Bu coğrafya tarih boyunca Bizanslılar, Araplar, Büyük Selçuklular, Saltuklular, Anadolu Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar, Ruslar ve tekrar Osmanlılar²⁸ olmak üzere birçok devletin hâkimiyetine dahil olmuştur. Milli Mücadele döneminde ise üzerine düşen görevi ziyadesiyle yerine getiren Erzurum²⁹ günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlı önemli bir il konumundadır.

²⁶ Dündar Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)**, TTK, Ankara 1998, s. 43-45.

²⁷ Enver Konukçu, **Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992, s. 139. ; Erzurum Tarihi ve Erzurum Coğrafyası hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, “Erzurum”, **TDVİA.**, C. 11, İstanbul 1995, 321-329.

²⁸ Selçuklulardan Cumhuriyet’e kadar Erzurum siyasi tarihiyle alakalı detaylı bilgi için bkz. Enver Konukçu, **Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992.

²⁹ Milli Mücadele Dönemi’nde Erzurum için bkz. Haluk Selvi, **Milli Mücadele’de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERZURUM DENKLEMİNDE OSMANLI-RUS SAVAŞLARI

(1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞLARI)

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde büyük bir mücadeleye giriştiği Ruslar, Dünya Tarihi'nde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.³⁰ 1569'da Ejderhan Seferi adıyla bilinen ilk Rus-Türk çatışmasıyla³¹ başlayan mücadeleler ve daha sonra yaşanan gelişmeler, Osmanlı-Rus ilişkilerinin önemli bir safhasını oluşturmuştur. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik münasebetinin başlangıcı III. İvan zamanına rastlar.³² Kırım Hanı Mengli Giray'ın girişimleri neticesinde Osmanlı padişahı II. Beyazıd ile III. İvan, elçiler vasıtasıyla diplomatik ilişkiler kurmuş ve Osmanlı-Rusya ilişkileri diplomatik anlamda başlamıştır.

Rusların ilk dönemleri Osmanlı Devlet idarecileri tarafından pek önemsenmemiş; sonraki süreçte Rusya'nın özellikle Kuzey Kafkasya'da topraklarını genişletmesi, Osmanlı'nın dikkatini bu coğrafyaya çekmesine neden olmuştur. Rusya'nın topraklarını genişleterek, Avrupa'nın ve İslam Dünyası'nın karşısında yeni bir güç olarak ortaya çıkması dünya siyasetinin yeniden şekillenmesine neden olacak, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları özellikle Osmanlı Devleti için tam manasıyla bir yıkım olacaktır. Bu savaşları Erzurum açısından değerlendirmeden önce Şark Meselesi hakkında bilgi vermek konu bütünlüğü açısından önemlidir.

Şark Meselesi'nin tanımını dar bir kalıba sığdırmak ve belirli bir yüzyıla sabitlemek doğru değildir. Çünkü Şark Meselesi yüzyıllar içerisinde değişkenlik göstermekte ve sürece müdahaleler olmaktadır. Anadolu başta olmak üzere Hristiyanların kutsal olarak saydıkları topraklarının Müslümanlar tarafından fethi ve daha sonra İslam liderliğinin Türklere geçmesi Şark Meselesi'nde değişimlere neden olmuştur. Petrolün öneminin Avrupalılar tarafından fark edilmesi ve petrol yataklarının büyük bir kısmının Osmanlı topraklarında bulunması bu meseleyi farklı

³⁰ Türk-Rus münasebetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, MEB Yay. , İstanbul 2004.

³¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, TTK, Ankara 2011, s. 5.

³² Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, (2.Baskı) TTK, Ankara 1987, s. 117.

bir hale getirmiş, emperyalist politikalar ile Şark Meselesi zamanla harmanlanmıştır. Şark Meselesi; Osmanlı İmparatorluğu, Ortadoğu ve İslam coğrafyası üzerinde Avrupalı Hristiyan güçlerin çıkar elde etmek için kendi aralarında yaptıkları rekabetin Osmanlı'ya karşı yaptıkları farklı ittifakların, baskıların ve savaşların adı olmuştur.³³ Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere birçok devlet bu meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmiş kısa ve uzun dönemli siyaset planlar oluşturmuşlardır. Bu planlardan biri Napolyon'un Avrupa'da yarattığı etkinin görüşülmesi için düzenlenen Viyana Kongresi'dir. Napolyon'un Avrupa'da yarattığı kaosun sonuçlarını değerlendirmek ve Avrupa sınırlarını yeniden belirlemek için Viyana'da bir kongre toplanmasına karar verildiyse de bu toplantıyı kendi çıkarlarına uygun görmeyen Osmanlı idaresi toplantıya katılmama kararı almıştır. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun kongreye katılmamasını fırsat görerek Türklerle olan meselelerini Şark Meselesi adı altında Avrupa devletlerine kabul ettirmeye çalışmıştır.³⁴ İlk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegeleri tarafından kullanılan Şark Meselesi tabiri, kongreden sonra diplomatlar arasında sıkça kullanılmaya ve çeşitli manalar kazanmaya başlamıştır.³⁵

Şark Meselesi için özetle, Türklerin Kızıl Elma düşüncesine karşı Avrupa tarafından örülen bir savunma duvarıdır, demek yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde ise Şark Meselesi, Türkleri Balkanlardan ve Anadolu'dan çıkarmak için ortaya atılan planlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı

Şark Meselesi bağlamında Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran devletler arasında Rusya hiç şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasındaki siyasi çatışmalar yerini zaman içerisinde savaş ortamına bırakmıştır. Bu savaşlardan biri olan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda³⁶ Ruslar ilk defa Erzurum'a girdiler.³⁷

³³ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Döneminde Şark Meselesi", Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, **Erciyes Üniversitesi Yay.**, C. 1, Kayseri, s. 300.

³⁴ Erhan Afyoncu, **a.g.e.**, s. 566.

³⁵ Erol Kürkçüoğlu, **Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum ve Ermeniler**, Zafer Medya, Erzurum 2018, s. 38.

³⁶ Ruslar, 8 Mayıs 1828 tarihinde Prut'u aşarak Osmanlı topraklarına girdiler ve Kafkasya'dan taarruza geçtiler. 1 Temmuz'da Silistre, 8 Temmuz'da doğuda Erzurum'u aldılar. Burgaz ve İslimye'yi işgal edip 19 Ağustos'ta Edirne'ye girdiler. 1 yıl 4 ay 19 günlük savaştan sonra Rusya ile 18 maddelik Edirne Antlaşması imza edildi.

General Paskeviç komutasındaki Ruslar, Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı açık ve net başarı elde etmişlerdi. Şark harekâtı da Rusların lehine gelişmiş; kısa bir muhasaradan sonra Erzurum düşmüş, Bayburt ve Trabzon tazkîye başlanmıştır.³⁸ Erzurum'un Ruslar tarafından işgal harekâtında bulunan ünlü yazar Aleksandr Puşkin, "Erzurum Yolculuğu" adlı notlarında Erzurum'un işgal gününü şu şekilde ifade eder:

*"Alaylarımız Erzurum üzerine yürüdü ve Poltava Savaşı'nın yıl dönümünde akşam saat altıda, Rus bayrağı Erzurum Kalesinde dalgalanıyordu."*³⁹

Sonuç itibarıyla Erzurum Kalesi, 8 Temmuz 1829 tarihinde Rusların eline geçti.⁴⁰ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Erzurum'da derin yaralar bırakmış ve bir yıl işgal altında kalan Erzurum büyük zarar görmüştür.⁴¹ Diplomatik görüşmeler neticesinde 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Erzurum Kalesi, Osmanlılara bırakıldı.⁴² Bu savaşın önemli sonuçlarından biri de Ermenilere yönelik oldu. Ermeniler ile Ruslar ilk defa bu savaşta iş birliği yaptı ve savaştan sonra bir gurup Ermeni, Ruslar ile beraber şehri terk etti.⁴³

1.2. 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı (Kırım Harbi)

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi çekişmeler zaman içerisinde askeri çatışmalara dönüşmüş iki devlet arasındaki anlaşmazlıklara İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler kendi çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunmuşlardı. Bu durumun bir örneği Kırım Savaşı'dır. Rus Çarı I. Nikola'nın İngiliz elçisine Osmanlı için "Hasta Adam" tabirini kullanması Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi emellerinin delili niteliğindedir. Osmanlı Devleti'ni yok

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih**, C. 1, Ötüken Yay. (4. Basım) İstanbul 2016.

³⁷ Halil İnalçık, "Erzurum", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. , C. 4, Eskişehir 1997, s. 356.

³⁸ Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. 3, Ötüken Neşriyat (2. Basım) İstanbul 2010, s. 207.

³⁹ Aleksandr Puşkin, **a.g.e.** , s. 68.

⁴⁰ Halil İnalçık, **a.g.m.** , s. 356.

⁴¹ Yunus Özger, "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)", **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 29, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı Erzurum 2006, s. 242.

⁴² Murat Küçüküçürlü, **Geçmişten Günümüze Erzurum Kalesi**, s. 84.

⁴³ 1828-1829 Savaşı'nda Ruslar, ilk defa Erzurum'a girdiler. Yeni-Köy muharebelerini kazandıktan sonra Erzurum üzerine yürüyen General Paskeviç, şehrin teslim edilmesini istedi. Osmanlı Kumandanı Salih Paşa başlangıçta kalede mukavemet istedi ise de şehir eşrafi bunun faydasızlığını düşünerek teslim teklifini kabul ettiler. Bu sırada zaten Rus topçusu kaleyi dövmeye başladı. Teslim kararına rağmen bazı tabyalar kahramanca mukavemete devam ettiler. 8 Temmuz 1829'da Erzurum Kalesi Rusların eline geçti. Edirne Muahedesi'nin imzalanması (14 Eylül 1829) üzerine Ruslar, Erzurum'u boşalttılar. Halil İnalçık, **a.g.m.** , s. 356.

etmeyi ve İstanbul'u ele geçirmeyi aklına koyan Çar I. Nikola öncelikle diplomatik girişimlerde bulunarak Osmanlı Devleti'ni siyasi alanda yalnızlaştırmak istedi. Böylece Osmanlı Devleti'yle çıkabilecek herhangi bir savaş halinde İstanbul'a sağlanabilecek Avrupa desteğini kesmeyi planladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, ticari ve diplomatik üstünlüğün İngiltere'ye geçmesi üzerine Rusya, yalnız başına Şark Meselesi'ni halledemeyeceğini anladı.⁴⁴ Bu sebeple Rus Çarı I. Nikola, 1844 yılında İngiltere'ye yapmış olduğu bir gezi esnasında İngiliz elçisi olan Sir Hamilton Seymour'a Osmanlı'nın artık hasta bir adam olduğunu, Osmanlı için her türlü olasılığın düşünülmesi gerektiğini, Osmanlı'nın yıkılması durumunda ise Mısır'ın İngilizlere bırakılabileceğini belirtti.⁴⁵ Bu görüşme neticesinde İngiltere hükümetinin kararı Rusya'nın beklediği gibi olmamış, İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü esas alan bir politika benimsemişti. Osmanlı'yı yok etmeyi planlayan Rusya için "Makamat-ı Mübareke"⁴⁶ meselesi bulunmaz bir fırsat oldu ve Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmek için siyasi girişimlerde bulundu. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın bu girişimlerinden hayli rahatsız oldu. Bu nedenle Osmanlı Devleti ve İngiltere yakınlaşma sürecine girdi. Rusya'nın Menşikov'u İstanbul'a elçi gönderme hamlesine karşı Sir Stratford ile cevap veren İngiltere, Babıâli'nin desteğini alarak Rusya'nın diplomatik hamlelerini boşa çıkardı. Diplomatik ilişkilerin olumsuz sonuçlanması neticesinde savaş kaçınılmaz bir hal aldı. Rus Çarı I. Nikola'nın emri neticesinde Eflak ve Boğdan, Rus kuvvetleri tarafından işgale uğradı. Rusya'nın bu saldırgan politikasını tehdit olarak algılayan Osmanlı, Rusya'ya savaş açılmasına karar verdi. 29 Eylül'de bu karar irâde-i senîye'ye çıkarıldı ve 4 Ekim 1853'te Rusya'ya harp ilan edildiği bütün başkentlere bildirildi.⁴⁷ Rusya'nın ilerleyişini kendi çıkarlarına tehlike olarak gören İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin tarafında yer aldılar. Güçlü ittifak karşısında ağır yenilgi alan Ruslar için savaş planladıkları şekilde gerçekleşti. Rusların ağır kayıplara uğradığı haberi

⁴⁴ Bayram Kodaman, **a.g.m.**, s. 306.

⁴⁵ Çar I.Nikola ile İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour arasındaki görüşme için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 76-77.

⁴⁶ Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan ayrıca Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için kutsal sayılan Kudüs şehrinin yönetimi ve idaresine başta Rusya ve Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin müdahil olması sonucunda ortaya çıkan soruna "Kutsal Yerler Sorunu" adı verilmiştir. Kutsal Yerler Sorunu hakkında detaylı bilgi için bkz. İlhan Akbulut, "160.Yıl Dönümünde Kırım Savaşı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 208, Şubat 2014, s. 333-350.

⁴⁷ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi 5**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 179.

neticesinde zaten hasta olan Çar I. Nikola, 2 Mart 1855 tarihinde öldü.⁴⁸ Kırım Harbi, Rusların ağır mağlubiyetiyle neticelendi ve 1856 yılı 30 Mart'ta imzalanan Paris Antlaşması, Kırım Harbi'ni sona erdirdi.

Antlaşma neticesinde, Eflak'a ve Moldovya'ya iç işlerinde bağımsızlık verildi; Sırbistan'ın bağımsızlığı onaylandı.⁴⁹ Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin güvencesine alınmış, yani Avrupalı bir devlet olduğu tasdik edilmişti.⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu bu harbin maddi yükünü karşılamak için kendi tarihinde ilk defa bir devletten İngiltere'den dış borç aldı. Londra ve Paris'teki Palmer, Goldschimid isimli iki banka gurubundan 3 milyon sterlin borç alındı.⁵¹ Kırım Savaşı sırasında Kars'ın Rus işgaline uğraması Erzurum'u büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bıraktıysa da 30 Mart 1856 tarihinde Paris Antlaşması'nın imzalanması şehri feci akıbetten kurtardı.⁵² Böylece Erzurum olası bir Rus işgalinden kurtulmuş oldu. Erzurum ilk defa bu savaş sırasında Rusya'ya karşı yapılan tabyalar ile tanıştı.

1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

Osmanlı Tarihi'nde 93 Harbi adı verilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı⁵³, Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren sürecin önemli aşamalarından biridir. Bu savaş Balkanlardaki ayaklanmaları kendi lehine kullanan Rusya'nın ve topraklarını korumaya çalışan Osmanlı Devleti'nin birbirlerine karşı mücadelesi olup bahsi geçen mücadelenin en önemli saha alanları Balkan ve Kafkasya coğrafyalarıdır. 93 Harbi'ne giden süreçte Rusların, Balkan coğrafyasında yaşayan ve Osmanlı tebaası olan halkları bağımsızlıkları için kışkırtmaları ve desteklemeleri önemli rol oynamaktadır. Filibe sancağına bağlı Kızanlık, Eski- Zağra, Çırpan ve Hasköy kazalarında Rusya'nın Filibe konsolosu Nayden ve Rusçuk konsolosu Maşenin vasıtasıyla Bulgarlar isyana kışkırtılarak 1875 senesinde cemiyetler kurulmuş ve

⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 74.

⁴⁹ Mehmet Maksudoğlu, **Osmanlı Tarihi**, Ensar Neşriyat, (2.Basım) İstanbul, Ekim 2011, s. 414.

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 74.

⁵¹ Erhan Afyoncu, **a.g.e.**, s. 548

⁵² Murat Küçükkuşurlu, **Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, Erzurum Belediyesi Kültür Yay. N. 2, Erzurum 2017, s. 46.

⁵³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, miladi takvimle 24 Nisan 1877'de başlamıştı. Hicri takvimle ise savaşın başlangıcı 1294 yılıdır, ancak bu dönemde mali işlerde kullanılan Rumi Takvim'e göre savaşın başlangıcı 1293 yılına rastladığı için bu savaş 93 Harbi olarak nitelendirildi. Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, s. 531.

Müslümanlar tehdit edilmişti.⁵⁴ Balkanlarda başlayan ayaklanmalar Bulgaristan'a sıçradı. Rus silahlarıyla donatılan Bulgar çetecileri Türk köylerini basarak katliam gerçekleştirmişlerdi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti isyancılar üzerine asker göndererek isyanın bastırılmasını sağladı. Avrupa'da ve Balkanlarda yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti aleyhineydi. 6 Mayıs'ta Selanik'teki Almanya ve Fransa konsoloslarının halk tarafından linç edilmesi durumu büsbütün gerginleştirdi.⁵⁵ Osmanlı Devleti konsolosluk olayında sorumlu olanları cezalandırıp astırdı. Bulgaristan'da meydana gelen siyasi gelişmeler ve konsolosların öldürülmesi olaylarının görüşülmesi için Avusturya, Rus ve Alman heyetleri Berlin'de görüşmek için toplandılar. Tarihe "Berlin Memorandumu" olarak geçen muhtıraya Almanya, Fransa ve İtalya katıldıysa da kendi çıkarlarına uygun görmeyen İngiltere bu guruba dâhil olmadı. İngiltere'nin 1876 yılının Mayıs ayının 15'inde Berlin kararlarına kesin şekilde karşı çıkması⁵⁶ ve Babiâli'de yaşanan beklenmedik gelişmeler bu memorandumu işlevsiz hale getirdi.

Avrupa'da olağanüstü gelişmeler yaşanırken, Babiâli'de durum pek vahimdi. Sultan Abdülaziz hâl fetvasıyla tahtan indirilmiş⁵⁷ daha sonra şüpheli bir intihar vakası neticesinde vefat etmişti. Tahta V. Murad geçti, lakin akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle bir müddet sonra fetva alınarak tahtan indirildi.⁵⁸ Meşrutiyet taraftarları, veliaht Abdülhamid ile anlaşarak 31 Ağustos 1876 tarihinde,

⁵⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, C.I-II-III, Hazırlayan İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul 1983, s. 64.

⁵⁵ Yılmaz Öztuna, **Resimlerle 93 Harbi 1877-1878 Rus Savaşı**, Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş Basımevi, Ankara, s. 4. ; "Mayıs'ın beşinci günü genç bir Bulgar kızı İslam dinini kabul ederek köyündeki bir Türk delikanlısıyla evlenmek istediğini bildirmek için bir hoca ile beraber Selanik'e gelmişti. İstasyona vardığı zaman ise Rum ve Bulgarlardan mürekkep yüz elli kişilik bir kalabalığın taarruzuna uğradı. Yanında bulunan dört zaptiye askerinin müdafaasına rağmen zorla bir arabaya bindirilip Amerika konsoloshanesine götürüldü. Esasen bu hadiseyi aslen Rusyalı olan konsolos Perikli Lazar tertiplemişti. Ertesi sabah hadiseyi duyan Müslüman halk, hükümet dairesinin önünde toplanıp kızın geri verilmesini ve bu işi yapanların divanı harpte yargılanmasını istediler. Bu istek yerine getirilmeyince coşkun bir halde hükümet dairesinin yanındaki camiye doldular. Fransız, Alman ve İngiliz konsolosları ise vakayı yerinde görebilmek için camiye gelmiş bulunuyorlardı. Heyecanı son derece bulmuş olan halk, Bulgar komitalarını ve Panislavist ihtilâlcilerini Avrupa devletlerinin himaye ettiklerini hatırlayarak kopardıkları parmaklık demirleriyle onlara hücum ettiler. Fransız ve Alman konsolosları bu şekilde öldürüldü." Mithat Sertoğlu, "Resimli Tarih Mecmuası", 93 Harbi, C. 4, S. 39, Mart 1953, s. 2138.

⁵⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 91.

⁵⁷ "Mü'minlerin emiri olan Zeyd, şuuru bozuk ve siyâsetten nasipsiz olup, devlet malını memleket ve milletin kaldıramayacağı derecede kendi şahsi masrafları için sarf, din ve dünya işlerini karmakarışık ve memleket ve milleti harâb edip iş başında kalması memleket ve millet hakkında zararlı olsa düşürülmesi lazım olur mu? el-Cevâb: Olur. Yazan el-fakîr Hasan Hayrullah.", Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 157.

⁵⁸ "Müslümanların imâmı (halifesi) dâimi cinnetle mecnûn olup, imâmetten bekleyen şey yok olsa, üzerinden imâmet kalkar mı? El-cevâb: Allahü a'lem, olur. Yazan: El-fakîr Hasan", Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 162.

Abdülhamid'i tahta çıkardılar.⁵⁹ Bu anlayışla meşrutiyet taraftarları meşrutiyetin ilan edilmesini amaçladı. II. Abdülhamid'i ise tahta çıktıktan sonra zor günler bekliyordu. Tahta çıktığı sırada Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ ile harp halindeydi.⁶⁰ Rusya ve Avusturya'nın kışkırtmalarıyla 1876 yılında önce Sırbistan, daha sonra Karadağ, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmişti. Harp, Sırp'ların ve Karadağlıların saldırısı ile başlamıştı.⁶¹ Topraklarını korumak ve siyasi bütünlüğünü sağlamak için Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başlayarak Sırbistan ve Karadağ'a karşı savaş ilan etmişti. Osmanlı'nın savaşa iyi hazırlanması ve devlet adamlarının üstün gayretleriyle önemli muvaffakiyetler alındı. Osmanlı Devleti için artık Belgrad yolu açıldı. Bu durum neticesinde Rus Çar'ına telgraf çeken Sırp Prens Milan, "*Sırbistan'ı kurtarmak için Allah'tan sonra size güveniyorum*" demek suretiyle Rusya'nın müdahalesini istedi.⁶²

Babîlî'nin almış olduğu başarılar Rusya'yı telaşa düşürdü. Rusya, Osmanlı'ya savaşın derhal durdurulması için elçiler aracılığıyla girişimlerde bulundu. Balkanlardaki siyasi gelişmeleri görmezden gelmeyeceğini belirten Rusya, Hariciye Nezareti'ne 31 Teşrinievvel 1876 tarihinde sefiri İgnatiyev aracılığıyla bir nota verdi.⁶³ Bu notada, Rusya'nın isteklerinin yapılmaması durumunda bütün Rus heyetinin İstanbul'u terk edeceğinden ve tüm sorumluluğun Babîlî'de olduğundan bahsetmekteydi. Osmanlı Devleti, Rusya'nın vermiş olduğu uyarıyı kabul ederek Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yaptı.⁶⁴ Daha sonra, Rusya ve İngiltere'nin ısrarlarıyla Balkanların durumunun görüşülmesi için uluslararası bir konferans toplanması fikri kabul edildi. Bu konferansın Paris Muâhedesi'ne imza koyan Osmanlı Devleti ile Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya devletlerinin temsilcilerinden oluşması kararlaştırıldı.⁶⁵ Bu konferans İstanbul'da toplanacaktı. 23 Aralık 1876 tarihinde Tersane Konferansı adıyla bilinen toplantı

⁵⁹ Vahdettin Engin, **Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u**, Yeditepe Yay. (3. Baskı), İstanbul 2016, s. 5.

⁶⁰ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, TTK, Ankara 2011, s. 14

⁶¹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 20.

⁶² Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 24.

⁶³ "...İmdi muharrir-i imzâ iş bu notanın vakt-i tebliğinden i'tibaren iki def'ada 24 sâ'at zarfında bila-kayd u şart altı haftadan iki aya kadar hükmü bütün muhâribine şâmil olmak üzere, bir mütâreke -i hakîkiyye akd olunmayıp da ordu-yı hümayûn kumandanlarına dahi harekât-ı askeriyenin derhâl ta'tili zımında emr-i kat'i verilmez ise bütün a'za-yı sefaretiler ile Dersa'det'i terk edeceğine, imparator namına olarak Bâb-ı Âli'ye beyan eder ve bu vesile ile ihtirâmât-ı fâikasının tecdid-i te'minatına ibtidar eyler. 31 Teşrinievvel 1876." Ahmet Midhat Efendi, **Zübdetü'l Hakâyık 93 Harbi'nin Arka Planı Harbin Zuhûru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar**, Haz. Ömer Fâruk Can, TTK Ankara, 2015, s. 52.

⁶⁴ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 200.

resmen açıldı.⁶⁶ Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Edhem Paşa görevlendirildi.⁶⁷ Mithat Paşa ise 13 Aralık 1876 tarihinde sadrazamlığa tayin edildi.⁶⁸ Bu atamalar ile Osmanlı Devleti deneyimli devlet adamlarını görevlendirmiş oldu. İşte bu vaziyet içinde, Rûmi Aralık ayının on birinci günü (24 Aralık 1876) Tersâne'de Divânhâne denilen Bahriye Dâiresi'nin üst katında ve Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa'nın başkanlığı altında müzâkerelere başlandı.⁶⁹ Rusya ile İngiltere arasında güç savaşının yaşandığı bu dönemde, konferans toplandıktan sonra İngiltere temsilcisi Lord Salisburg, II. Abdülhamid'e taktim ettiği layihada:

*“Devlet-i Aliyye bugünkü gün gayet tehlikeli bir halde bulunuyor. 250.000 kişiden mürekkep bir Rusya ordusu Memleketeyn hududunda ve 150.000 kişi Kafkasya hududunda tahaşşüd eylemiştir. Rusya milleti eskâr-ı diniyyesinin galeyânıyla devleti sürüp götürmekte olduğundan ahâliyi zabt etmek hususunda hükümetçe pek çok müşkilat çekiliyor. Eğer Rusya Tuna'yı geçer ise Avusturya devleti kendi kendisini muhafaza için Bosna'ya asker sevk etmeye mecbûr olacaktır.”*⁷⁰ ifadeleriyle Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı dikkate almasını istedi ve Sultan'ı uyarılmış oldu. Bu layihada, çıkabilecek herhangi bir savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanmasının kuvvetle muhtemel olacağını ifade etti.

II. Abdülhamid ise Rusya ile savaşmaya sıcak bakmıyordu. Savaş isteyen başlıca devlet adamları Sadrazam Midhat Paşa, Serasker Kaymakamı Müşir Redif Paşa, Mâbeyn Müşiri Dâmad Mahmud Celâleddin Paşa ve Berlin Büyükelçisi Vezir İbrahim Edhem Paşay idi.⁷¹ Osmanlı Devleti'nin siyasi birliktelikten yoksun, padişah ile bazı devlet adamlarının farklı görüşte olduğu bir dönemde Tersane Konferansı devam etmekteydi. Gergin ortamda görüşmelerin devam ettiği esnada top seslerinin duyulması üzerine söz alan Safvet Paşa:

“Müjdeler olsun, işte istediğimiz oldu. Artık bundan sonra tartışmaya lüzum kalmadı. Osmanlı Devleti, Kânun-i Esasî'yi ilan etti. Devlet idaresi meşrutiyet şeklini aldı. Bütün Osmanlı tebaası eşit haklara sahip kılındı. İslâmlık ve Hristiyanlık

⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 81.

⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 206.

⁷⁰ Ahmet Midhat Efendi, **a.g.e.**, s. 73. ; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 214.

⁷¹ Yılmaz Öztuna, **Resimlerle 93 Harbi 1877-1878 Rus Savaşı**, s. 6.

tabirlerini bundan böyle yalnız camilerde ve kiliselerde duyacağız. Bütün vatan evlatları yüce “Osmanlılık” adı altında, zaten eskiden beri tanınan temel hürriyetlerine kavuştular. Bu işittiğiniz toplar Kânun-i Esasî’yi onaylamak üzere çıkan hatt-ı hümayunun Babîali’de okunduğunu hakla tebliğ ve müjde ediyor. Bu yüzden bizimde işimiz bitti.”⁷² deyip Kanuni Esasi’nin ilanını açıklasa da, heyet kısa bir şaşkınlıktan sonra konferansın devam etmesi konusunda görüş bildirdi. Böylece Osmanlı murahhaslarının planları gerçekleşmedi ve konferans devam etti. Abdülhamid’in bütün uyarılarına rağmen Mithad Paşa ve arkadaşları Avrupalıların istediği tavizlerden bazısının verilmesini reddettiler, böylece konferansın herhangi kalıcı bir çözüme erişilmesini sağlayamayarak 20 Ocak 1877’de başarısızlıkla sona erdi.⁷³ Osmanlı Devleti için her şey iyice kötüye gitmekteydi. Midhat Paşa ise Babîali’de yaşanan siyasi karışıklık ortamı neticesinde padişah emriyle vapura bindirilerek İtalya’nın Napoli kentine sürgüne gönderildi.⁷⁴ Konferansa katılan devletler ise Osmanlı üzerindeki siyasi emellerinden vazgeçmiş değillerdi. Tersane Konferansı’na katılan ve istedikleri sonucu alamayan devletler, kendi aralarında 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü’nü imzaladılar.⁷⁵ Protokolün kapsadığı ana fikir Osmanlı Devleti’nin Hristiyan halk için vadetmiş olduğu ıslahatı yerine getirmesi ve bu suretle Avrupa barışının korunmasıydı.⁷⁶ Babîali’de, Londra Protokolü namıyla maruf olan bu vesikanın tetkiki esnasında fikir ihtilâfı görüldü.⁷⁷ Bu protokolün kendilerine haber verilmeden imza edilmesini diplomatik kaideye uymadığını düşünen ve protokolü kendi iç işlerine müdahale sayan Osmanlı Devleti protokolü tanımadığını ilgili elçiliklere bildirdi. Protokolün reddedilmesi Osmanlı ile Rusya arasında başlayacak savaşın kıvılcımını niteliğindedir. Çıkması muhtemel olan bu harp, Rusya Devleti nezdinde de görüşüldü ve Türkler ile yapılacak bir harpte

⁷² Mehmed Arif, **93 Osmanlı Rus Harbi ve Başımıza Gelenler**, Yay. Hazır. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yay. , (3. Baskı), Ankara 2016, s. 29.

⁷³ Kemal Karpat, Robert W.Zens, Çev. Nasuh Uslu, **Genel Türk Tarihi**, Editörler Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876-1909)”, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2002, s. 287.

⁷⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.** , s. 240. ; Midhat Paşa kendi hazırladığı Kanun-i Esasi’nin 113. maddesinin kurbamı olarak Avrupa’ya sürüldü. Mehmed Arif, **a.g.e.** , s.31.

⁷⁵ “Şarkın teskin-i ihtilâline mütefikân teşebbüs eden ve bu maksada mebni Dersa’âdet konferansına a’za ta’yin eleyen devletler, arzu ettikleri maksada vâsıl olmak için en iyi çâre , evvel-be evvel teyemmümen beyenlerinde hâsıl olan şu ittifakı muhâfaza etmek ve Memâlik-i Devlet-i Aliyye’de mukim ahâli –i Hristiyanîyyenin ıslâh-ı hâli ve Bosna ve Hersek ve Bulgaristan’da Bâb-ı Âli’nin kendisi icrâ etmek üzere kabûl eylediği ıslâhâtın icrâsı umûmen matlûb ve mültezemleri olduğunu, ez-ser-i nev beyân eylemek maddeleri olduğuna karâr vermişlerdir.” Ahmet Midhat Efendi, **a.g.e.** , s. 113.

⁷⁶ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** , s. 39.

⁷⁷ Selahattin Tansel, **93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri**, Doğu Matbaası, Ankara 1943, s. 31.

Rusya'nın çok ciddi zarar göreceği bazı devlet adamları tarafından dile getirildi. Bu nedenle Çar diplomatik bir hamle yapma gereği duydu. Karadağ'a Nikşik kazası bırakılırsa savaşı önleyebileceğini Babâli'ye bildirdiyse de Sadrazam İbrahim Edhem Paşa çok makul olan Çar'ın teklifini reddetti.⁷⁸ Ahmet Muhtar Paşa⁷⁹ kendisinin de uygun gördüğü bu teklif için, “*Sübhanallah! Kapı kâmilen gidiyor, kilidin daha ne ehemmiyeti kalır?*”⁸⁰ diyerek teklifin ret edilmesini eleştirdi.

Osmanlı da olduğu gibi Rusya tarafında da savaşın çıkması için uğraşan devlet adamları mevcuttu. İstanbul'daki elçi Nicolai İgnatiyev gibilerin şuursuz politikaları ve Rusya'daki panislavist örgütlerin gürültüsüyle harp ilanı kaçınılmaz safhaya girdi.⁸¹ Diplomasinin bittiği bu noktada, İstanbul'daki Rus Maslahatgüzârı Nelidov'un kaleme aldığı iki devlet arasındaki ilişkilerin kesildiğine dair 23 Nisan 1877 tarihli beyannamedeki şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Rusya kabinetosu düvel-i mu'azzama ile Bâb-ı Âli beyninde vâki' olacak ittifâk vâsıtasıyla şarkta devamlı bir sulh u âsâyiş i'ade etmek için bi'l -cümle vesâiti teklif-kârârneyi isti'mâl eylemiştir. Devlet-i Osmâniyye'nin kendisine birbirini müte'âkib vukü' bulan tekliflerin cümlesini süret-i ma'lûmede redd etmesi ve Mart'ın 31'inci günü Londra'da imzâ olunan protokol ile melfûfu olan beyânnameyi kabûlden dahi bu def'a imtinâ eylemesi, ne mükâlemât-ı ahiraya mahal ve ne Bâb-ı Âli'nin Avrupa tarafında sulh-i umûmi nâmına taleb olunan te'minâtı hüsn-i

⁷⁸ Yılmaz Öztuna, **Resimlerle 93 Harbi 1877-1878 Rus Savaşı**, s. 9.

⁷⁹ Ahmet Muhtar Paşa, 1 Kasım 1839 tarihinde Bursa'da doğdu. Babası Katırcıoğlu ailesinden Hacı Halil Ağa'dır. Annesi Şerife hanımdır. 1851 yılında Bursa Askeri İdadisi'ne kayıt olan Ahmet Muhtar Paşa, beş yıl burada okuduktan sonra İstanbul'a giderek 12 Haziran 1856'da Harp Okulu'na kayıt oldu. 20 Mart 1860 tarihinde buradan mezun oldu ve teğmen rütbesini kazandı. Bir yıl daha Harp Akademisi'nde eğitim alıp 10 Mart 1871 tarihinde Kurmay Yüzbaşı oldu. İlk görev yeri Hersek ve Karadağ'daki isyanların bastırma görevli Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın mahiyetine tayin edilerek başladı. 1862 yılında mezun olduğu okula öğretmen olarak tayin edildi. Nisan 1864 tarihinde Binbaşı oldu. Ocak 1866 tarihinde kaymakamlığa terfi ettirilerek Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin öğretmenini oldu. 30 Mayıs 1865'te Karadağ sınırını düzeltme ve düzenleme için Birinci Komiser olarak tayin edildi. 9 Mart 1870'de Komiserlik görevi yanında Dâr-ı Şûray-ı Askeri üyeliğe tayin edildi. 6 Aralık 1870'de Mirliva'lık rütbesi verildi ve Yemen'e gönderildi. 15 Mayıs 1873'te Nafia Nazırlığı'na getirildi. 11 Temmuz 1873'te Girit Valiliği ve Komutanlığı'na atandı. 16 Eylül 1874'te 4. Ordu Müfettişliği 'ne ve Erzurum Valiliği'ne atandı. 14 Aralık 1875'te Padişah emri ile İstanbul'a çağırıldı. 17 Aralık 1875'te Bosna-Hersek Başkomutanlığına atandı. 8 Şubat 1877'de 4. Ordu Müşirliği ile Anadolu Harp Ordusu Başkomutanlığına tayin oldu. 21 Ocak 1919 tarihinde seksen yaşında vefat etti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Rifat Uçarol , **(Mareşal Âyan Meclisi Başkanı Sadrazam) Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)** , Derin Yay. , İstanbul 2015.

⁸⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar 2 Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi**, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay. , İstanbul 1996, s. 3.

⁸¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet**, (3. Baskı) Timaş Yay. , İstanbul 2016, s. 100.

irâdetiyle i'tâ etmekliği esâsına müstenid bir ittifâkın husûlüne ümid bırakmamıştır.”⁸²

Rusya bu beyanname ile barışı sağlamak için yapılan girişimlere kayıtsız kalan ve ilgili teklifleri kabul etmeyen Osmanlı Devleti'nin barışı sağlamaya yönelik bir ümit bırakmadığını belirtmekte ve diplomasi ile bir sonuca varılamayacağını ilan etmekteydi. Diplomatik girişimlerin sonuç vermemesi neticesinde harp kaçınılmaz hale gelmekte, savaş için zemin oluşturulmaktaydı. 1877 Harbi daha başlamadan Rusya'da Türkiye'ye karşı şiddetli bir kampanya başladı.⁸³ Türklerin, Avrupa'dan atılmasına yönelik yazılar gazetelerde basılmakta, Hristiyan kardeşlerinin Türklerin hâkimiyetinden neden kurtarılması gerektiği gazetelerde anlatılmaktaydı. Katkov, Fadeev ve Chomyakov gibi panslavistlerden başka Dostoyevsky gibi tanınmış yazarlar, Rus halkını Türklere karşı kıskırtmakta adeta birbirleriyle yarıştılar.⁸⁴ Rusya tarafından Dünya kamuoyuna Osmanlı himayesindeki Hristiyanların baskı altında olduğu ve Osmanlı'nın bu Hristiyan halkın haklarında ıslahat yapmaya yanaşmadığı yönünde kara propaganda yaparak savaş için şartları oluşturulmuş oldu. Rus Elçisi İgnatiyef ise Avrupa ülkelerini siyasi ziyaretlerde bulunarak Osmanlı Devleti'ni siyasi alanda yalnızlaştırmak istedi ve başarılı da oldu.

Rusya savaş hazırlıklarını tamamlayıp Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederken, II. Abdülhamid anayasanın kendisine verdiği hakkı kullanarak Kanuni Esasi'yi geçici süreyle kaldırıp siyasi karışıklığın önüne geçti. Sultan II. Abdülhamid bu ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı dağıtmakta haklı idi; çünkü meclisteki gayr-i müslim ve gayr-i Türk unsurun faaliyet ve davranışlarının devleti yıkıcı mahiyette olduğu açıkça belli olmuştu.⁸⁵

Bütün bu olup bitenler sadece Osmanlı, Rusya ve Avrupa tarafından değil Amerika tarafından da yakından takip edilmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri Harbiye Nezareti tarafından St. Petersburg'daki Amerika elçiliğine askeri ataşe olarak tayin edilen ve Çar'dan izin alarak Rus tarafında savaşa katılan Francis Vinton Greene, Rusya'nın savaş gerekçelerini şu şekilde ifade eder:

⁸² Ahmet Midhat Efendi, a.g.e., s. 138.

⁸³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 92.

⁸⁴ Hakkı Yapıcı, “1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü, Erzurum 2011, s. 19.

⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 83.

“Rus Çarı, 24 Nisan 1877’de Kişinev’de Osmanlı Devleti’nde baskı altında olan Hristiyan unsurların refah ve mutluluğuna duyduğu sıcak ilginin ve durumlarını iyileştirme arzusunun bütün Rus halkının ortak arzusu olduğunu, iki yıldır Bosna’daki huzursuzluklardan beri sürekli olarak diğer Avrupa güçleri ile işbirliği halinde, barışçı müzakereler yoluyla bu konuyu Babiâli ile müzakereye gayret ettiklerini ifade eden manifestosunu duyurdu. Osmanlı Devletini önceki anlaşmalar kapsamında Hristiyanları mahalli gasp ve tehditten koruyacak reformları başlatması hususunda ikna etmeye çalıştıklarını ancak bu müzakerelerin Babiâli’nin inatçılığı yüzünden akim kaldığını ve bundan dolayı da bütün barışçı yöntemlerin tükendiğini ifade etti. Sonuçta Rusya’nın müstakil hareket etme ve kendi iradesini Osmanlılara güç kullanarak uygulama vaktinin geldiğini bundan dolayı da ordusuna Osmanlı sınırını geçme emrinin verildiğini açıkladı.”⁸⁶

V.Greene’ye göre Osmanlı haksız, Rusya ise haklıydı.

Rus Çarı’nın harp ilanına dair beyannamesi ise artık geri dönüşü olmayan yola girildiğini göstermekteydi. Bu beyannamede:

“Osmanlı Devleti’nin tâbiyeti altında bulunan mazlum hristiyan ahâli hakkında öteden beri gösterdiğimiz şefkat ve sevgi, sâdik ve aziz tebaamız nezdinde bilinmektedir. Bu ahâlinin durumlarının düzeltilmesi ve teminat altına alınması hususunda ileri sürdüğümüz isteklere, Balkan yarımadasında oturan hristiyanların durumunu hafifletmek yolunda bugün yeniden birtakım fedakârlıklar gösterilmesini bekleyen Rus milleti de iştirak etmiştir. Sadık tebaamızın can ve malı, indimizde eskiden beri kıymetli sayıla gelmiştir. Saltanatımız zamanında cereyan eden hâdiseler, Rusya’nın barış ve âsâyiş nimetlerinden istifâdesi hususunda göstermiş devamlı gayretlere delildir. Hersek ve Bulgaristan’da ortaya çıkan elim hâdiseler esnâsında bu iyi niyetlerimiz asla değişmeyerek, Doğu hristiyanların durumlarının düzeltilmesi meselesini, her şeyden önce dostâne müzâkereler ve müttefik ve dostumuz olan Avrupa büyük devletlerin yardımlarıyla halletmeyi mesâimize hedef bildik. Bosna, Hersek ve Bulgaristan hristiyanlarını mahalli hükümetlerin keyfi muâmelerinden koruyabilecek şekilde Babiâli tarafından gerekli islâhatın yapılması için birçok teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadık. Bu islâhâtın yapılması,

⁸⁶ Francis Vinton Greene, **The Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878, (93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)**, Yayına Haz. Sebahattin Şenol, Türkçesi Sebahattin Şenol-Muhammet Şeviker, İz Yay. , İstanbul 2018, s. 211.

Bâbiâli tarafından evvelce Avrupa'nın huzurunda kabul edilmiş birtakım taahhüdlerin mutlak neticesiydi. Böyle iken yaptığımız çalışmayı diğer devletler tarafından birlikte yapılan diplomatik uyarmaların tesir ve yardımı da eklendiği halde bile yine istenilen netice elde edilemedi. Bâbiâli, Doğu hıristiyanlarının ırz, mal ve canların korunması için gereken teminatın verilmesi teklifini kabul etmekte ısrar edip İstanbul Konferansı tekliflerini reddetti. Bâbiâli'yi iknâ etmek üzere, bütün barış vasıtalarını kullanmak niyetiyle diğer devletlere müracaatla, konferansta tâyin olunan esas şartları ihtiva eden bir protokol tanzim ederek, barışçı isteklerimizin en son haddi demek olan bu devletlerarası protokolün hükümlerini yerine getirmeye Bâbiâli'yi zorlamalarını teklif ettik. Bununla beraber, beklememiz yine boşa çıktı. Bâbiâli, Avrupa hıristiyan âleminin müşterek isteklerini reddedip protokol tekliflerine katılmadı. Bütün barışçı çabalar bu şekilde semeresiz kaldıktan sonra, Bâbiâli'nin tahkir edici ısrarı, bizi kesin bir tavır almaya sürüklediği gibi, adâlet ve şahsi haysiyeti duygularımız da bunu emrediyor; ve teklifin reddi sebebiyle Bâbiâli bizi silaha sarılmaya mecbur ediyor. Savunduğumuz hususların haklılığından tamamen emin olduğumuz için geçenlerde bütün Rus halkının hep birlikte alkışlamış olduğu sözleri söylediğimiz esnâda, vuku bulması ihtimalini imâ etmiş olduğumuz zamanın bugün gelip çattığını sâdik tebaamıza hatırlatır ve tam bir acz içinde Allah'ın yardımına sığınırız. Gerektiğinde ve Rusya Devleti'nin şan ve şerefini koruma hususunda müstakil olarak hareket etmek niyetinde olduğumuzu ilan etmiştik. İşte bugün, kahraman ordularımızın Allah'ın yardımına sığınarak Osmanlı sınırlarını geçmelerini emrediyoruz.”⁸⁷

Böylece harbin başlaması için Çar tarafından gereken emir verildi.

Rusya'da bu beyanname yayımlanıp savaşın nedenleri kamuoyuna açıklanırken, II. Abdülhamid ise Ahmet Muhtar Paşa'ya şu telgrafı gönderdi:

“Rusya Devleti, devletimizle münasebetleri keserek savaş ilan etmiş olduğundan, bizim de Hak teâla'nın inâyetine ve bu ümmet-i Muhammediyeye rahmet olan yüce Peygamberin mânevi yardımına sığınarak silaha sarılmamız lazım geldi. Mâlûmunuzdur ki, biz barış ve âsâyişe düşmanlık etmedik ve hatta şimdiye kadar elimizde silah ve kalbimizde barış arzularını tuttuk. Dostumuz olan devletlerin âsâyişin ve muhâfazası için yaptıkları nasihatleri dinleyip o yola birlikte çalıştık.

⁸⁷ Ahmet Midhat Efendi, a.g.e. , s. 326.

Fakat düşman, maksadının hukukumuzu, istiklâlimizi ve memleketimizi mahvetmek olduğunu isbât etti. Hiçbir hakka ve hiçbir meşru sebebe dayanmaksızın üzerimize hücumu kesin karar verdi. Hükmedenlerin en kudretlisi olan Allah, hak ve adâletin hâmisi olduğundan, zafer ve selâmetimizin ilâhi takdire mazhar olması muhtemeldir. İnşâallahü teâla askerimizin gayretli, sâdik tebaamızın maddi-manevi destek ve yardımı ile düşmanımız, meramına nâil olamaz. Yardım edicilerin en hayırlısı olan Allah'dan ümid ederim ki, askerimiz Osmanlılığın şeref ve şânını ve ataların yolunu muhâfaza edip beni mahcup etmez. Kumandanız altında bulunan bütün ümerâ ve subaylara ve evlâdım olan askerlerime mahsus selâm ederim Devlet ve millet kendilerini bugün için büyütmiş olduğundan, beklediğimiz gayret, hamiyet ve şecâati bugün hakkıyla isbât etsinler. Kumandanıza verilmiş olan askerimizin muhâfaza ettikleri mevkiilerin her bir taşı ve toprağı atalarından ve kardeşlerinden nice gazi ve şehidin gazâsı ve hayatiyle satın alınmıştır. O yerleri düşmanın saldırılarından ve Osmanlıların pek kıymetli ve canları aynı değerde olan haklarını, namuslarını ve istiklâllerini düşmanların zulümlerinden korusunlar. Askerlerimiz mukaddes vazifelerini yerine getirdikçe, Allah'ın yardımı ve Peygamberimizin rûhaniyeti kendilerine rehberdir ve hayır duâmız daimâ onlarla beraberdir. Osmanlı milleti, asker kardeşlerinin memleketlerinde kalan çoluk çocukların hizmetindedirler. Padişahları da her şeyde kendileriyle beraber olup, gerektiğinde hilafet ve saltanatın en büyük ve en mukaddes sancağını alıp kendilerine yetişmeye has askerle beraber vatanın namusu ve istiklâli uğrunda canını feda etmeye hazırdır. Allah, yardım ihsan etsin, âmin."⁸⁸

Yukarıda bahsi geçen ifadeler Sultan II. Abdülhamid'in halkından ve askerlerinden beklentilerini göstermekteydi. Böylece her iki tarafta savaşın başladığını ilan etti. Harp, Rusların doğuda Arpaçay civarında sınırı geçmeleri üzerine 24 Nisan 1877'de başladı.⁸⁹ 93 Harbi genel hatlarıyla, Rumeli (Tuna) ve Kafkasya (Anadolu) olmak üzere iki cephede yaşanacaktı. Osmanlı'nın bu harp için planlamış olduğu savaş düzeni genel itibariyle savunmaya yönelik oldu.

⁸⁸ Ahmet Midhat Efendi, **a.g.e.**, s. 326. ; Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 44,45.

⁸⁹ Murat Küçüköğür, **Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, s. 67.

1.3.1. Rumeli (Tuna) Cephesi

Serdâr-ı Ekrem Müşir Abdülkerim Nâdir Paşa'nın başkumandanlığını yaptığı Gazi Osman Paşa'nın Plevne Müdafaası'yla ün kazandığı bu cephede Ruslara karşı önemli başarılar elde edilmiş lakin asker sayısının yetersiz kalması ve gereken askeri yardımların yapılmaması neticesinde başarılar kalıcı olmamıştı. 26 Ocak'ta Dimetoka ve Uzunköprü, 29 Ocak'ta Çorlu, 5 Şubat'ta Silivri, ertesi gün Çatalca Ruslar tarafından işgal edildi.⁹⁰ Bir gün sonra Rus karargâhı Yeşilköy'e kurulmuştu. Yeşilköy önlerine kadar gelen Ruslar, İstanbul'u iyice telaşlandırdı. Bu cephenin Ruslar tarafından düşürülüp Edirne'nin alınarak İstanbul'un doğrudan Rus tehlikesine düşmesi neticesinde Osmanlı Devleti, Rusya ile barış görüşmelerini başlatmayı amaçladı.⁹¹

1.3.2. Kafkasya (Anadolu) Cephesi

Ahmet Muhtar Paşa'nın kumandanlığındaki Kafkasya Cephesi'nde Ruslar ile çetin savaşlar yapıldı. 30 Nisan 1877'de Doğu Beyazıt, 17 Mayıs 1877'de Ardahan, 2 Haziran 1877'de Oltu Ruslar tarafından işgal edildi ve Kars Kalesi 5 Haziran 1877'de Ruslar tarafından muhasara edildi.⁹² Kaybedilen bu topraklar Osmanlı Ordusu'nun mücadelesi neticesinde geri alınmaya başladı. 4 Haziran 1878 tarihinde Oltu, 11 Temmuz 1877 tarihinde Beyazıt, Rus işgalinden kurtarıldı.⁹³ Yahniler ve Gedikler Savaşı'nda Rus askerleri, milliye ve ilmiye alaylarının⁹⁴ katkısıyla Osmanlı askerleri tarafından püskürtülerek önemli kahramanlıklar elde edildi. Ahmet Muhtar

⁹⁰ Yılmaz Öztuna, **a.g.e.**, s. 27.

⁹¹ Hazırlanmış olduğumuz çalışmanın ilgili bölümü genel itibariye Kafkasya Cephesi ve Aziziye Müdafaası'na yönelik olduğu için Rumeli (Tuna) Cephesi'ne fazla kadar değinilmemiştir. Rumeli (Tuna) Cephesi hakkında detaylı bilgi almak için bkz. William von Herbert, **Plevne Müdafaası**, Çev. Ali Kurdoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstiklal Matbaası İzmir 1990; Mahmud Kirazlı, Ali Hüsrevoğlu, **93 Harbinde Plevne Müdâfaası ve Gazi Osman Paşa**, Erkam Yay., 2.Baskı, İstanbul 1981; Francis Vinton Greene, Türkçesi Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, **93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı**, İz Yay., İstanbul 2018; Yılmaz Öztuna, **Resimlerle 93 Harbi 1877-1878 Rus Savaşı**, Hayat Yay., Tifdruk Matbaacılık Sanayi A.Ş Basımevi, Ankara.; Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", **TDVİA**, C. 9, İstanbul 1994.

⁹² Erol Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 33.

⁹³ Erol Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 29, 31, 33,36.

⁹⁴ "Bazı dostlarım ve özellikle mahkeme reisi merhum Nafiz Paşa'nın teşvikiyle, yerli halktan iki tabur gönüllü asker oluşturduk. Taburların birisi "Milliye" ve diğeri de medrese öğrencilerinden meydana geldiği için "İlmiye" idi. Halkın yardımıyla devlet hazinesine yük olmadan, bu askerin fakir olanlarını tek tip giydirdik. Her sabah eğitime devam edilerek birkaç ay içinde her türlü manevraya girecek şekilde iki tabur talimli askere sahip olduk. Milliye taburunun subayları hükümet dairelerinden ve halkın ileri gelen kimselerinden oluşuyordu. Binbaşılığına muallim sıfatıyla ordunun nizamiye binbaşılardan birisi atanmış, askerin silahu bile ordu deposundan verilmişti. Ben de Milliye taburunda sağ kolağası rütbesinde bulunuyordum". Mehmed Arif, **a.g.e.**, s.36.

Paşa, özellikle Gedikler Savaşı'nda gösterdiği üstün başarıları neticesinde devletçe, "Gazilik" unvanı verilerek Gazi Ahmet Paşa unvanıyla anıldı.⁹⁵ Aynı dönemde Sultan II. Abdülhamid'e de "Gazi" unvanı verilmek suretiyle stratejik hamleler de yapılmaktaydı.⁹⁶

Yahniler Savaşı, Ruslar için ağır bir mağlubiyet olsa da kısa zamanda toparlanarak tekrar Osmanlı üzerine saldırı harekâtında bulundular. 15 Ekim 1877 tarihinde Alacadağ Muharebesi'nde alınan ağır mağlubiyet, Osmanlı için Kafkasya Cephesi'nin kırılma noktalarından biri oldu. Alacadağ yenilgisinin ardından Köprüköy ve Uzunahmet güzergâhı üzerinden geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı ordusu, gönüllü olarak Erzurum şehrinden ve Karasu vadisindeki ova köylerinden katılan⁹⁷ ahalinden pek çok insanın şehit olduğu 4 Kasım 1877 tarihli Deveboynu Gedigi çatışmalarını kaybederek Erzurum'a doğru geri çekilmek zorunda kaldılar.⁹⁸ Rusların her savaşta Anadolu tarafında göz diktikleri yer Erzurum noktası olduğu için bu defa da orayı birinci harekât hedefi olarak seçtiler ve bundan dolayı kuvvetlerinin büyük kısmını Erzurum üzerine sevk etmeyi ve Gümrü'den Kars'a ve oradan Erzurum'a giden yoldan da istifade etmeyi kararlaştırdılar.⁹⁹ Erzurum şehrinin Rus planlarının odak noktasında yer aldığı anlaşılmaktaydı. Böylece Erzurum şehrinin stratejik özelliği bir kez daha ön plana çıkmış oldu. Erzurum artık yaşanacak olan acı günleri beklemekteydi.

1.3.3. Erzurum İstihkâmları'nın Durumu

4 Kasım 1877 tarihindeki Deveboynu yenilgisinden sonra Osmanlı ordusu Erzurum'a çekilmek zorunda kalmış; savunma hattı bu bölgede oluşturulmak

⁹⁵ "Cenabı Hakk'ın rabbani yardımı ve Padişahımız efendimiz hazretlerinin mukaddes teveccühü ile Gedikler ve diğer savaşlarda düşmanın mahvetme ve tenkilindeki başarılarınız devlet ve memleket ve padişahımıza pek büyük bir hizmet olduğundan bu hamiyetli uğraşınızın ebedî mükâfâtı olmak üzere, zatiâlinize gazilik unvanını ve bir murassa nişan-ı âli ile bir kılıç ve iki at ihsan buyurulmuş ve bunlar ferman-i âli ile gönderilmek ve vükelâ heyeti tarafından tebrik, kutlama ve hemen askerler arasında ilanı ihtar olunur 21 Eylül 1877." Mehmed Arif, **a.g.e.** s. 298-299; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.** ,s. 354.

⁹⁶ "Yeryüzünün halîfesi olan (Allah onun hilâfetini kıyamete kadar devam ettirsin) Sultan Abdülhamid Efendimiz hazretlerinin bu defa şer'an vuku bulan "sefer-i hümayun" larında ihlâs ile techiz edip gönderdikleri islâm ordusu, din düşmanı olan bir milletle Allah'ın dinini yaymak niyetiyle muhârebe ve cihâd ettiklerinden "Allah yolunda bir gaziler ordusu techiz eden kimse, gazi olur"hadis-i şerifince Efendimiz hazretlerinin şer'an "Gazi" olduğu anlaşıldığından, bütün fermanlarda meclislerde ve minberlerde, bilhassa hutbelerde "Gazi" ünvanıyla anılmaları şer'an uygun olur mu ? El-cevâb: Olur. Hasan Hayrullah (Şeyhülislâm)" , Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.** , s. 381.

⁹⁷ Genel Kurmay X. Şube, **Kahramanlık Destanları**, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s.153.

⁹⁸ Yahniler, Gedikler, Alacadağ Savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Selahattin Tozlu, **Zivin Savaşı'ndan Berlin Antlaşmasına Kadar Erzurum 1877-1878**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. , Erzurum, 1991. ; Hakkı Yapıcı, **a.g.t.**

⁹⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.** , s. 333.

istenmiştir. Lakin Erzurum’da bulunan istihkâmların durumu pek iç açıcı değildi. İstihkâmlar duvarsız hendeklerle çevrili, asker yerleştirmeye mahsus kazamattan yoksun, bir ambarla şehrin etrafını çepeçevre kuşatan istihkâmların inşaatına başlanmışsa da yarım kalmıştı.¹⁰⁰ Önemli miktarda paralar bu istihkâm ve mevzilerin onarımı için aktarılmış fakat gereken önem her nasıl olmuşsa gösterilmemiş dönemin askeri şartları dikkate alınmadan yüzeysel onarımlar yapılmıştı. Erkân-ı Harbiye Binbaşısı rütbesiyle savaşa katılan Manastırlı Mehmet Rıfat, Erzurum’a geldiğinde istihkâmlarla alakalı şu üzücü tabloyla karşılaşmaktadır:

“Erzurum’a geldiğim zaman nice yıllardan beri işitilen istihkâmları görmek istedim. Erkân-ı Harbiye Dairesi’ne varır varmaz istihkâmlardan uzun uzun sual açtım. Erzurum’a girerken gördüğüm kısmın eski silâhlara nazaran bile şehre çok yakın olduğunu tespit ettim. Hepsi böyle midir, yoksa yeni silahlara göre inşa edilmiş istihkâmlar da var mı? Diye sordum. Yalnız Erzurum istihkâmları değil, Kars, Ardahan ve Batum istihkâmları da eski usul üzeredir, diye cevap verdiler. Bir iki gün sonra Erzurum istihkâmlarını gezdim. Bunlar şu asırda gümrük muhafızlığı hizmetinden başka bir işe yaramaz.”¹⁰¹

Mehmet Rıfat’ın bu tespiti istihkâmların ne kadar da kötü durumda olduğunun delili niteliğindedir. Aziziye Tabyaları da kötü durumda olan tabyalar içerisinde yer almaktaydı. Tabyaların ve istihkâmların şehir merkezine çok yakın olması şehir savunması için olumsuz bir durum ortaya çıkardı. Çünkü Erzurum’da bulunan tabyalarının¹⁰² düşman tarafından işgal edilmesi halinde şehir ve halk, düşman saldırılarına karşı savunmasız hale gelecekti. Kısaca, Erzurum’da bulunan istihkâmlar savaşa elverişli değildi.¹⁰³

1.3.4. Aziziye Müdafaası

93 Harbi’nin en önemli olaylarından biri hiç şüphesiz ki Aziziye Müdafaası’dır. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya (Anadolu) Cephesi’nde almış olduğu yenilgiler neticesinde süre gelen geri çekiliş Erzurum’da son bulmuş ve Doğu

¹⁰⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰¹ Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, **93 Harbi Faciası**, Haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yay. , İstanbul 2010, s. 173-174.

¹⁰² Tabya, bir bölgeyi savunmak için yapılan ve silahlarla güçlendirilen askeri bir yapıdır. www.tdk.gov.tr “Güncel Türkçe Sözlük” bölümünden faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi 30.11.2018) ; Erzurum’da bulunan tabyalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Küçükkuşurlu, **Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, Zafer Medya, Erzurum 2017.

¹⁰³ Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 471.

Cephesi'nin son savunma hattı bu şehirde kurulmuştu. Ahmet Muhtar Paşa'nın karargâhı Topdağı eteklerindeki Firdevsoğlu Kışlası'na kuruldu.¹⁰⁴ Böyle bir dönemde Rus tarafından Gazi Paşa'ya gönderilen iki mektup Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı güç durumda bıraktı.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Başkâtibi olan Mehmet Arif Bey'in¹⁰⁵ anlatımına göre ilk mektup şöyleydi:

*“Rus ordusu başkumandanı Loris Melikof, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya bir mektup gönderdi; “Sizde ve askerinizde iler tutar yer kalmadı. Bundan sonra düzelmeniz mümkün de değildir. Bu kadar insanın boş yere kanını dökmektense kaleyi teslim ediniz. Eğer karşı koyarsanız topraklarla şehriniz ve istihkâmlarınız tahrip edileceğinden bu kadar çoluk çocuğun vebali üzerinize olsun.”*¹⁰⁶

Ahmet Muhtar Paşa mektuba şu cevabı vermişti; *“Allah'a şükür maddi ve manevi kuvvetimiz, Erzurum'un müdafasına fazlasıyla yeter. Son damla kanımız da bu yolda akıtılacaktır. Öyle laf ile adama kale verilmez. Allah'ın inayetine olan ümidimiz tamdır.”*¹⁰⁷

İkinci mektupta ise General Heimann, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya teslim olması için üç günlük müddet tanıyıp, bu süre sonunda teslim olmaması halinde şehri bombardımana tutacağını belirtti.¹⁰⁸

Bahsi geçen mektupların yankısı Erzurum'a kısa zamanda ulaşmış, Ermenilerin de propagandasıyla; *“Eğer Ruslar kaleyi zorla alırlarsa üç gün üç gece içinde Erzurumluları kesecekler öldürecekler ve şehri soyacaklar.”*¹⁰⁹ şeklinde yansımıştı.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, şehirde olabilecek kargaşayı önlemek için bir karar aldı. Mehmed Arif Bey bu kararı şöyle aktarmaktadır:

“Bizim burada muhasaraya girmek ve her türlü zarurette düşmek ihtimalimiz olduğu gibi, düşmanla muharebe sırasında memlekete güllerin isabet etmesi de mümkündür. Çoluk çocuk içinde, bu gibi olaylar, aile sahiplerinde telaş ve heyecana

¹⁰⁴ Murat Küçükogurlu, **Aziye'nin Son Şahitleri**, Atatürk Üniversitesi Yay. , N. 1105, Erzurum 2015, s. 23.

¹⁰⁵ Mehmed Arif Bey 29 Mart 1845'te Erzurum'da doğdu. Tahsilini Erzurum'da tamamladı. Anadolu Ordusu Başkumandanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Erzurum'a gelmesi ve Arif Bey'e kendisinin mühimme başkâtipliğini teklif etmesi üzerine 13 Nisan 1877'de temyiz başkâtipliği uhdesine kalmak üzere bu göreve getirildi. Mehmed Arif Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, “Mehmed Arif Bey”, **TDVİA**, C. 28, Ankara 2003.

¹⁰⁶ Mehmed Arif, **a.g.e.** , s. 420.

¹⁰⁷ Mehmed Arif, **a.g.e.** , s. 420.

¹⁰⁸ Charles Boswell Norman, **Armenia and the Campaign of 1877**, London 1877, s. 401.

¹⁰⁹ **Askeri Mecmua**, 1 Kanun 1935, C. VI, S.99, s. 1027.

*sebepler olacağından, bu gibilerin, bu günden itibaren memleketi terk edip çıkmaları lazımdır.”*¹¹⁰

Gazi Paşa'nın almış olduğu bu karar şehir ahalisinden bir kısmını memnun etmedi. Müftü Ömer Efendi, Solakzade Ahmet, Hacı Abdurrahman Efendi ve şehrin bazı önde gelenleri Abdülvahit Bey'in hanesinde toplanmışlar:

*“Hemen çoğu ihtiyar kadın ve çocuklardan birleşik şehir halkının ateş içinde bırakılmaması için şehirden top menzili dışında uzak bir yerde savaşılmaması daha uygun olmaz mı?”*¹¹¹ görüşünü benimsemişler ve Ahmet Muhtar Paşa'ya haber verilmesine karar vermişlerdi.

Diğer tarafta ise böyle korkakça bir tavır Erzurum'a yakıştırmayan bir heyet vardı. Arapzâde Ali önderliğindeki bu heyet Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya giderek:

*“Bizler vatanımızın uğrunda, kanımızı, canımızı hatta çoluk çocuğumuzu fedaya hazırız. Memleketin namusuna dokunacak şekilde, Abdülvahit Bey'in evinde toplanan birkaç hamiyetsizin cezalandırılmasını talep ederiz.”*¹¹² şeklinde görüş bildirmişlerdi.

Bu temsilcilerin görüşlerini memnuniyetle karşılayan Gazi Paşa, askerinin şehirden çıkarılmasını isteyen heyete ise:

*“Bu memlekette kale ve istihkâm vardır. Devlet burasını orduları için mühimmat merkezi yapmıştır. Burası her zaman, her türlü savaşı kabule hazır edilmiş demektir. Bu yüzden, bundan sonra öyle uygunsuz toplantılar yapıldığı ve askerinin kalbine dokunacak şekilde lüzumsuz haberler yayıldığı takdirde; yapan kim olursa olsun, askeri kanunlara göre cezalandırılacaktır.”*¹¹³ diyerek halk arasında fitne çıkaranlara gözdağı vermiş oldu.

Bu uyarıdan sonra Erzurum ahalisinden birkaç hane Erzurum'u boşalttı fakat nüfusun büyük çoğunluğu şehri terk etmedi. Erzurum'da yaşanacak olan kanlı günler ise yaklaşmaktaydı.

Erzurum'un önemli tarihçilerinden olan Abdurrahim Şerif Beygü, Erzurum halkının ruh halini şu cümleler ile açıklamaktadır:

¹¹⁰ Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 420. ; Genel Kurmay X. Şube, **Kahramanlık Destanları**, s. 153.

¹¹¹ Vehbi Kocagüney, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Aziziye Tabya Savaşları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s. 13.

¹¹² Mehmed Arif, **a.g.e.**, s.421. ; *“Vatan ve millet uğrunda kanlarımızın son damlasına kadar muharebe etmeye hazırız, birbiri üzerine yığılacak şehitlerimize ikinci bir kale teşkil edeceğiz ve bütün aile ve çocuklarımıza bu mes'ud hedefin önünde öleceğiz ve ölümsüz bu şehri bırakmayacağız.”* **Askeri Mecmua**, 1 Kanun 1935, s.1028-1029.

¹¹³ Mehmet Arif. **a.g.e.**, s. 421.

“Mahallelerin sokaklarını silahla dolaşan erkekler, pencere ve kapı arkalarında ahvale muntazır olan kadınlar bu kâbuslu karanlık gecenin sabahını bekliyorlardı.”¹¹⁴

Erzurum’da bu gelişmeler yaşanırken, II. Abdülhamid ise halkın ve ordunun moralini yüksek tutmak için bir hamle yaparak, Erzurum’un çok önemli bir konumda olduğunu her ne koşul ve şart altında olursa olsun mutlaka savunulması gerektiğini hatırlatan şu telgrafı 5 Kasım’da Erzurum’a gönderdi:

“Vezirim Muhtar Paşa;

Bugünkü gün bulunduğunuz mevki’ki Asya’nın en mühim noktası ve düşman-ı bed-kâmin matbah-ı nazarıdır; işte bu mevki ‘azim bir muhâtarada bulunuyor. Ma’zallah bir vakitten beri ordunuzda görülen teşebbüs ve inhizâmlar, bu def’a dahi vâki ‘ve Erzurum’a a’dâ , pây –endâz-ı zarar ve istila olur ise böyle bir vak’a-i müellimenin maddi ve ma’nevi beden-i devlete açacağı rahneler , size muhtâc-ı ta’rif değildir. Binâen-aleyh , asıl iş görecek ve devletin üzerindeki hakk-ı ni’metini ifâ ve millet-i İslâmiyye’nin sizden beklediği eser-i hamiyeti isbât edecek gün bu gündür. Bulduğunuz hâl u mevki’ki bunun adem-i muhâfazası cümlemize kıyâmete kadar târihlerimizden çıkmayacak ve nâmûs-ı askerimize şeyn verecek bir yâd-ı hazin olacaktır. Bunun vukû’bulması bütûn asker ve haml-i silâha muktedir ahâlinin kanlarının son damlasını bu uğurda akıtıp, vazife-i müdâfa’ayı tamâmen yerine getirmeleri esbâbına, fi’ilen vezirim İsmâil Paşa ve izzet Paşa ve Mustafa Paşa ve Hasan Paşa ile ciddi ve hakiki yek–dest olarak sarf-ı makderet eyleyesiz ve en büyük ümerâdan bed’ile her kim mevk’-i harbden kaçar ve harb-i sâbıkta olduğu gibi haşyet ve cebânete teba’iyyetle firâr-ı ârını irtikab eyler ise, onu derhâl kurşuna diziniz ve askerinin ric’atini men ‘için sâir tedâbîr-i müessire-i askeriyyeye dahi itibar ediniz. Cümlemenizi Hakk’ın hıfz u nusretine tevdi ‘eyler ve kat’an telâş ve fütûru kabûl eylememenizi ve müdâfa’aya muktedir olmayan bî-çâregân ve husüsen nisvân sibyanın te’mîn-i muhâfazalarını ayrıca tenbîh ederim. Vatanlarının muhâfazası emrinde dînen ve hamiyeten mükellef oldukları sebât ve gayreti ifâ eylemeleri

¹¹⁴ Abdürrahim Şerif Beygu, **Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum-1939**, İstanbul Marifet Basımevi 1939, Tıpkı Basım, TCDD Genel Müdürlüğü, Eylül 2006 Ankara, s. 78.

*ehass-ı maksadımız olduğunu Erzurum ve Erzincan ve Bayburd ve Kifeni kazâlarıyla sâir mahâll-i mütecâvire eşrâf ve efrâd-ı ahâlisine müsâra ‘aten tefhim ediniz.’*¹¹⁵

Bu telgrafta II. Abdülhamid, Erzurum’un işgal edilmesi durumunda sonuçlarının çok ağır olacağını ve askerden kaçanların kurşuna dizilmesini dile getirdi. Böylece Rus heyetinin vermiş olduğu sürenin dikkate alınmadan şehrin mutlaka savunulması gerektiği açıkça ortaya konuldu.

Erzurum halkının genel olarak savaşmaktan yana olduğunu gören Gazi Ahmet Muhtar Paşa, vaziyeti İstanbul’a aktarmıştı.¹¹⁶ 8 Kasım’ı 9 Kasım’a bağlayan gecede II. Abdülhamid, Erzurum ahalisine şu telgrafı çekti:

“Erzurum Ahâlisi;

Vatanın muhâfazası uğurunda, düşman-ı umûmiye karşı ibrâzına niyet ettiğiniz gayretinizden ziyâdesiyle hoşnûd oldum. Da ‘vamızın Hakk’a mukir ve niyetten ve avn-i ilâhiye mazhariyyetimizden emin bulunduğumuzdan, zerrece ye’s ü fütûra meyl etmekliğimiz pek kusür olmakla, meşrû olan da ‘vamızın yine meşrû ‘ve mes’ûd neticelerini kazanmak için son dereceye kadar fedâkârlık ihtiyâr etmelisiniz. Çünkü devletimizin tamâmiyyet-i mülkiyyesi zamân-ı emîne merbût olmakla, Hudâ-negerde Erzurum şehrini düşman istila etmesiyle, oranın yine Memâlik-i Şâhâne’imizden ma’dûdiyyetine helal gelmeyeceğinden, ancak düşmanın memleketimizde bulunacağı zamânda hakkınızda bilâ-tereddüd revâ göreceğinize emsâl-i kesîresi şâhid olan türlü zulüm ve mekîdetinden dolayı, İslam ve Hıristiyan kâffe-i teba’amızın ırz ve nâmûs ve mâl ve canları muhtel olup, vatanımızın muhâfazasında kayıdsızlık gösterdiğiniz için dahi hükûmet-i meşru’anıza karşı nâmlarınız lekedâr ve âlûde-i şeyn ve âr olur. Binâen-aleyh, selâmetinizi

¹¹⁵ Ahmet Midhat Efendi, **a.g.e.**, s. 246. ; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 380. ; Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 425. (*Vezirim Muhtar Paşa. Bugün bulunduğumuz konum, düşmanın iştahını kabartan Asya’nın en önemli noktalarından biridir. İşte bu mevki büyük bir tehlikede bulunuyor. Maazallah, ordumuzda bir vakitten beri görülen karışıklık ve bozgunlar bu defa da olur, Erzurum düşman istilasına girerse, böyle elim bir olayın devletin maddi ve manevi varlığına açacağı yaralar sizce tarife muhtaç değildir. Asıl iş görecektir, devletin üzerindeki nimet hakkını ödeme ve İslam dünyasının sizden beklediği hamiyeti ispat edecek gün, bu gündür. Bulduğumuz durum ki, onun korunamaması hepimize kıyamete kadar tarihlerimizden çıkmayacak ve askerlik namusumuza leke verecek hazin bir hatıra olacaktır. Bu ahalinin, kanlarının son damlasını bu uğurda akıtıp, müdafaa vazifesini tamamen yerine getirmeye çalışmaları lazımdır. Bunun için fiilen, vezirim İsmail, İzzet, Mustafa ve Hasan Paşalar ile ciddi bir el birliği yaparak emeğinizi sarf edin. Ve en büyük kumandandan başlayarak her kim savaş alanından kaçarsa ve geçen savaşta olduğu gibi türküntü ve korkusuna uyarak firar ederse, onu derhal kurşuna diziniz. Askerin çekilmesini önlemek için etkili diğer askeri tedbirlere de başvurunuz. Hepinizi Allah’a emanet ediyorum. Katiyen telaşlanmayınız. Müdafaa gücü yetmeyen biçarelerin ve özellikle kadınların ve çocukların güvenliğini ayrıca tembih ederim. Vatanlarının korunmasında dinen ve hamiyeten sorumlu oldukları, sebat ve gayret vazifesini yerine getirmelerinin asıl arzum olduğunu Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Kiğı kazalarıyla diğer yakın yerlerin eşraf ve ahalisine acele bildiriniz.)*

¹¹⁶ Murat Küçükkuşurlu, **Aziye’nin Son Şahitleri**, s. 36.

memleketinizin muhâfazasında bilip ve livâ-yı Osmani'nin zull-i himâyetine sığınıp def-i sâil emrinde nihâyet dereceye kadar çalışmanızı hâssaten emir ve tavsiye eder ve cümlemenizi Hakk Te'alâ'nın avn u inâyetine emânet eylerim."¹¹⁷

Bu telgrafta özetle, Erzurum'un Osmanlı toprağı olduğu, herhangi bir istilaya uğrasa bile Osmanlı toprağı sayılacağı ve bu kutlu davada Erzurum halkının devletinin yanında olması gerektiğı belirtilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler yaşanıp Erzurum'da savunma hazırlıklarına devam edilmekteydi. Böyle bir dönemde Rus tarafı da boş durmamış, Erzurum civar köylerinde yaşayan bazı Ermeniler ile iş birliğı yaparak tabyalara sızmak için harekât planları oluşturmuşlardı. Rusları, tabyalara saldırmaya teşvik eden kişi Ermeni asıllı bir Rus subayı olan Tarnaieft'ti.¹¹⁸ Bu amaçla bir baskın harekâtı planladı. Deveboynu Muharebesi'nden çekilen Türk Ordusu'na toparlanma fırsatı verilmeden bir gece baskını yapılması Ruslar tarafından kabul edilen bir harekât ve sızma planı oldu.¹¹⁹ Müdürge ve Tasmaşor köylerindeki Ermeniler bu sızma girişimi için gönüllü oldular. 9 Teşrin 1877 (8-9 Kasım 1877) gecesini sabaha iki saat kala bilhassa Müdürge Köyü'nden Türkçe'yi iyi bilir Ermeni kılavuzlarından faydalanan düşman, Top Dağı'ndaki nöbetçileri atlatarak askerin uyumakta olduğu 2 ve 3 nolu tabyalara dalmıştı.¹²⁰ Nöbet tutan Osmanlı askerleri bu gurubu fark etmiş, "Durun kimdir o, parola?" seslerine, Türkçe olarak "Yabancı yok, biz Osmanlı askeriyiz, Çoban Dede bölgesinde kalmıştık ancak şimdi gelebildik." gibi sözlerle aldatıcı cevap veren düşman askerleri ani bir saldırıyla Osmanlı askerlerini süngülediler.¹²¹ Böylece Ermenilerin öncülüğündeki Rus askerlerinin bir kısmı tabyalara girmiş oldu. Tabyalarda ters giden bir durumun olduğu zaman içerisinde

¹¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, **a.g.e.**, s.248.; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s.380. ("Erzurum Ahalisi; Vatanın müdafaası uğrunda bütün düşmanımıza karşı göstermeye azmettiğiniz gayretinizden fazlasıyla hoşnut oldum. Davamızın Hakka yakınlığı ve Allah'ın yardımına mazhar olacağımızdan emin bulunduğumuzdan, zerre kadar üzüntü ve tereddüte meyletmemiz pek yersiz olmakla beraber, meşrû olan davamızın yine meşrû ve mesûd sonuçlarını kazanmak için son dereceye kadar fedakârlık göstermelisiniz. Devletimizin toprak bütünlüğü teminat altına alınmış olduğu halde, Allah göstermesin, Erzurum şehrini düşman istila etse bile oranın yine bizim memleketlerimizden sayılmasına zarar gelmez. Ancak, düşmanın memleketimizde bulunacağı zaman içinde, hakkınızda tereddüt etmeden reva göreceği pek çok misalleriyle ortada bulunan çeşitli zülüm ve hilelerden dolayı, Müslüman ve Hristiyan bütün halkımızın ırz, namus ve canları tehlikede olup, vatanımızın korunmasında kayıtsızlık gösterdiğiniz için de meşrû hükümetinize karşı nâmlarınız lekedâr olur, utanılacak bir ayıba bulaşmış olur. Bunun için, selâmetinizi memleketinizin korunmasında bilip, Osmanlı Sancağının himayesine sığınıp, düşmanı kovmak hususunda son dereceye kadar gayret göstermenizi özellikle emir ve tavsiye eder, hepinizi Allahu Teâlânın yardım ve inâyetine emanet eylerim. Fi 27 Teşrinievvel 1293.")

¹¹⁸ Murat Küçükogurlu, **Aziye'nin Son Şahitleri**, s. 42.

¹¹⁹ **Askeri Mecmua**, s. 1032.

¹²⁰ 3. Ordu Müfettişliğı, **Aziye Şehitlerinin Muazzam Ruhlarına**, 3. Ordu Basımevi, Erzurum 1952, s. 15.

¹²¹ Vehbi Kocagüney, **a.g.e.**, s. 17.

anlaşıldı ve düşmanın gece baskını haberi telgraf aracılığıyla Gazi Paşa'ya iletildi. Gün aydınlanmaya yakın bir vakitte tabyalardan silah sesleri gelmeye başladı. Bu esnada Ayaspaşa Cami minaresine gecelik elbisesi ile çıkan müezzin Abdullah Efendi gür sesi ile haykırıyordu:

*“Ey! Ümmeti Muhammed düşman Aziziye tabyasını zapt etmiş eli silah tutan tabyaya koşsun.”*¹²²

Böylelikle Erzurum halkındaki tedirginlik ve hareketlenme en üst noktaya ulaştı. Evinde silahı olan silahını, olmayan ise balta, satır gibi kesici aletleri alarak erkeğiyle kadınıyla tabyalara doğru koşmaya başladılar.

Gazi Paşa, Aziziye baskını ve yaşanan olayları şöyle anlatmaktadır:

“27 Teşrinievvel günü akşama kadar Trabzon'dan altı tabur gelip bununla kuvvetimiz 20.000 kadar mevcutlu 50 tabura ulaşmış, askerlerin tümü tabyalara taksim edilerek Topdağı'nın kumandası Müşir Hasan Tahsin Paşa'ya, Topdağı'ndan Kiremitli'ye değin Abdurrahmangazi cihetine nâzır cephenin kumandası Müşir İsmail Paşa'ya, Kiremitli Dağı Ferik Mustafa Safvet Paşa'ya ve Topdağı'ndan İstanbul kapısına değin ovaya nâzır cephenin kumandası Mirliva Musa Paşa'ya verilip kışla meydanında Kapdan Mehmed Paşa kumandasıyla ihtiyat olarak altı tabur nezdinde bırakıldı. Bulduğumuz halden düşman malumat almış olmak gerektir ki zayıf zamanımızdan istifade etmek üzere Deveboynu harbinden dört gün sonra hiç haberimiz yokken Topdağı'nda Aziziye tabyalarına hücum etti. 28 Teşrinievvel gecesi gece yarısından sonra bütün istihkâmlarda birden top tüfek sesiyle kopan bir kızılca kıyamet cümlemizi ikaz etti. Hücumun her cihete birden olmayacağını hükmettiğimden işi anlamak kasdıyla her tarafa yaverler gönderdim. Topdağı'nda Hasan Tahsin Paşa nezdinde telgraf merkezi olduğundan telgrafla ondan sordum ise de aldığım cevap Aziziye tabyasından silah atılıyordan ibaretti. Yavaş yavaş Aziziye'den başka bir cihetin ateşi durmakla beraber sağlam haberler de alındığından herkesin hayale kapıldığı, hücumun Aziziye cihetinde olduğu anlaşılma ile ihtiyattan birkaç tabur alıp fecir başlarken Topdağı'na çıktım. Merkez tabyasında Hasan Tahsin Paşa ile birleşip etrafa dikkat edildikte ileride Aziziye tabyaları denilen üç istihkâmın birisinde şiddetli ateş olmakla beraber, diğer ikisinde hiç ses sada yok ve henüz sağlam bir haber de alınamamış imiş. Ses çıkmayan

¹²² Abdürrahim Şerif Beygu, a.g.e., s. 78.

Aziziye tabyasından birinin boğaz hattı mazgallı, metin, kârgir bina olarak bir ricatgâhı on beş santimetrelik topla vurmaya niyet ettimse de içinde kim olduğu bilinemediğinden top atmaktan vazgeçip ihtiyat taburlarımdan ikisini Kapdan Mehmed Paşa kumandasıyla bu kışlaya doğru saldırtım. Bunlar biraz yaklaştıklarında aniden mazgallardan yedikleri ateşle epeyce kayıp verdiler. Derhal avcı hattı açılıp hücumla başlandı ve koşar adımla kışla duvarlarının dibine girildi. Sonra tabyanın yan duvarlarından tırmanılarak siper üstüne çıkıldığında süngüyle bir kızılca kıyamet koptu. O sırada kapı açılıp daha asker sokulduğundan nihayet gerek kışla gerek tabya düşman elinden kurtarılarak diğer tabyaya girildi. Ondan da düşman atıldığı gibi diğerlerinin düşmanı henüz dışarıda harp ettiğinden onlar da ricate, bizimkiler her tarafta takibe başladı. Harp öğleden sonraya kadar sürüp nihayet düşman Deveboynu'na kadar çekilip bizimkiler de geri alındı. Vak'anın meydana gelişi tetkik edildikte, Aziziye'nin üç tabyası Miralay Bahri Bey kumandasında olup kendisi bunların yerinde olduğundan gece yarısı süvari ile karakolu gelip düşman geldiğini Bahri Bey'e haber vermesi üzerine o tabyalarda olan askerini silah başına edip ateş hattına çıkarmış ve karakolu yine görevine gönderip neticeyi beklemiş ise de, karakoldan bir haber çıkmayıp, ancak ateş hattında bulunan askerden bazıları bir karaltı hissetmesi üzerine oraya ateş etmiş ve oradan da derhal hurra sadası ve tüfek ateşiyle cevap verilmiş olmakla, düşman hariçde iken harbe bu tabyaca başlanmış, sonuna kadar bu tabyaya düşman girmeyip bütün dışarıda harp ederek nihayet gündüz üzerlerine hücum olunmakla harp meydanından ricat etmiş Miralay Bahri Bey gece kolundan yaralanmışsa da gündeğumdan sonraya kadar kumandasını terk etmeyip devam ettiği haber verilmekle yerine başkası gönderilmişti.

Diğer iki tabyaya gelince, bunlar da Deveboynu bozgunluğuna sebep olan Tokat müstahfaz ve Maden üçüncü sınıf redifi taburu olup gerçi birincisinden 170 ve ikincisinden 280 kişi sağ salim kurtartılmış ve bazıları sual ve cevaba çektirilmiş ise de düşmanı içimizde gördükten başka bir şey öğrenilemediği gibi birkaç gün sonra Rus ordusunca düşkün ve yaralı olduklarından dolayı birkaç araba ile Erzurum'a iade olunan esirlerden dahi işin iç yüzü öğrenilemedi. Şu kadar ki, diğer tabyada ovada düşman görülüp ateşe başlanmış ise de bu tabyalarda görülmeyerek her ne suretle ise tabya içine girmiş ve piyade kademesinde bekleyene asker süngüyle

hücum etmiş, bu ki tabya da belki üç beş silahtan başka hiç ateş bile edilmemiş; ancak bunlara gündüz hücumla girdiğimiz zaman dost ve düşman eski ve yeni birçok cesedin karmakarışık yattıkları görülmüştü.

Bu olayda 398 şehit ve 693 yaralı olduğu gibi, Erzurum ahalisi dahi silahlanıp gelmiş ve düşmanı takipte askerlerle beraber hareket eylemiş olduklarından bunların şehit ve yaralıları da 400'ü geçmiştir. Düşmanın kayıplarına gelince bizden kat kat fazla olduğu şüphesizdi.”¹²³

Francis Vinton Greene ise o geceyi şöyle anlatmaktadır:

“9 Kasım gecesinde Rus General Erzurum tabyalarına genel bir saldırı yapmaya niyetlendi. Ancak, kollardan birkaçı karanlıkta yollarını kaybetti ve yegâne sonuç kasabanın doğusundaki Aziziye Tabyasının ele geçirilmesi oldu. Ruslar orada 500 askeri esir aldılar. Ancak, gün aydınlandığında Ruslar ele geçirmiş oldukları 20 topu işlemez hale getirdikten sonra geri çekilmeye zorlandılar. Zira tabya komşu bir tabyanın, Mecidiye Tabyasının tamamıyla ateş menziline girmişti ve hiçbir tutunacak yeri kalmamıştı. Ruslar bu hadisede 400 askerini kaybettiler.”¹²⁴

Greene, Aziziye Tabyası'nda verilen mücadele üzerinde durmamış, Rus tarafının almış olduğu ağır mağlubiyete pek yer vermemiştir.

Aziziye Müdafaası; Erzurumlu insanların vatansever kimliklerini ortaya koymakla beraber, Ermeniler ile Ruslar arasındaki iş birliğini de gün yüzüne çıkarmıştır. Tarnaieff, Aziziye Müdafaası'nda öldürülmüş üzerinde yapılan aramalar neticesinde Erzurum'un stratejik yerlerini gösteren plan ve haritalar bulunmuştur.¹²⁵ Osmanlı Devleti'nde dahi bulunmayan bu plan ve haritalar neticesinde tabyalara baskın düzenlenmiştir. Başta Osmanlı askerlerinin desteği ve Erzurum halkının mücadelesiyle baskın harekâtı bertaraf edilmiş tabyalar geri alınmıştır.

Tabyaların, Rusların elinden kurtarılması için yapılan baskında Erzurumlular içinde kahramanlık gösteren erkekler ile beraber kadınların da sayısı oldukça fazlaydı.

Mehmed Arif, Erzurum kadınların yaptıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

¹²³ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 227-229.

¹²⁴ Francis Vinton Greene, **a.g.e.**, s. 541. Greene bu eserinde 9 Kasım ile alakalı olarak Ermenilerin Ruslara yardımlarına ve Erzurum halkının Aziziye Tabyası'ndaki mücadelesine değinmemiştir.

¹²⁵ Selahattin Tozlu, **a.g.t.**, s. 52.

“O gün, en fazla dikkate değer unsurlardan biri de şudur: Erzurum’dan bir hayli hanım, muharebe eden askere, çamaşır sepetiyle ekmek peynir, zeytin getiriyor; bir kısmı da testilerle su taşıyordu, teşvik edici birçok sözler de söylüyorlardı.”¹²⁶

Abdürrahim Şerif Beygu ise Erzurumlu kadınların kahramanlıklarından şöyle bahsetmektedir:

“Kadınlardan Uzun Sultan önüne çıkan düşmanı, elindeki satırla yaraladıktan sonra yere düşürerek, üstünde ayakları ile tepindiği görülmüştü. Kartol Piro, balta ile düşmanı parçalamıştı. At Ayşe, taş ile düşmanın kafasını yarmıştı. Sağır Mavi’nin bir elinde ipinden tuttuğu toprak güveç bir elinde satır olduğu halde düşmana yanaşmıştı. Elindeki güveci düşmanın kafasına indirirken satırla da yüzünü yarıp yere yuvarlamıştı. Kör Adile, elindeki nalın ile düşmana vurduktan sonra sersemleşen düşmanın boğazına sarılmıştı. Diğer kadınlar peştamallarındaki taşları düşmana müthiş nara atarak savuruyorlardı.”¹²⁷

Aziziye’nin Rus işgalinden kurtarılmasında At Ayşe, Kartol Piro, Uzun Sultan, Kısa Hatice, Kör Adile, Sağır Mavi, Kara İffet, Uzun Ponbol, Penbe¹²⁸, Hürmüz, Nene, Name, Şerife Gülizar¹²⁹ ve daha birçok kadın kahraman vardı. Erzurum kadınlarının dahi bu muhaberede gösterdikleri kahramanlıklar dillere destan olmuştu.¹³⁰ Aziziye Muharebesi, muntazam ve kuvvetli bir düşmanın nasıl tarumar edildiğini gösteren şan ve şeref ile dolu bu milletin bir hamaset tarihidir.¹³¹ Erzurum insanının Osmanlı askeriyle beraber vermiş olduğu topyekûn mücadele neticesinde düşman Rus ordusu tabyalardan atılmıştı.

Erzurum halkının Aziziye Tabyaları’nda vermiş olduğu mücadele II. Abdülhamid’e bildirilmiş, bu kutlu mücadeleye karşı kendisi de Erzurum Umum Ahâli-i Hamiyetmendânına telgrafnamesini 31 Teşrinievvel 1293 (12 Kasım 1877) tarihinde Erzurumlulara hitaben göndermiştir. Bu telgrafta:

“Erzurum Umum Ahâli-i Hamiyetmendânına

¹²⁶ Mehmet Arif, **a.g.e.**, s. 432. ; “Şehrin her köşesinden Mecidiye istihkâmına akıp giden bu halk sağanağı arasındaki kadınlardan bir kısmı testilerle su, bir kısmı sepet ve bohçalarıyla ekmek taşıyorlardı, bir kısmı da: Haydi yavrularım, haydi ağalarım sizin gibi yiğütlere kurban olalım. Bu gâvurları tepeleyin, bizi ayaklar altında çiğnetmeyin, analarımız sizi bugünler için doğurdu, vatan sizi bu kahramanlığı yaratmak için besledi.” **Askeri Mecmua**, s.1030.

¹²⁷ Şerif Beygu kadınların bu kahramanlıklarını, Kurt İsmail Paşa’nın kumanda ettiği Milliye Alayları’nda bulunan Mehdi Efendi Mahallesi’nden Dülgerler Şeyhi Oğullarından Dede oğlu Tahsin’den dinlemiş ve eserinde yayımlamıştır. Abdürrahim Şerif Beygu, **a.g.e.**, s. 83-85.

¹²⁸ Abdürrahim Şerif Beygu, **a.g.e.**, s. 80.

¹²⁹ Erol Kürkçüoğlu, **8-9 Kasım 1877 Aziziye Zaferi**, s. 54.

¹³⁰ Kâzım Karabekir, **Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu**, Koşkun Basımevi, İstanbul 1939, s. 274.

¹³¹ Abdürrahim Şerif Beygu, **a.g.e.**, s. 87.

Rusya askerinin bu kere Erzurum istihkamânatına vuku' bulan hucüm ve taarruzu üzerine cümlelizin asâkir-i şâhâne ile müttehiden müdâfa-i düşmana şitâb ve muhadderât-ı nisvân ve etfâl-i zekâvet-mendânınızın dahi mevki-i harbdeki cünûd-ı mülükâneyi sîrab etmek gibi bir takım hidemât-ı mefrûze ve mukaddeseyi ifâya sarf-ı tâkat ve tâb eylemiş olduğu Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve İsmail Paşalar hazerâtının iş'ârâtından istibşar kılındı. Hukûk ve emvâlimizi mahv ve çâk çâk ve evlâd u iyâlimizi âğuşte-i hûn-ı hâk etmeye çalışmakda olan ve düşmanımızın mukabelesine müsâraatla Osmânlılık nâm ve şânını i'la ve merdümek-i çeşm-i iftihârımız olan asâkir-i mülükâne efrâdını dahi âb-ı zülâl gayretinizle irvâ eylemeniz meâsir-i hamiyet ve şeâir-i fütüvvet cümle-i cemilesinden olarak her cihetle şâyeste-i takdir ve istihsân ve şu hâl ba'demâ dahî bu yolda ibrâz-ı âsâr-ı hamiyet ve merângî ile pâberca-yı sebât ve mekânet olacakları husûsunda imtinân-bahş-ı vicdan olmasıyla bilhassa beyân-ı kemâl-i mahzûziyetle berâber bundan böyle dahî zuhur-i meâsir-i besâletkârî ve mesâi-i fütüvvetşiarınız intizâr olunur.”¹³²

Bu telgraf ile II. Abdülhamid, Erzurum'a ve Erzurumlulara olan güvenini bildirmiştir.

Bu övgü ve takdir karşısında çok mutlu olan Erzurum ahalisi, Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celilesine bir telgraf göndererek vatan için canlarını seve seve feda edeceklerini belirtmişlerdi. 13 Kasım 1877 tarihli bu telgrafta:

“Geçen gün Rusyalunun Erzurum istihkâmâtı üzerine vukubulan hücumunda fâriza-i zimmet ve mütehattim-i uhde-i rikkuyyetimiz olarak ifâsına çalıştığımız hidmet-i nâçizânemizi takdiren ve lütfen ve merhameten şerefsünuh ve südur buyurulan telgrafnâme-i hümâyun-ı merhamet-nümûn-ı hazret-i şehinşâhi eda-yı fariza-i ta'zim ve ibcâli ile cümle huzurunda feth ve kıraat ve eda-yı zemin-bûs-i teşekkür ve mehmedtle mefrûz-kerden-i ubudiyetimiz olan dua-yı temadi-i eyyam ve ömr-i nusret-i zillullahi ref-i bârgâh rabb-i ehadiyyet kılınmıştır. Veliyyünnimet-i bî-

¹³² **Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi** ORH-KUTU-51 GÖMLEK-193 BELGE-193-1; (Bu belgenin transkripsiyon işlemi Murat Küçükuşurlu tarafından gerçekleştirilmiş ve neşredilmiştir. **Kurtuluşunun 100. Yılında Fotoğraf ve Belgelerle Erzurum**, Haz. Murat Küçükuşurlu, Murat Türker Tüfekçi, Zafer Medya, Erzurum 2018, s. 148. Sadeleştirilmiş Hali. “Haysiyetli ve Onurlu Erzurum Ahalisine Telgraf. Rus Ordusunun Erzurum tabyalarına saldırması üzerine, hepinizin Türk Ordusu ile birlikte süratle düşmana karşı çıkması; vatansaver kadın ve çocukların dahi askere su taşımak gibi bir takım mukaddes hizmetlerde bulunması, Gazi Ahmet Paşa ve İsmail Paşa tarafından müjdelendi. Devletimizi parçalamak ve evlatlarımızı yok etmek için çalışan düşmanımızın karşısına süratle çıkarak Osmanlılık nam ve şânını yüceltmeniz ve gözümüzün nuru olan askerlerimizin yardımına koşmanız, tarafımızdan takdirle karşılandı. Bu hizmetlerinizin bundan sonra da devam edeceğine, hamiyet, sebat ve ağırbaşlılığınızı her zaman koruyacağınıza güvenimiz tamdır.”)

minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin hakk-ı mülükânemizde erzân ve şayân buyurulan şu inâyet-i âli-kıymet-i mülükânelerinin ömrümüz oldukça ifa-yı fariza-i şükr ve mehmedetinden âciz ve kâsır ve vatanımızın yed-i a'dâdan muhafâzası emrinde taraf-ı eşref-i hazret-i mülkdâriden ihsân buyurulan bunca fedakârlık mukâbilinde bizler dahî canımızı bezl ve fedâyâ hazır olarak avn u nusret-i hazret-i bâriye istinaden ve imdâd-ı ruhaniyet-i Cenâb-ı Hayrûn-Nâsırîn hüsn-i muvaffakiyet ve nasrıyyet-i veliyyünnimetimiz Padişahımız efendimiz hazretlerine tul ömür ihsân buyursun amin. Lütfen müsted'iyatımızın arz ve telhisini istirhâm ederiz. Fi 1 Teşrinisâni sene 93 Umum Ahal-i Erzurum.”¹³³

Özetle, bu telgrafta padişaha dualar edilmekte ve düşmanla savaşılacağı ifade edilmektedir.

Erzurumlu vatansever insanların vermiş olduğu bu kutlu mücadele, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hayatında çok önemli bir yer edinmiş, yıllar sonra Ali Fuat Cebesoy bizzat Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan Aziziye Müdafaası'yla alakalı dinlediklerini şu şekilde anlatmıştır:

“...Muvasalatımızın ertesi günü Vali Hamit Bey'le beraber 93 harbinde şanlı bir destan yaratan Aziziye tabyalarını gezdik. Ben bu savaşın hikâyesini o zamanlar Anadolu harp ordusu kumandanı sıfatıyla Erzurum'u müdafaa eden Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan dinlemiştim. Büyükbabam rahmetli Müşir Mehmet Ali Paşa'nın yakın arkadaşı olan Ahmet Muhtar Paşa, 1909'da Sultan Reşad'ın cülûsunu Avrupa'daki devlet reislerine tebliğe memur heyetin riyasetinde olarak Roma'ya gelmişti. Ben de orada Ataşemiliter bulunuyordum. İhtiyar Müşir, Erzurum müdafaasını anlatırken, sanki o günleri tekrar yaşıyormuş gibi heyecanlanıyor, gözleri dolu dolu oluyordu. 1877'de Rus orduları Erzurum'u kuşatmışlardı. Devlet her ne pahasına olursa olsun bu ecdat yadigârının düşmana bırakılmasını istemiyordu. Sultan Abdülhamit, Müşire çektiği telgrafta şöyle diyordu: Erzurum istilaya uğrarsa böyle bir vak'ai müellimenin maddi ve manevi beden-i devlette

¹³³ **ATASE Arşivi** ORH-KUTU-36 GÖMLEK-163 BELGE-163-1; (Bu belge ilk defa Murat Küçükuşurlu tarafından yayımlanmıştır. Haz. Murat Küçükuşurlu, Murat Türker Tüfekçi, **a.g.e.**, s. 149. Sadeleştirilmiş hali şöyledir. “Geçen gün Rus Ordusu'nun Erzurum tabyalarına saldırısı üzerine boynumuzun borcu olarak ifasına çalıştığımız naçiz hizmetlerimizi takdir eden Padişahımızın gönderdiği telgraf, halkın huzurunda açılarak okundu. Bu esnada Padişahımıza tazimle, ömrünün uzun olması için dualar edildi. Velinimetimiz olan Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin bu lütfuna layık olabilmek için ömrümüz boyunca çalışacağımıza vatanımızı düşmana karşı korumak için canımızı fedaya hazır olarak ve Allah'ın yardımı ve Peygamberimizin ruhaniyetine dayanarak, damarlarımızda bir damla kan kalıncaya kadar düşmanla mücadele edeceğimize söz veriyorun. Allah, Padişahımıza uzun ömürler versin, amin.”)

açacağı rahneler size muthacı tarif değildir. Binaenaleyh asıl iş görecek ve devletin üzerimizdeki hak ve nimetini ifa ve milletin sizden beklediği eseri hamiyeti isbat edecek gün bugündür. Bulduğumuz hal ve mevki ki, onun adem-i muhafazası cümlemize kıyamete kadar tarihlerimizden çıkamayacak ve namusu askerimize şan verecek bir yâdı hazin olacaktır.

1877 yılı Kasım ayının başlarında idi. Bir gün hava karardıktan sonra Türk olmayan beş on Erzurumlu nankörün yol göstermesinden faydalanan büyük bir düşman kolu öncülerine fes giydirerek Aziziye tabyalarına ani bir baskın yapmış, tabyalardan ikisini susturmuştu. Şehre bir perde vazifesi gören bu istihkâmların düşmanın elinde kalması, Erzurum için bir felaketti. Onu muhakkak kurtarmak lazımdı. İşte o an Erzurumlu şahlandı. Çoluğu ile çocuğu ile ihtiyari ile genci ile askerlerle beraber tabyalara doğru yürüdü. En ön saflarda gelinlik kızlar bile vardı. O gün akşama kadar kan ve ateş içinde döğüşti. Akşam düşman Erzurumlunun kahramanlığı karşısında mağlup ve perişan Aziziye tabyalarını terk etmişti.”¹³⁴

Bu ifadeler o günü açık bir şekilde betimlemektedir.

1.3.5. Aziziye Müdafaası’ndan Sonra Yaşanan Gelişmeler

Aziziye Müdafaası’nın başarıyla sonuçlanması Erzurum’da Rus işgalinin bittiği anlamına gelmemekteydi. İklim koşullarının git gide ağırlaşması, salgın hastalıkların artması, yiyecek malzemelerinin azalması gibi birçok olumsuz durum şehir halkı üzerinde olumsuz bir hava yarattı. Aziziye Müdafaası neticesinde ağır yenilgi alan Ruslar, Erzurum şehrini kısıpaca aldılar. Ayrıca Rus ordusu Kars’ta esir ettiği Osmanlı askerlerinin bir kısmını Erzurum’a gönderdi. Buradaki asıl amaç Erzurum’daki hasta sayısını çoğaltmak, askerinin ve halkın moralini bozmaktı.¹³⁵ Tifo hastalığı da Erzurum’da iyice yaygınlaşıp hem Osmanlı askerlerinden hem de Rus askerlerinden fazlaca insanın ölümüne sebebiyet verdi. Kızıl Haç Cemiyeti’nin Türkiye’deki eşi olan Kızılay’ın emri altında askeri bir operatör olarak Erzurum’a gelen Charles S. Ryan, Erzurum’da harbin sonunda yaşadığı korkunç manzarayı şöyle betimlemektedir:

¹³⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları 21.11.1920-2.6.1922**, Vatan Neşriyatı İstanbul 1955, s. 111.

¹³⁵ Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 476.

“Erzurum’da Türkler ve Ermeniler yüzlerce kümeler halinde tifüsten ölürlen, Rus askerleri de çok fazla telefata uğruyorlardı. Kasabada dolaşırken her tarafta hasta ve bakımdan mahrum Rus askerlerinin yattığını görüyordum. Onların bu hali Rus doktorlarının kayıtsızlığından ileri gelmiyordu. İşin doğrusu, Rus askerleri hastalanınca yerlerinden kaçıyorlar ve köşeye bucağa saklanıyorlardı. Sefaletin ve açlığın alâmetleri her yanda göze çarpmakta idi.”¹³⁶

Erzurum, harbin getirmiş olduğu ağır şartlar ve sağlık sorunlarıyla boğuşurken, Rus ordusu Kars’ın alınması için gerekli planları yapıp Kars’ı muhasara altına aldı. Kars’ın telgraf hatları kesilmiş yolları ise düşman askerleriyle tutulmuştu. Rusların saldırılarına dayanamayan Kars, bir müddet sonra Ruslara esir düştü. Bu haberin Türk halkının moralini bozmaya yönelik bir oyun olduğu söylene de acı gerçek çok geçmeden ortaya çıktı. Rus askerleri Kars’ı işgal etmişti. 18 Kasım günü Kars düşmüştü.¹³⁷

Kars’ın alınması Rusların asıl planları değildi. Cephanesini ve askerini yenileyen Rus kuvvetleri asıl hedefi olan Erzurum’un kuşatılması için Soğanlı Dağları üzerinden Deveboynu’na askeri yığınak yaptı. Osmanlı tarafı da Erzurum’daki istihkâmların onarılması ve gerekli askeri tedbirlerin alınması için birtakım hazırlıklarda bulundu. Hazırlıkların yapıldığı bu dönemde bir gelişme yaşandı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Serasker Rauf Paşa’dan 24 Aralık 1877 tarihli bir telgraf aldı. Bu telgrafta şu ifadeler yer almaktaydı:

“Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hazretlerine,

Bazı görüşmelerden dolayı İstanbul’a gelmeniz, Padişah efendimiz tarafından istenmektedir. Kumandanlığa orada bulunan İsmail Paşa hazretlerinin vekâleti ve kendisine talimatın, diğer emirlerin ve tebligatın verilmesiyle hemen bu tarafa gelmeniz.”¹³⁸

Böylece Gazi Ahmet Muhtar Paşa İstanbul’a çağrıldı. Bu telgraf üzerine hazırlıklarını tamamlayıp İstanbul’a doğru yola çıkan Gazi Ahmet Muhtar Paşa vaziyeti şu şeklide izah etmektedir:

“Anadolu ordusunun kumandasını vekâletle ifa etmek üzere gerekli talimatla Kurt İsmail Paşa hazretlerine bırakıp Erzurum’dan hareketle 19 Kânunievvel

¹³⁶ Charles S. Ryan, *Kızılây Emri Altında Pilevne ve Erzurum’da 1877-78 Rus-Türk Harbi*, Çev. Ali Rıza Seyfioglu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1962, s. 220.

¹³⁷ 93 Harbi’nde Kars’ın düşmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmed Arif, *a.g.e.*, s.456-468.

¹³⁸ Mehmed Arif, *a.g.e.*, s. 491.

1293'de Trabzon'a vardım. Fakat vapur bulunmadığından 23 Kânunievvel'e kadar orada kaldım. 25 Kânunievvel'de İstanbul'a hareket edecek bir vapur geldiğinden eşya ve hayvanlarımı ve beraberimdekileri yerleştirmek üzere gereği yapılmış iken 24 Kânunievvel'de hareket edecek diğer bir vapur daha çıkagelmekle yalnız bir harp yaveri ve bir hizmetkârımla hemen ona binip hareket ettim. Çünkü bir hafta evvel Rus harp gemileri Trabzon ile İstanbul arasında bir posta vapurumuzu tutup almış olduklarından bindiğim vapur Rusların eline geçerse diye epeyce telaş ediyordum. Neyse salimen 28 Kânunievvel günü İstanbul'a vardım.”¹³⁹

Böylece Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Anadolu-yı Şarkî Ordusu'nun kumandanlığı görevi son bulmuş oldu. Müşir Kurd İsmail Paşa ise Kafkas cephesine başkumandan oldu.¹⁴⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa İstanbul'a döndükten sonra Padişah iradesiyle İstanbul Muhafazası göreviyle Çatalca'ya gitti.¹⁴¹ Erzurum ise, bir müddet sonra imzalanacak olan Edirne Mütarekesi neticesinde Rus kuvvetlerine teslim edilecekti.

1.3.6. Edirne Mütarekesi

Rus ordusunun İstanbul önlerine kadar gelmesi Kafkas Cephesi'nde savaş halini sona erdirdi. Böylece harbin ikinci aşaması olan siyasi görüşmelerin başlaması için ortam hazır hale geldi. Osmanlı tarafı, Rusya ile barış görüşmelerinin başlanması için İngiltere'den arabuluculuk yapması teklifinde bulundu. Osmanlı'nın içinde bulunduğu böyle zor bir dönemde, İngiltere Başvekili Lord Bikonsfild, Londra sefiri Musurus Paşa'ya:

“Osmanlı Devleti, Ocak ayı sonuna kadar dayanabilirse, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin menfaatleri lehine sevk etmeye çalışırım.” demişti.¹⁴²

Bu görüşe karşı tam manasıyla zıt bir görüş ifade eden İngiliz diplomatlarının varlığı ise Osmanlı Devleti'ni hayli zor duruma düşürdü. Hariciye Nâzırı Lord Derby daima tarafsızlıktan dem vurup:

*“Osmanlı Devleti İngiltere'den fiilen bir şey beklemesin.”*¹⁴³ diyerek görüşlerini açıkça ortaya koydu.

¹³⁹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 281.

¹⁴⁰ Yılmaz Öztuna, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁴¹ Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 498.

¹⁴² Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 521.

¹⁴³ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 521.

İngiltere'nin tarafsız kalma söylemiyle yardım etmeyeceğinin anlaşılması neticesinde Osmanlı, Rusya ile barış görüşmelerine doğrudan başlanması için girişimlerde bulundu ve böylece anlaşma zemini hazırlandı. Savaş sonrası şartların görüşülmesi için Edirne Mütarekesi ile görüşmeler başladı. Rusya bu mütarekede galip devlet olduğunu belirterek Osmanlı Devleti'nin tekliflerinden ziyade kendi görüşlerinin kabulü için çaba harcadı. 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalandı.¹⁴⁴ 8 Şubat 1878 tarihinde Erzurum bu mütareke ile Ruslara teslim edildi.¹⁴⁵

1.3.7. Ayastefanos Antlaşması

Edirne'de devam eden görüşmelerin İstanbul'a yakın bir yerde devam edilmesi için Rusya tarafından gelen istek üzerine Ayestafanos Köyü'nde yapılması hususunda anlaşıldı. Böylece temsilciler Ayestafanos'a gelip müzakerelere devam edildi.¹⁴⁶ Barış görüşmeleri Osmanlı hükümeti adına Hariciye Nazırı Saffet Paşa ile Berlin Elçisi Sadullah Bey, Rus hükümeti adına da Ignatief ile Nelidof arasında başladı.¹⁴⁷ Müzakereler esnasında Ayestafanos'a Ermeniler adına bir heyet gelmiş ve General İgnatiyev'den muhtar bir Ermenistan tesisi yani Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu sahanın Rusya'nın himayesi altına konmasını istemişti, bu suretle Ermeni Meselesi bir siyasi problem olarak ortaya çıkmış oldu.¹⁴⁸ Görüşmeler esnasında konuşulan bir diğer konu ise harp tazminatı meselesi oldu. Rusların teklif ettikleri harp tazminatı Osmanlı heyetini fena halde sarstı.¹⁴⁹ Fakat Osmanlı'nın Rusya ile antlaşma dışında farklı bir seçeneği yoktu. Görüşmeler neticesinde antlaşma sağlandı. 29 madde ve bir ek maddeyi ihtivâ eden barış sözleşmesi 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Köyü'nde iki devlet temsilcileri tarafından imzalandı.¹⁵⁰ Bu antlaşma Osmanlı'nın yenilgisini yansıttı.¹⁵¹

¹⁴⁴ Edirne'de imzalanan sulh mazbatasının tercümesi ve Edirne Mütarekesi'nin metni için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 542-545.

¹⁴⁵ Murat Küçükogurlu, **Aziye'nin Son Şahitleri**, s. 58.

¹⁴⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 568.

¹⁴⁷ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, s. 85.

¹⁴⁹ Selahattin Tozlu, **a.g.t.**, s. 65.

¹⁵⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s.573. ; Antlaşma metni için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s.575-581.

¹⁵¹ Nicholas V.Rıasanovsky; Mark D.Steinberg, **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, Çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi İstanbul 2011, s. 400.

Grandük Nikola, barış sözleşmesinin imza edilmesinden sonra Ayastefanos Köyü'nün dışına çıkıp askerlerini bir araya toplayarak onlara hitaben: “*Türkler mağlup oldu, barış yapıldı işte İstanbul.*”¹⁵² diyerek sevinç gösterisinde bulundu.

Antlaşma metni imza edildikten sonra heyetler geri döndü. Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya, Dünya ölçüsünde stratejik önemi olan Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarını yakından tehdit ve kontrol etme durumuna geldi.¹⁵³ Osmanlı Hükümeti 1.410.000.000 Ruble harp tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt vilayetleriyle Dobriçe'yi Rusya'ya terk etmeyi kabul etti; Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı hâkimiyetinden çıkararak müstakil oldular.¹⁵⁴ Bu antlaşmanın getirmiş olduğu ağır şartlar Rusya'nın Balkanlar ve Kafkasya'daki etkinliğini artırmış, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı devletlerin tepkisini çekmişti.

1.3.8. Kıbrıs Antlaşması

Ayestafanos Antlaşması'yla Rusya'nın dünya siyasetinde daha etkin bir konuma gelmesi nedeniyle siyasi planlar ve hesaplar tekrar oluşturulmaya başlandı. Bu nedenle yeni bir konferansın toplanması için arayışlar başladı. İngiltere ise buhranlı havayı fırsat bilip Kıbrıs konusunda İstanbul'u baskı altına aldı. Kıbrıs'ın kendilerine verilmesi durumunda, toplanacak konferansta Osmanlı'nın çıkarlarını koruyacağı belirten İngiltere, Osmanlı ile anlaşma yoluna gitti. Rusya'ya karşı tek başına siyasi ve askeri mücadele yapamayacağını bilen Babîâli, İngiltere'nin teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Bu sebeple Safvet Paşa, Padişah tarafından andlaşmayı imzalamayı yetkili kılındı ve derhal iki maddeden ibâret bir andlaşma tanzim edip imzalandı.¹⁵⁵

¹⁵² Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 573.

¹⁵³ Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay. , **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 59.

¹⁵⁴ Enver Ziya Karal , **a.g.e.** , s. 66.

¹⁵⁵ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 614; “*Kıbrıs Antlaşması maddeleri 1-Rusya Devleti, Batum, Ardahan ve Kars veya bunlardan birini zaptedip de ileride her ne zaman olursa olsun, kat'i barış andlaşmasıyla tâyin olunan Anadolu topraklarından bir kısmını daha zapt ve istilaya kalkıştığı takdirde, İngiltere Devleti bu toprakları silahla korumak ve müdâfaa etmek üzere, Osmanlı Devleti ile birleşmeyi taahhüt eder. Buna karşılık Padişah Hazretleri de, Osmanlı topraklarında oturan hristiyan tebaa ve diğerlerinin iyi bir şekilde idâre ve himâyelerine dâir ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli islâhatı yapacağımı İngiltere Devleti'ne vâdeder. Bunun yanı sıra İngiltere'nin taahhütlerini yerine getirebilmesi için Kıbrıs Adası'nın kendisine tahsis edilmesine ve asker yerleştirerek adayı idâre etmesine muvâfakat eder. 2-Bu andlaşma tasdik olunacak ve tasdik belgeleri de bir ay zarfında ve mümkün olduğu taktirde daha erken teâtî edilecektir. İki taraf temsilcileri bu andlaşmayı imzalayıp mühürlemişlerdir. 3 Recep 1295/4 Haziran 1878.*”, Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.** , s. 614.

İngiltere, Rusya'nın elde ettiği üstünlüğü dengelemek ve çıkarlarını koruyabilmek için Bâb-ı Ali'den gizli bir antlaşma ile Kıbrıs'a kiracı olarak yerleştiği gibi Berlin Antlaşması'na da Ermeniler lehine olan 61. maddeyi koydurarak Doğu Anadolu'ya müdahale hakkını elde etmişti.¹⁵⁶ Böylece İngiltere sömürge yollarına giden Akdeniz'in güvenliğini sağlayarak Rusya'ya önemli bir set çekmiş oldu ve planını gerçekleştirdi.

1.3.9. Berlin Antlaşması

Rusların etkin bir konuma gelmesi başta İngiltere ve Almanya olmak üzere birçok devleti telaşlandırmıştı. Siyasi sonuçların tekrar görüşülmesi için Avrupalı devletlerin çabaları sonucunda Berlin'de bir kongre toplanmasına karar verildi. Bismarck başkanlığında toplanan kongreye Almanya, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya Rusya ve Osmanlı Devleti ile sadece kendilerini ilgilendiren konular için Yunanistan ve Romanya katıldı.¹⁵⁷

Berlin Konferansı çetin bir havada geçmekte, Bismarck'ın Osmanlı heyetine karşı sert tutumu ise dikkat çekmekteydi. Rusya kazanımlarının bir miktarını kaybetmeye başladı. Berlin Kongresi, aslında Rusya için büyük bir diplomatik mağlubiyet olmakla beraber Rusya'nın Türkiye üzerinde baskı yapmasının devamını asla önlemiş değildi.¹⁵⁸ Berlin Kongresi'nde, Ayastefanos Barış Antlaşması esaslı bir değişikliğe tabi tutulmakla beraber, yine de Türkiye üzerine ağır hükümler yüklenmişti; ancak İngiltere'nin ısrarı ile Eleşkirt Ovası ve Bayezit şehrinin Türklerin elinde kalması sağlanmış fakat harp tazminatı karşılığı olmak üzere Elviye-i Selâse'nin Rusya'ya bırakılması önlenememişti.¹⁵⁹

Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması neticesinde Sırbistan ve Karadağ'ın istiklalini tanıdı, Romanya'yı müstakil bir devlet olarak kabul etti.¹⁶⁰ Rusya, Ayastefanos Antlaşması'nda büyük bir Bulgaristan kuruluşunu Osmanlı Devleti'ne

¹⁵⁶ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s. 25.

¹⁵⁷ Erol Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 62-63.

¹⁵⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, s. 97.

¹⁵⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, s. 97.

¹⁶⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.76.

kabul ettirmişti fakat Berlin Antlaşması'nda bu durum değiştirildi.¹⁶¹ Büyük Bulgaristan planı Berlin Antlaşması'nda son buldu.¹⁶² Diğer taraftan 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Ruslara bırakılan Erzurum, Berlin Antlaşması'yla (13 Temmuz 1878) geri alındı.¹⁶³ Bu antlaşma neticesinde Osmanlı Devleti 287.510 km² toprak kaybetti.¹⁶⁴

Sonuç olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) Osmanlı Devleti için çok ağır sonuçlar doğurdu. Önemli toprak kayıplarının yanı sıra sosyal hayatta derin izler bırakan bu savaş, Osmanlı Devleti için kırılma noktalarından birini teşkil etti. Bu savaş neticesinde birçok Türk şehri gibi Erzurum da çok ağır bedeller ödedi. Erzurum, 93 Harbi'nin acı günlerini yaşayan şehirlerden biri olarak tarihi kayıtlara geçmiş oldu. Erzurum'da vermiş olduğu mücadele neticesinde Türk Tarihi'ne adını şanla ve şerefle yazdıran Erzurum insanı, en zor zamanlarda bile devletinin yanında olduğunu bir kez daha ispatlamış oldu. Nene Hatun'un, Yaşar Baba'nın, Name Hanım'ın ve sayısız insanın mücadele ettiği Aziziye Müdafaası, Türk hamaset¹⁶⁵ tarihine adını yazdırmış oldu.

¹⁶¹ Halil İncalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar Tazminat Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. , (Ed. Emre Yalçın), İstanbul Kasım 2016, s. 287.

¹⁶² Berlin Andlaşması tam metni için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.** , ss. 684- 695.

¹⁶³ Murat Küçükkuşurlu, **Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, s.105. ; Murat Küçükkuşurlu, **Aziziye'nin Son Şahitleri**, s. 58.

¹⁶⁴ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, (Ed. Zeynep Berktaş), Timaş Yay. (16.baskı), İstanbul 2016, s. 519.

¹⁶⁵ Hamaset; yiğitlik, kahramanlık, cesaret anlamına gelmektedir. www.tdk.gov.tr "Güncel Türkçe Sözlük" bölümünden faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi 18.01.2019)

İKİNCİ BÖLÜM

1. NENE HATUN'UN HAYATI

Yazılı ve sözlü kaynaklarda “Nene Hatun, Nine Hatun, Nene Hanım” gibi farklı şekillerde geçen, kamuoyunun “Nene Hatun” olarak tanıdığı Türk kadınının gerçek ismi Nene'dir. Nene adı; Anne, Nine,¹⁶⁶ Anahatun¹⁶⁷ manalarına gelmektedir. Nene, Rumi takvime göre 1270 (M.1853-1854) doğumlu olup¹⁶⁸, anne adı Zeliha baba adı ise Hüseyin'dir. Nene'nin çocukluğu hakkında malumat elimizde ne yazık ki bulunmamaktadır.¹⁶⁹

Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Çeperli Köyü'nde¹⁷⁰ doğan Nene'nin nüfus tezkiresi nüfus kayıtlarındaki sorunlar dolayısıyla sonradan düzenlenmiştir.¹⁷¹ Bu nedenle yaşıyla alakalı olarak kaynaklarda farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Nene'nin bilinen bir kardeşi olup adı Hasan'dır. Hasan, Aziziye Müdafaası'nın yaşandığı gece şehit olmuştur.¹⁷²

¹⁶⁶ <http://www.tdk.gov.tr/> “ Güncel Türkçe Sözlük” bölümünden faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi 30/ 04/ 2018)

¹⁶⁷ Namık Musalı, “Seyh Safi Türbesinin Arşiv Belgelerinde Türkçe Şahıs ve Unvan adları”, **Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları**, Y. 4, S.7, 2016, s. 185.

¹⁶⁸ **Resmi Gazete**, S. 8328, 6 Şubat 1953, Kanun No: 6036; **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, C. 20, Dönem IX, 36. Birleşim, 2.11.1953 Pazartesi, s.32. ; Takvim hesaplanmasında Nene'nin doğum tarihi Miladi 1853-1854 yıllarına tekabül etmektedir. Çeviri için <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi 05-05-2018) ; Nene Hatun'un Osmanlı dönemindeki nüfus kayıtlarına henüz ulaşılammıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yapmış olduğumuz çalışma neticesinde Nene Hatun ile alakalı bir belgeye ulaşılmıştır. Lakin bahsi geçen belge farklı bir Nene Hatun ile alakalıdır. Belge için bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, A. } MKTV.DV.. , Yer Bilgisi: 111-81, Belge Tarihi, H-30-11-1273.; Nene Hatun'un nüfus müdürlüğünde bulunan arşiv kayıtlarına ulaşmak için Palandöken Kaymakamlığı'na tarafımızca yazılan dilekçeye ilgili kanunlar gereği olumlu bir cevap verilmemiştir.

¹⁶⁹ Nene Hatun ile yapılan röportajlarda Nene'nin çocukluğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca şimdiki kadar yayımlanan Nene Hatun ile alakalı eserlerde Nene Hatun'un çocukluğu hakkında önemli bir bilgiye ulaşılammıştır. Köyde yaşayan her Erzurumlu gibi hayvancılık ve tarımla uğraşmış, zor bir çocukluk dönemi geçirmiş olabilir.

¹⁷⁰ Bazı kaynaklarda Çepelli olarak geçse de köyün gerçek adı Çeperli Köyü'dür. Köy isimlerinin yazımı için bkz. Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, **Köylerimiz**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi 1933, s. 168.

¹⁷¹ **Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları**, 4 Şubat 1952.

¹⁷² Hasan'ın ailesiyle beraber Çeperli Köyü'nden Erzurum'a geldiği Nene Hatun ile yapılan röportajlardan anlaşılmaktadır. Hasan'ın vefatıyla alakalı olarak eserlerde farklı bilgiler mevcuttur. Bazı eserlerde düşman ile girişilen çatışmalarda yaralanarak evine götürülmüş ve Aziziye baskının yaşandığı gece evinde şehit düşmüştür. Bir diğer bilgi ise Hasan'ın tabyalarda şehit olduğudur. “*En son kışlık vaktinde ağabeyi Hasan'ı getirmişlerdi. Ağabeyisinin yaraları çok ağırdı. Elinden geldiğince yaralarını temizlemeye çalıştı. Nene Hatun ağabeyi Hasan'ın kaç tane olduğunu bile sayamadığı yaralarını saymaya çalışırken, Hasan, “Ben cepheye hemen geri dönmem lazım acele et kardeşim” diye sayıklıyordu. Zaten çok fazla zaman geçmeden ağabeyi Hasan, Nene Hatun'un dizlerinde Kelime-i Şahadet getirerek şehit oldu.*” Erol Kürkçüoğlu, **8-9 Kasım 1877 Aziziye Zaferi**, s.82-83; *Asker kardeşlerimiz bir taraftan, biz bir taraftan tabyalara girdik. Bu arada tabyanın bir tarafında yaralı olarak kardeşim Hasan'ı gördüm. Ağlıyarak üzerine atıldım. Kardeşim Hasan: Abla ağlama, Anamız bizi bugün için doğurmuştur, ben de dedem gibi şehitlik mertebesine yükselmeyi her zaman istemiştim. Rus'u kovduk ya gayrisine gam yemem, dedi ve gözlerini yumdu.*”, “Nene Anlatıyor”, **Vatan Gazetesi, Erzurum Kars Serhad İlavesi**, s. 6.

1.1. Nene Hatun'un Evliliği ve Çocukları

Nene Hanım, 16 yaşındayken Erzurumlu Mehmet Efendi ile evlendi.¹⁷³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Rus ordusunun Kars üzerinden Erzurum'a geldiği haberinin alınması üzerine Mehmet Efendi ailesini alarak Çeperli Köyü'nden Erzurum'a göç ettiler ve bir daha köylerine geri dönmediler. Diğer göç eden aileler gibi Mehmet Efendi ve ailesi Erzurum şehir merkezine yerleştirilen aileler arasındaydı. 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesiyle Mehmet Efendi ve ailesi Kırkgöz soyadını aldılar. Evliliklerinden 4 erkek 2 kız olmak üzere 6 çocukları oldu. Erkek çocuklarının isimleri Yusuf, Abdurrahman, Nazım, Musa; kızların ise Nevriye¹⁷⁴ ve Asıme'dir.¹⁷⁵

Nene'nin 3 oğlu ve 2 kızı vefat etmiş hayattaki tek çocuğu Yusuf kalmıştı. Yusuf Kırkgöz'ün, Durak¹⁷⁶ adında bir oğlu vardı. Yusuf Kırkgöz 89 yaşında vefat etti. Durak'ında Güner ve Seher isiminde iki kız çocuğu vardı.¹⁷⁷ Seher'in de Sergül adında bir kızı ve İlayda adında bir torunu vardı.¹⁷⁸ Nene ile yapılan röportajlardan anlaşılan, kocası Mehmet Efendi 24 Ekim 1949 yılından sonra vefat etmişti.¹⁷⁹

Nene Hatun hakkında yazılan eserlerin bazılarında erkek çocuklarıyla alakalı olarak, "*Üç oğlundan en büyüğü Nazım ile onun küçüğü Birinci Dünya Savaşı'nda şehit oldu.*"¹⁸⁰ veya "*Nazım ve daha sonra doğan 3 oğlundan sonuncusu hariç diğerlerini Birinci Dünya Harbi'nde şehit vermiştir.*"¹⁸¹ bilgileri yer almaktadır. Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

- I. Adı Abdurrahman olup I. Dünya Savaşı'nda şehit olan, doğum yeri Erzurum ilinin Pasinler ilçesi olan, baba adı Mehmet olan bir şehit

¹⁷³ Murat Küçükkuşurlu, *Aziziye'nin Son Şahitleri*, s.104. ; Der. Özcan Karaşen, "Nene Hatun'un Kısaca Hal Tercümesi", *Nene Hatun Aylık Okul Yayın Organı*, 23 Ocak 1967, Y. 2, S. 6, s.1. ; Mehmed Efendi, *Aziziye Müdafaası'nın yaşandığı gece tabyada savaşılar arasındaydı. Nene'nin 1853-1854 yılında doğduğunu kabul edecek olursak Nene'nin evliliği 1869 veya 1870 yılına denk gelmektedir. Nene Hatun'un Aziziye Müdafaası'ndaki yaşı ise muhtemelen 23 veya 24'tür.*

¹⁷⁴ Nevriye I.Dünya Savaşı döneminde Samsun'a gitti ve orada evlendi. 1949 yılında vefat etti. Şukufe Nihal, "Erzurumlu nine", *Kadın*, 24 Ekim 1949, s. 5.

¹⁷⁵ Der. Özcan Karaşen, "Nene Hatun'un Kısaca Hal Tercümesi", s. 1.

¹⁷⁶ Elif Korap, "Efsane değil, gerçek", *Milliyet Gazetesi*, Kurtuluş Savaşı'nın Elifleri 30 Ağustos Özel Eki, 30 Ağustos 2004, s. 2.

¹⁷⁷ Der. Özcan Karaşen, *a.g.m.*, s. 1.

¹⁷⁸ Elif Korap, *Efsane değil, gerçek...*, s.2.

¹⁷⁹ Şukufe Nihal bu röportajında Nene Hatun'un kocasından bahsetmekte sakat ve yataktan çıkamaz bir durumda olduğunu yazmaktadır. Yani, Şukufe Nihal bu röportajı yaptığı tarihte Nene Hatun'un kocası sağdı. Şukufe Nihal, "Erzurumlu nine", *Kadın*, 24 Ekim 1949, s. 5.

¹⁸⁰ Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 7.

¹⁸¹ Aynur Mısıroğlu, *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s.38.

bilgisine ulaşılmıştır. Bu şehidin Nene Hatun'un şehit olduğu iddia edilen evlatlarından biri olan Abdurrahman olabileceği ihtimal dâhilindedir.¹⁸² Bir diğer sonuç ise adı Abdurrahman, doğum yeri Erzurum, baba adı Mehmet olan bir şehit bilgisine ulaşılmıştır. Nüfusa kayıtlı olduğu ilçeyle alakalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁸³

- II. Adı Nazım olup I. Dünya Savaşı'nda şehit olan, doğum yeri Erzurum ilinin Pasinler ilçesi olan bir şehide ulaşılmıştır. Lakin babasının adı kayıtlarda Hacı Mehmet olarak geçmektedir. Bu nedenle Nazım'ın, Nene Hatun'un şehit olduğu iddia edilen diğer oğlu olması, Abdurrahman kadar olmasa da ihtimal dâhilindedir.¹⁸⁴
- III. Adı Musa olan, I. Dünya Savaşı'nda şehit olan, doğum yeri Erzurum ilinin Pasinler ilçesine kayıtlı olan, baba adı Mehmet olan şehit kaydına henüz ulaşılammıştır.
- IV. Yusuf, Nene Hatun vefat ettiğinde hayatta kalan tek oğlu olduğu için şehitlik ile hiçbir alakası yoktur.

Nene'nin gönderdiği dilekçeden, Erzurum'un Taşmescit Mahallesi Zenciye Sokağı'nda 31 numaralı hanede ikamet ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ 1950'li yıllarda Nene'ye ilgi duyulmasından sonra, kendisine Emin Kurbu Mahallesi'nde Erzurum Belediyesi'ne ait 176 metrekaare arsa üzerine askeriye tarafından bir ev inşa edilmiş ve hediye edilmiştir.¹⁸⁶ Nene Hatun, 1953 yılının Ağustos ayından hayatının sonuna kadar bu evde ikamet etmiştir. Vefatından sonra ailesi tarafından bir dönem kullanılan ev daha sonra mirasçıları tarafından satılmıştır.

¹⁸² http://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/SehitYakini_Basvuru.aspx?Id=2022048 (Erişim tarihi 31.07.2018) Abdurrahman (Şehit), Statüsü Er, Birlik 9. Kolordu, 84. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük, Statüsü Er-Erbaş, Şehit Olduğu Savaş 1.Dünya Savaşı; Abdurrahman, Şehid Olduğu Yer Ağvıran Muharebesi, Şehadet Tarihi 1914, **Şehr-i Kadim Aziziye**, S. 3, Yıl 2015, s. 132.

¹⁸³ 1. Kolordu, 9. Alay, 1. Tabur, 3. Bölük, Piyade Er.

http://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/SehitYakini_Basvuru.aspx?Id=2022049 (Erişim Tarihi 11.02.2019)

¹⁸⁴ http://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/SehitYakini_Basvuru.aspx?Id=2071961 (Erişim Tarihi 31.07.2018) ; Adı Nazım, baba adı Mehmet olan Erzurumlu bir şehit bilgisine henüz ulaşılammıştır.

¹⁸⁵ BCA. 030-10-0-0/120-858-17 Belge Tarihi: 26.08.1943

¹⁸⁶ **Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları**, 4 Ağustos 1953.

1.2. Nene Hatun'un Yaşamış Olduğu Ekonomik Sorunlar ve Maaş Bağlanması

93 Harbi neticesinde tarih sahnesine çıkan Nene Hatun'un bilinenin aksine refah ve varlık içinde bir hayatı olmamıştır. Hayatının büyük bir kısmını ekonomik, ailevi ve sosyal sorunlarla geçirmiştir.¹⁸⁷ Ünlü tarihçilerden Nejat Göyünç¹⁸⁸, Nene Hatun ile alakalı olarak:

*“Erzurum’un meşhur Nene Hatun adlı kahraman anasını ben küçükliğümden Erzurum sokaklarında kışlık tezek yapmak için sırtında teneke ile dolaşıp, hayvan pisliği topladığını görmüştüm.”*¹⁸⁹ ifadesiyle Nene'nin vahim halini betimlemektedir.

Üzerine düşen vatan görevini ziyadesiyle yerine getiren Nene Hatun için hayat giderek ağırlaşmış, yaşlılığın getirmiş olduğu sağlık sorunlarının yanında ekonomik sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İsmail Habip Sevük'ün 2 Mart 1937 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı “Aziziyenin Bugün de Yaşayan Şahidleri” adlı yazıyla gündeme gelen Aziziye kahramanları için bir rapor hazırlayan ve 23 Kasım 1937 tarihli yazı ile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne sunan Erzurum Milletvekili Pertev Demirhan'ın¹⁹⁰ kaleme aldığı aşağıdaki rapor bu bağlamda dikkat çekicidir:

¹⁸⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında Nene Hatun'a “Eytam ve Eramil” yani dul kadınlara ve yetim çocuklara ödenen maaştan verilmemiştir. Nedeni kocası Mehmet'in hayatta olmasıdır. Nene Hatun ve ailesine “Muinsiz Aile Maaşı” yani muhtaç asker ailelerine ödenen maaştan da herhangi bir para bağlanmamıştır. TBMM ve CHP hükümeti genellikle Kurtuluş Savaşı'na katılan ve ailelerinden şehit olanlara bu maaşı bağlamaktaydı. Nene Hatun ve ailesi, şehit aileleri ve harp malûllerine bağlanan paradan da maaş alamamıştır. Nedeni, şehit olduğu iddia edilen oğullarının Milli Mücadele veya Kurtuluş Savaşı döneminde değil, I. Dünya Savaşı'nda şehit olmasıdır. Genellikle Kurtuluş Savaşı'nda şehit olanların ailelerine bu maaş bağlanmaktadır. Atatürk döneminde sosyal yardımlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Baytal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012. ; Nene Hatun'un maaş bağlanması hususu Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nı yakından hissettiği 1938-1946 yıllarına denk gelmektedir. Bu dönemde ekonomi ve sosyal alanlarda oldukça zor günler geçiren Türkiye ve CHP idaresi sadece Nene'ye değil Türkiye'nin birçok şehrindeki ihtiyaç sahiplerine sosyal yardım yapamamış yahut geç yapmıştır. Atatürk ve İsmet İnönü dönemleri sosyal politikalarının analizi için bkz. Neslihan Can, **“Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi (1923-1950)”**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

¹⁸⁸ Nejat Göyünç, 18 Kasım 1925 tarihinde İstanbul'da doğdu. Annesi Cemile hanım İstanbul doğumlu olmakla beraber aslen Erzurum'a bağlı İspir ilçesinin Yukarı Özbağ köylüdür. 1937 yılında Erzurum Gazi İlkokulu'ndan mezun oldu. Nejat Göyünç hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Ercan Karakoç, **“Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan”**, Kısa Biyografisiyle Nejat Göyünç, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013, ss.35-48.

¹⁸⁹ Nejat Göyünç, “Maraş Müdafaası ve Kahraman Kadınlarımız”, **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş 69. Özel Sayı**, Ankara 1989, s. 9.

¹⁹⁰ Sait Pertev Demirhan; İstanbul 1871 doğumlu. Baba adı Mustafa Nuri, anne adı Nâfia. 6. Ordu Kurmay Başkanı, 3. Ordu Kurmay Başkanı. 1. ve 4. Kolordu Komutanı. V. Dönem (1935-1939) Erzurum Milletvekili. Vefat tarihi 11.05.1974., **TBMM Albümü**. C. 1, (1920-1950) Ed. Selma Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, (2.Baskı), Haziran 2010, s.257. ; Pertev Demirhan ile beraber 9 kişinin milletvekili seçilmesi ve mazbatalarının gönderilmesi. **BCA**. 30-10-0-0/ Yer Bilgisi: 76-500-3. Belge Tarihi: 04.04.1939.

“... Aziziye kahramanlığına iştirak edip halen hayatta bulunan biri erkek ikisi kadın üç ihtiyarı polis vasıtasıyla getirttim ve kendileriyle konuşarak mümkün olduğu kadar izah ettim. Bir de hatıra fotoğrafı çektirdim.¹⁹¹ Erzurum’da Taş Mescit Mahallesinden Ahlatlı Ömer oğlu Yaşar 99 yaşında, Erzurum’da Taş Mescit Mahallesi’nden Mehmet kızı¹⁹² Nene 80 yaşında, Erzurum’da Veyis Efendi Mahallesinden Neme 82 yaşında. Yaşar Dede’nin solundaki Numune Hastanesi’nin gayretli ve hamiyetli baş doktoru Sabri Tahsin Sidal’dır. Kendisi Erzurum’da ağaç ve en nadide çiçek ve meyveleri yetiştirmeye ve herkese örnek olmaya muvaffak olmuştur. Bu ihtiyarların üçü de fakir ve sefalet içindedir. Yaşar 100 yaşına gelmiş olmasına rağmen hala hamallık ederek geçinmektedir. Yaşar’dan Aziziye Vakasını bizzat dinledim. Kendisinde o zamanki Rus kumandanlarından bizzat ihtimam ettiği bir kılıç bulunduğunu ve bununla övündüğünü söyledi. Diğer iki kadın da sakat oğullarıyla bugün çok yokluk içinde imişler. O kahramanlık vakasından bu güne kadar yaşayan bu üç canlı yadigâra hayatlarının şu son senelerinde olsun sefaletten kurtulmak için herhangi bir tertipten, kabirse birer parça maaş bağlanmasını yüksek partimizin müriivvetinden beklerim. Bu Türk milleti için adeta bir vicdan borcu sayılmalıdır.”¹⁹³

Aziziye kahramanlarının yoksul durumda olduklarının kanıtı niteliğinde olan ve Pertev Demirhan’ın üç kişiye maaş bağlanmasını teklif ettiği bu rapordan sonra CHP tarafından bilinen herhangi bir yanıt olmamıştır.

İlerleyen zamanlarda Nene Hatun’a maaş bağlanması hususunda bir haber, gündem oluşturmuştur. Doğu gazetesinde neşredilen aşağıdaki haber, kendisine ve silah arkadaşlarına devlet tarafından maaş bağlandığına yönelik olsa da gerçek çok geçmeden ortaya çıktı. Bahsi geçen haber şöyleydi:

“Bir Kadirşinaslık: Aziziye kahramanlarından bugüne kalan Yaşar Baba ile Nene ve Name’ye Vali Haşim İşcan’ın alakasıyla aylık bağlanmış olduğunu, güzel bir tesadüf eseri, bu satırları yazarken öğrendik. Yurtları uğruna silaha sarılan ve eski bir hamaset destanının canlı tarihleri olan bu insanların terfi ettirilmesi hususunda Sayın Valimizin gösterdiği alakaya Doğu şükranla mukabele eder.”¹⁹⁴

¹⁹¹ Bahsi geçen fotoğraf ekler kısmındadır.

¹⁹² Mehmet olarak yazılan babasının doğru adı Hüseyin’dir.

¹⁹³ **BCA**. 490.01.448.152.1 (Yayımlayan Murat Küçükkuşurlu, **Aziziye’nin Son Şahitleri**, s. 98)

¹⁹⁴ **Doğu Gazetesi**, S.18, 23 Kânunuevvel (Aralık) 1937, s. 7. ; Aynı gazetenin birinci ve ikinci sayfasında Yaşar Baba ile yapılan röportaj da yer almaktadır.

Bu haberin doğru olmadığı Nene tarafından arzuhalci aracılığıyla CHP Genel Sekreterliği'ne ve Dâhiliye Vekâleti'ne yazılan 6 Eylül 1938 tarihli şu dilekçeyle açıkça anlaşılmaktadır:

“Dileğimdir,¹⁹⁵

293 Rus Harbinin, Aziziye Tabyasındaki Türk Kahramanlığının canlı birer timsaliyiz. Bundan 61 sene evvel Rusları Aziziye Tabyasında kahkari bir hezimete uğratan ve düşmanı vatanın harimi ismetinde boğan kahramanlar kafilesine iltihakla o hamaset tarihine ismi geçenlerdeniz. Sayın Valimiz Bay Haşim İşcan, benimle beraber yine bu günleri bilfiil yaşamış bulunan Bayan Name ile Yaşar Baba'ya, her sene Aziziye Tabyası'nda yapmış olduğumuz canlı zafer timsalinin fiili mükâfatı olmak üzere, bir miktar maaş bağlayabilmek imkânını araştırarak bu husustaki isteğimizi derin bir ciddiyet ve yüksek bir alaka ile dinlemişler ve bu maksatla, Türk'ün kendisine has meziyetlerinden en yükseğini teşkil eden bir kadirşinaslık izharı arzusunda bulunmuşlarsa da, bütçe mülahazasıyla tahsisatına imkan olmadığı parti idare heyeti toplantısında anlaşılmıştır. 23 Kanunuevvel 1937 tarih ve 18 sayılı Doğu Gazetesi, Aziziye Tabyası kahramanlarından yüksek bir meclubiyet ve sitayişkar bir lisanla bahsederken, bu arada bizlere de hidematı vataniye tertibinden maaş bağlanmış bulunduğunu efkârı umumiyeye arz etmiş bulunmaktadır. Hâlbuki şimdiye kadar böyle bir maaş alamadık. Hâlbuki yukarıda arz etmiş olduğum vechle parti idare heyeti toplantısında, şimdilik bizlere bütçe mülahazasıyla daimi bir maaş bağlanmasına imkan görülmemiş ve bir defaya mahsus olmak üzere beşer lira mükafatı nakdiye ile taltifimiz cihetine gidilmesi karar altına alınmıştır. Doğrusu bu kadirşinaslıktan çok mütehassız ve bu tehassusumuz o derece büyüktür ki tarif edemeyiz. Ancak: Doğu Gazetesi'nde gördüğümüz ve okuduğumuz gibi, bizlere daimi maaşa bağlanmak suretiyle eski bir Türk hamasetinin unutulmadığını büyük bir umgu ile beklerken, salifülarz imkansızlık karşısında sukutu hayale uğradık ve muhtelif savaşlarda büyük yararlılıkları sepkat ederek Cumhuriyetin kalemle tasvir edilemez bin bir çeşit nimetlerinden mütenaim olmakta bulunan diğer gazi arkadaşlarımızın yanında çok mahcup bir vaziyete düştük. Mübeccel Cumhuriyet Hükümetimizin bezl edilmiş eltafilayuat ve layuhsadır. Bilhassa hayatının son dönüm

¹⁹⁵ Bahsi geçen bu dilekçe Nene Hatun tarafından devlet kurumlarına gönderilen, bilinen ilk dilekçedir. Bu dilekçeler arzuhalci aracılığıyla yazılmıştır.

noktasına gelmiş bulunan bizler için bu lütfun esirgenmeyeceğinden emin bulunarak Yüksek Makamınıza müracaat ediyor ve o günkü Doğu Gazetesini de ilişik olarak sunuyoruz. Muktezasının ifasına yüksek alaka ve buyruklarınızı diler ve yalvarırız.

*Erzurum Hükümet Konağı Arkasında Yazıcı Mithat Pasinler vasıtasıyla Taşmescit Mahallesi'nde Zenciye Sokağı'nda Hüseyin Kızı ve Mehmet Karısı Nene Kırkgöz.”*¹⁹⁶

Bu dilekçenin gönderilmesinden sonra Nene'ye Erzurum Belediyesi tarafından 4 lira maaş bağlandığı, 1943 tarihli Nene ve Name Hanım tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazılan dilekçeden anlaşılmaktadır.¹⁹⁷ Bahsi geçen dilekçede yazılanlar, iki kadının içinde oldukları durumun vahametini açıkça ortaya koymaktadır:

*“Reisicumhurumuz Milli Şef İsmet İnönü'nün Yüksek Huzurlarına
Dileğimizdir,*

Bizler, 293 Osmanlı-Rus harbinin Erzurum civarında Aziziye tabiyasında vuku bulan meşhur savaşın kahramanız. O tarihi günde Türk kahramanlık ve hamasetinin sembolü olan bizler, bu çok eski düşmanımızı vatanın harimi ismetinden sökerek atmış ve göklere kadar çıkan zafer dasitanı yaratmıştık. Bu ulu güne lâyıki derecede kıymet ve ehemmiyet verildiği halde, maalesef biz canlı timsallerine gereken kadirşinaslık gösterilmiyor. Aziziye zaferi, tarihin pek az kaydettiği bir mucizedir. Bu mucizenin yarattığı varlık sayesinde en mühim parçası ve Şarkın müstesna bir kilidi mesabesinde bulunan güzel Erzurum'un müstekreh düşmanın mülevves çizmesiyle çiğnenmesinden kurtarmış ve ahlâfa ebedî bir yadigâr bırakmıştır. Bu ölmez zaferin yadigârı bizler, her birerlerimiz doksanar yüzer yaşındayız. Hiçbir sığınacak yerimiz ve tutunacak hiçbir desteğimiz yoktur. Belediyenin ayda 4 lira maaştan başka bir şey görmüyoruz. Geçen sene birer meccanî ekmek veriyorlardı, bu sene o ekmeğimizi de kestiler. Şimdi aç ve muhtaç bir vaziyetteyiz ve dileniyoruz da...

Bizlere icab eden naktî ve fiilî yardımın yapılarak bu çetin ve acıklı vaziyetten kurtarılmağımızı yüksek ve derin saygılarımızla diler ve arz ederiz.

¹⁹⁶ BCA. 490.01.471.1928.1 (Yayımlayan, Murat Küçükkuşurlu, **Aziziye'nin Son Şahitleri**, s. 98-100)

¹⁹⁷ Nene Hatun'un Erzurum Belediyesi'nden yardım aldığı dönemlerdeki Erzurum Belediye Başkanları; 1938-1940 Şevket Arı, 1940-1945 Mesut Çankaya, http://www.erkurum.bel.tr/IcerikDetay-eski_baskanlar/7/I.html (Erişim Tarihi 13.01.2019)

Adresler: 1-Erzurum'un Taşmescit mahallesinde Zenciye sokağında Hüseyin Kızı Nene Yaşı: 90.

2-Erzurum'un Veyisefendi mahallesinde Lalapaşa sokağında Halil yanında Kadir Kızı Name Yaşı: 95.”¹⁹⁸

Nene ve Name Hanım'ın yazmış olduğu bu dilekçe Cumhurbaşkanı İsmet İnönü¹⁹⁹ tarafından incelenmiş ve araştırmaların yapılması için başvekilliğe şu yazıyla gönderilmiştir:

“Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Kâtipliği

Florya 25/VIII/1943

Sayın Şükrü Saraçoğlu Yüksek Başvekil

Tarihimizin şanlı bir sahifesini teşkil eden Aziziye muharebesine fiilen iştirak etmiş olup halen her biri 90-100 yaşlarında, fakir ve çalışmaktan aciz ve Belediyenin verdiği beş liradan²⁰⁰ başka bir yardım görmediklerinden dilenmekte olduklarına dair Erzurum Taşmescit mahallesinden Hüseyin kızı Nene ve Kadir kızı Name imzalarıyla gelen dilekçe Reisicumhurumuzun dikkatlerini çekerek tedkik buyurulmak üzere zati devletlerine takdimi emir buyurulmuş olduğundan bilece sunulmuştur.

En derin saygılarımla.

Umumi Kâtip Kemal Gedeleş.”²⁰¹

Nene ve Name Hanım'ın göndermiş olduğu dilekçe ve sonrasında Cumhurbaşkanlığı umumi kâtipliği tarafından başvekilliğe yazılan yazı herhangi bir sonuç vermemiştir. Nene ve Name Hanım'ın çaresizlikleri kendisiyle yapılan röportajlarda açıkça ortaya çıkmıştır.²⁰²

Bahsi geçen yazının üzerinden yıllar geçmesine rağmen çok ciddi bir destek ve yardım olmamış, maaş bağlanması hususunun araştırılması için gönderilen

¹⁹⁸ BCA. 030-10-0-0/120-858-17

¹⁹⁹ Nene ve Name Hanım'ın Reisi Cumhur İsmet İnönü'ye gönderdiği bu dilekçeyle alakalı herhangi bir bilgiye, İsmet İnönü'nün önemli bilgilerini kaydettiği defterlerinde rastlanmamıştır. İsmet İnönü'nün defterleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)** Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, Ocak 2008.

²⁰⁰ 5 Lira olarak geçen yardım tutarı Nene Hatun ve Name Hanım'ın dilekçesinde 4 lira olarak geçmektedir.

²⁰¹ BCA. 030-10-0-0/120-858-17.

²⁰² Nene Hatun ile yapılan röportajların tamamı için ayrı bir bölüm hazırlanmıştır.

mülkiye müfettişinin olumsuz görüş bildirmesi²⁰³ ise Nene'yi büsbütün zora sokmuştur. Gazete muhabirlerine “*İnsaf edin 4 lira ile ben ne yapabilirim?*” deyince almış olduğu 4 liralık yardım kesilmiştir.²⁰⁴ Yapılan itirazlar ve yaşanan gelişmeler neticesinde kesilen maaşı Erzurum Belediyesi tarafından 25 liraya çıkarılmış ve sürekli hale getirilmiştir.²⁰⁵ Ahmet Fikret bu haberi şu şekilde neşretmiştir:

“ ... 12 Mart kurtuluş gününün canlı şahidi ve o felaketsel zamanın, hepimize gurur veren emektar mücahidi için belediye tarafından aylık olarak bağlanan 4 liranın 25 liraya çıkarılması ile iktifa olunmasının da, hayat idamesini sağlamaya yetmeyeceği tabiidir. Memleketimize boyunu göstermek için gelip gitmiş eski iktidarın mideci bakanlarına belediye kesesinden yüzlerce liralık ziyafetler çekildiği sıralarda da, ekmeğini komşusunun merhametinden gözlemeye mahkûm bırakılmış olan bu fedakâr insan için Erzurumluların hiçbir yardımı esirgemeyeceği muhakkaktır.”²⁰⁶

Nene'ye 25 liralık maaş bağlanması söz konusu olsa da bu miktarın yaşlı bir kadını ve bir aileyi geçindiremeyeceği muhakkaktır. CHP idaresinde gereği kadar yardım alamayan Nene Hatun'un Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle hayatında önemli gelişmeler yaşanacaktır.

Nene Hatun'a ciddi manada yardım eden ilk devlet görevlisi Orgeneral Nurettin Baransel'dir.²⁰⁷ Baransel, Nene'nin yaşamış olduğu vahim hayata sessiz

²⁰³ Mülkiye müfettişinin olumsuz görüş bildirmesine yönelik bilgiye Belediye Meclisi'ndeki görüşmelerden ulaşılmıştır. Mülkiye müfettişinin bu incelmeyi yapması muhtemelen geçmiş yıllara aittir. **Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları**, 4 Şubat 1952, s. 8.

²⁰⁴ Maaşın kesilmesine yönelik bilgiye Belediye Meclisi'ndeki görüşmelerden ulaşılmıştır. **Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları**, 4 Şubat 1952, s. 7. ; Nene'nin bakım evine alınarak bakımının üstlenilmesi düşüncesi Erzurum Belediyesi Meclisi'nde görüşülse de Nene, evinden ayrılmayı kabul etmemiştir. Kendisine yapılacak yardımların evinde yapılmasını istemiştir. **Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları**, 4 Şubat 1952.

²⁰⁵ Nene'nin bakım evine alınarak ihtiyaçlarının giderilmesi ve gözetim altında tedavi edilmesi görüşleri Erzurum Belediyesi Meclisi'nde 4 Şubat 1952 tarihinde görüşülmüş bu durum muhtarlık aracılığıyla Nene Hanım'a sorulmuştur. Nene Hanım tarafından verilen cevapta kaldığı evden ayrılmak istememiş bu durum karşısında Erzurum Belediyesi'nin bütçesinden Nene Hanım'a ayda 25 lira nakdi yardım yapılması kararlaştırılmıştır. **Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları**, N. 84, 18 Mart 1952.

²⁰⁶ Ahmet Fikret, “Unutulan Kahraman”, **Demokrat Doğu**, S. 270, 9 Mayıs 1952, s. 2.

²⁰⁷ Genelkurmay 7. Başkanı olan Orgeneral Ahmet Nurettin Baransel, 1897 yılında İstanbul'da doğmuş, 1912 yılında Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. 1919 yılına kadar Takım Komutanlığı, Emir Subaylığı ve Bölük Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1 Mart 1921 tarihinde Harp Akademisi'nde öğrenci iken Anadolu'ya geçerek Millî Ordu'nun çeşitli birliklerinde görev yapmıştır. 1923 yılında tekrar girdiği Harp Akademisi'ni 1925 yılında kurmay subay olarak bitirdikten sonra, 7.Tayyare Bölük Komutanlığı, Hava Müfrezes Kurmay Başkanlığı, Eskişehir Tayyare İstasyon Komutanlığı, İzmir Hava Grup Komutanlığı, Genelkurmay Hava Kontrol Amirliği, 23.Tümen 69.Alayda Tabur Komutanlığı, 7. ve 8. Kolordularda Şube Müdürlüğü, 3.Tümen 11. Alay Komutanlığı, Harp Akademilerinde Öğretim Üyeliği, 5. Tümen 13. Alay Komutanlığı ve Ağrı Hudut Tugay Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. 1939 yılında tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Tuğgeneral rütbesi ile 1.Süvari Tümen Komutan Vekilliği yapmış, 1941 yılında Tümgeneralliğe terfi etmiştir. Korgeneral rütbesi ile 6. ve 3. Kolordu Komutanlığı ve 3. Ordu Komutan Vekilliği görevlerinde bulunduktan sonra 1951 yılında Orgeneralliğe terfi etmiştir. Orgeneral rütbesi ile 3. Ordu Komutanlığı, 1. Ordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. 28 Mayıs 1954 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı görevine atanmıştır. 25 Ağustos 1955 tarihinde atandığı Yüksek Askerî Şûra Üyeliği görevini yürütmekte iken 14 Temmuz 1960 tarihinde yaş

kalmadı. Öncelikle Aziziye Müdafaası'nın unutulmaması ve Aziziye şehitliğinin yapılması için girişimde bulundu. 1950 yılının Ekim ayında temeli atılan abidenin açılışı kendisinin de katılımlarıyla 30 Ağustos 1952 tarihinde gerçekleşti. Daha sonra Nene'nin evinde bir tören gerçekleştirilmesini sağladı. 9 Haziran 1952 tarihindeki Yeni Erzurum gazetesinde yayımlanan haber Baransel'in, Nene Hatun hakkında duyarlılığını gözler önüne sermektedir:

“1293 Aziziye Zaferinin 75. yılı münasebetiyle sayın ordu müfettişi Baransel' in şahsi teşebbüsleri sayesinde Türk-Rus harbinde Aziziye tabyası muharebesine fiilen iştirak eden ve halen Erzurum Taşmescit mahallesinde oturan Nene Kırkgöz' ün evinin önünde cumartesi günü Vali, Ordu Müfettişi Baransel, Kor. Komutanı ve eşleri ile yüksek rütbeli askeri ve mülki erkân ve binlerce Erzurumlunun iştiraki ile bir tören yapılmıştır.

Saat 15; tören yerindeki mahşeri kalabalık gittikçe artmaktadır.

Eveğinizin önünde bir sandalye ile oturmuş olan hatun Nene'yi halk görmek için sabırsızlanıyor. Adeta üzerine hücum ediyor mütevazı evinin damı yüzlerce vatandaşa tıklım tıklım dolu. Hatundan başka herkes yıkılmak tehlikesinden endişe duymakta fakat onu şuanda dünya ile alakası kesilmiş zannedersiniz. Haklısınız. Hiç konuşmuyor değil mi? Evet. Heyecanlıdır. Bu heyecan ne 78 yıl evvelisinin kahramanlığının ne de yapılan törenin şatafatlığının etkisidir. Hayır hiçbirisi. O, gaipten gelen “Cenge hazır ol” seslerini işittiği için heyecanlıdır. O, şafakla beraber yatağından kalkarak Allahuekber sedaları ile aynı saflarda omuz omuza dövüştüğü silah arkadaşlarını gördüğü için susmaktadır. Komşuları da Nene'yi sanki hiç görmemişler gibi gözleri yaşlı olarak elini öpmeye geliyorlar. Komşuları da haklı 93 kahramanında bugün bir başkalık var.

Hayır, hayır heykelleşmiş hatuna dokunmayın. 78 sene evvelisine gömülen kahramanı tatlı uykusundan uyandırmayın. “Zaman olur ki hayali cihan değer” derler bırakın Nene'yi, yaşasın o anları.

Vakit geldi işte, uyanyor ve yine dikkat edin yüzündeki buruşukluklar sertleşiyor, sertleşiyor. Şimdi oturan bir heykel görüyoruz. Bandonun çaldığı İstiklal Marşını herkes huşu içinde dinliyor, direğe çekilen ay yıldızlı bayrağımız ile

---

haddinden emekli olmuştur. Balkan, 1. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. Orgeneral Baransel; Harp Madalyası, Gümüş Liyakat Madalyası ve İstiklal Madalyası sahibidir. 21 Mayıs 1967 tarihinde vefat etmiştir. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=NurettinBaransel> (Erişim Tarihi 08.10.2018)

süngüleri parlayan Mehmetler 93 yadigârını maziden evceğizine tekrar avdet ettiriyor. Nene, elini kalbinin üzerine koyuyor, anlıyoruz ki kalbinin içinde kaynayan sevgi hücrelerini dindiriyor. İşte vatan, işte onun verdiği meyveler, karakter timsali yiğit Nenelerin evlatları dün olduğu gibi bugün de yanında aynı yolun yolcuları değil mi, bu cesur Nenelerin evlatları değil miyiz, benim vatanımın yağız evlatlarının imanı kem gözleri eritmeye muktedir ya varsın tayyaresi, topu hepsi onların olsun ne çıkar?

93'ün bize bıraktığı bu hatıranın önünde bir buçuk saat süren törende konuşan hatiplerimiz günün mana ve ehemmiyetini veciz bir lisanla nasıl izah ettiler? Elbette gözlerimizden damla damla dökülen yaşların bir manası vardı. Hepimizin kalbi aynı sevgi ve heyecanla çarpıyordu. Şiddetle alkışlanan hatiplerden sonra resmi geçit başlamıştı. Kumandanı da Mehmedi de topyekûn bütün bir millet onun önünden hürmetle geçti.

Tören nihayet sona eriyor. Bütün bir dünyaya meydan okuyan bir milletin ordusunun komutanı Nenenin nasırlaşmış elini alıyor ve onu öpüyor. Türk milleti vatani kadar anasına da hürmeti ihmal etmez.

Halkımız da Nene Hatun'un önünden büyük bir saygı ile geçtikten sonra nihayet onu senelerce baş başa kaldığı evine terk ederek ayrılıyoruz. Merasimden sonra evinde görüşmek fırsatını bulduğum ordu müfettişi Nurettin Baransel basın mensuplarına, bugün çok heyecanlı olduğunu çekinmeden söylüyor ve o simayı tekrar gibi oluyor ki bir müddet sustuktan sonra ancak sözlerine devam edebiliyor. Paşa evvela törene iştirak etmek suretiyle Erzurumluların gösterdikleri ilgiye teşekkür ettikten sonra, Aziziye Kahramanına maaş bağlattırıldığını bundan böyle iaşesinin orduca yapılacağını ve oturduğu evi kısa bir zamanda yeniden yaptıracağını hatta planını kendisinin çizdiğini müjdelemiştir. Gayet mütevazı bir şekilde bizi karşılayan ve ağırlayan Baransel ayrıca Aziziye tabyasına dikilecek heykelin bitmek üzere olduğunu ve 30 Ağustos Zafer Bayramında açılış merasiminin yapılacağını hatırlattıktan sonra kıymetli komutan hayati askeriyesinde Mehmedin mertliğine, kanaatkârlığına temas ederek hatıralarından misaller vermiştir. Yayla halkının haleti ruhiyesini bilen ve onu yakinen tanıyan komutan zevkle dinlediğimiz konuşmasını bitirirken Erzurum'da kaldığı müddetçe Erzurumlulara faydalı olmaya çalıştığını da sözlerine ilave etmiştir. Sayın komutanın bulunduğu vilayetlerde

*bıraktığı eserler herkesçe malum bir hakikattir. Belediye Reis ve üyelerini ikaz ederiz. Elinden gelen yardımı yapmaktan zevk duyan Ordu Müfettişinden istifade ediniz.”*²⁰⁸

Aynı gün yayımlanan Demokrat Doğu gazetesinde Ahmet Fikret köşesinde, Nene Hatun ile alakalı yapılan törene yer vermiş olup haberi şu şekilde yayımlamıştır:

*“...Erzurum’a geldiğinden bu yana, vatanperverlik hasleti, yapıcılık kudreti ve hakseverliği ile her fırsattan ve imkândan yurt için fayda sağlayan Ordu Komutanımız Sayın Orgeneral Nurettin Baransel’in yüksek alakaları sayesinde büyük bir tören yapılmış ve 117 yaşındaki ihtiyar kahramanın evine bayrak çekilerek, mevcudiyetinin değeri ve ölmez hatıralarının kutsiyeti canlandırılmıştır. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Nusret Erdem, Ordu Hakim’i Albay Hulusi Alpan, Belediye Müfettişi Necati Ömer ile Halk şairi Hakkı Muthuyazar’ın Nine Hanım’a ait hitabeleri, methiye ve şiirlerini müteakip Sayın Baransel’in veciz ifadeleri, mazinin ihmalkarlığını telâfiye vesile teşkil etmiştir. Virane denecek hanesinde unutulmuş ve kendi halinde çürütülmeye mahkûm edilmiş olmasından son derece üzümlük duyan Baransel, ihtiyar kahramanı maddeten memnun etmekten başka daimi olarak hizmetinde bulunacak bir emir eri tahsis buyurmuş ve yaptırmakta olduğu eve naklinde sökülüp takılmak üzere, kulübesinin üzerine “Burada, Aziziye hücumuna iştirak eden 1293’ün gelinlik genç ninesi, 1952’nin kahraman ve ihtiyar Ordu ninesi oturur” yazılı bir levha koydurmuştur. Bundan başka, biri Nine’nin evinde kalmak ve diğer Aziziye Şehitliğine konmak üzere silah fabrikasında iki heykel imalına başlanmıştır. Bu asıl ilgiye bigâne kalamayacağı tabii bulunan belediyemizin de kifayetli yardımlarını esirgemeyeceğine ve halkımızın lüzumlu olan fedakârlıktan çekinmeyeceğine emin olarak, muhterem Orgeneralimize şükranlarımızı arz eder, ihtiyar mücahidimize uzun ömürler dileriz.”*²⁰⁹

Nene Hatun’un bu kadar gündeme gelmesinden sonra yaşanan en önemli gelişme ise yardımlar hususunda yaşandı. Daha önceleri Nene Hatun hakkında, “Kanun nazarında 93 kahramanı olduğunu ispat güç.”²¹⁰ ifadeleri kullanılırken, Nurettin Baransel’in de katkılarıyla Nene Hatun için, “1293 harbinin hayatta kalan

²⁰⁸ Yeni Erzurum, Y. 3, S. 684, 09 Haziran 1952, s. 1.

²⁰⁹ Ahmet Fikret, “Nine Hanım”, Demokrat Doğu, 9 Haziran 1952, s. 3.

²¹⁰ Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 4 Şubat 1952, s. 7.

yegâne kahramanı Nene Kırkgöz."²¹¹ ifadeleri kullanılmaya başlamıştır. İaşelerinin ordu tarafından karşılanacağı Nurettin Baransel tarafından açıklanmış²¹², belediye meclisi tarafından alınan bir kararla kendisine 300 lira yardım yapılmıştır.²¹³ Ayrıca, 3. Ordu tarafından bir ev yapılması hususunda karar alınmış, evin yapılacağı arsanın Nene Hatun'a tapulanması için belediye meclisinde görüşmeler yapılmıştır.²¹⁴ Nurettin Baransel'in yapmış olduğu hizmetlere duyarsız kalmayan Erzurum Belediyesi'nin Nurettin Baransel'e fahri hemşerilik verdiği bilgisi Hakimiyet gazetesinin 27 Şubat 1954 tarihli nüshasında yer almıştır.²¹⁵

Nene için en önemli gelişme ise NATO Başkomutanı General Ridgway'ın²¹⁶ 7 Eylül 1952 tarihindeki ziyareti oldu. Türkiye'nin doğusundaki askeri yapılanmayı yerinde görmek için Doğu Anadolu gezisine çıkan Ridgway bu gezisi esnasında Erzurum'da Nene Hatun'u ziyaret etmiştir.²¹⁷ Ridgway'ın bu ziyaret neticesinde verdiği aşağıdaki beyanati hayli dikkat çekicidir:

"Bu seyahat, hayatımda yaptığım seyahatlerin üzerimde en derin intibalar bırakanı oldu. Çünkü gerek halkın ve gerekse er ve subayların yüzünde vatanseverlik ve vatana karşı derin aşk ve bağlılık parlıyordu. Bu intibai yaşadığım müddetçe kalbimde taşıyacağım. İkinci intibaim da Türk ordusunun bütün rütbelerinde gördüğüm komutanlık vasfıdır. Kara Kuvvetleri Komutanı Şükrü Kanatlı, Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Nureddin Baransel başta olmak üzere hudutta gördüğüm ve konuştuğum çavuşa kadar hepsinin de üzerimde hasıl ettiği tesir kalbimde derin iz

²¹¹ **Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları**, No: 273, 09.09.1952.

²¹² **Yeni Erzurum**, Y. 3, S. 684, 9 Haziran 1952, s. 1.

²¹³ **Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları**, No:273, 09.09.1952.

²¹⁴ "Aziziye Tabyası savaşının hayatta kalan tek kahramanı Nene Hanıma Ordunun bir şükran nişanesi olmak üzere Kolorduca inşa edilecek ev için adı geçenin doğduğu Taşmescit Mahallesi'nin yakınında bulunan Kumlu Dere civarında meskensiz kimselere ev inşası için ayrılan arsadan, ucuz bedellerle yer verilmesine encümence 27/6/1952 tarihinde 254 sayı ile karar verilmişse de orduca burası uygun görülmediğinden evin Emin Kürbü Mahallesi Gümrük Caddesi üzerinde yine belediyeye ait 176 metre karelik arsa üzerine inşa edildiği cereyanı muameleden anlaşılmıştır. İnşaatı ikmal edilen ve Nene Hanım'a teslim edilmiş olan evin tapuya bağlanması için arsasının adı geçene tahsisi lazım gelmekte ise de bu hususta karar ittihazi yetkisi belediye meclisine takdimine karar verildi." **Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları**, N. 347, 04.08.1953. ; Nene Hatun'a hediye edilen bu ev Nene'nin vefatından sonra mirasçıları tarafından satılmıştır. Günümüzde atıl durumda olan evin yanında bir ekmekek fırını vardır. Evin önünde ise Nene Hatun' un heykeli ve Nene Hatun çeşmesi vardır.

²¹⁵ **Hakimiyet**, 27 Şubat 1954.

²¹⁶ General Ridgway, 3 Mart 1895'de doğdu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda önemli görevlerde bulundu. Mayıs 1952 ile 1953 yılları arasında NATO Başkomutanlığı görevinde bulundu. General Matthew B.Ridgway hakkında detaylı bilgi için bkz, **Commanding Generals and Chiefs of Staff 1775-2013**,Center Of Military History United States Army Washington D.C. 2013,s. 134.

²¹⁷ Murat Küçükkuşurlu, **Aziziye'nin Son Şahitleri**, s. 109.

bıraktı. Üçüncü güzel intibaım da 1877'nin kahramanlarından ordunun nenesini, Nene Hatun'u Erzurum'da ziyaret etmek fırsatını bulmuş olmamdır.”²¹⁸

Bu beyanattan sonra Nene Hatun, sürekli gündemde tutulmuş hatta General Ridgway, Nene Hatun için Amerika'da yayın yapan Saturday Evening Post gazetesinde yaklaşık bir yıl sonra bir makale kaleme almıştır.²¹⁹ Bu makale şu şekilde yayımlanmıştır:

“1952 Eylül ayında, o sırada 97 yaşında bulunan dermansız ihtiyar bir kadıncağızı ziyaret maksadıyla, buradan çok uzaklarda mütevazı bir eve gitmişim. Bu devrede Demir Perde, etrafını ve batı dünyasını Ruslara karşı müdafaa ileri karakollarını tetkik ile meşgul, benim gibi uluslararası bir askeri komutanın faaliyetleri ile bu hareket garip bir şekilde tezat teşkil eder gibi görünebilir. Fakat muhakkak ki bu küçük olay, yaşadığım müddetçe daima hatırlayacağım bir şeydir. Bu yüzden onu paylaşmak gereğini hissediyorum. Çünkü o Avrupa'daki en üst müttefik komutanı olarak görev yaptığım 410 günün her bir günü karşılaştığım sorunlarla ilişkili bir durumdu. Sovyet sınırından 130 mil uzaklıkta olan Türkiye'nin Erzurum şehrine alışılmamış “kutsal bir yolculuk” yaptım. Burada Şark cephesinden yapılacak herhangi bir Rus taarruzuna karşı müdafaa mesuliyetini taşıyan 3.Ordu'nun karargâhı bulunuyordu. Burada, 3.Ordu tarafından bakılan küçük bir evde, Türk askerlerinin “ 3.Ordu'nun Büyük Annesi” adını verdikleri, hürmete şayan yaşlı kadın yaşıyordu. Bu kadının ismi Nene Hatun'dur. 1877 Kasım ayında Nene, henüz birkaç aylık çocuğunun annesi, 22 yaşında genç bir kadındı. Rusya ile Türkiye harp halinde idiler. Bir Rus piyade alayı Erzurum'u henüz kuşatmıştı. Şehirde bulunan az sayıdaki Türk kuvvetleri son bir gayretle tutunmaya çalışıyorlardı. Şehir sakinleri Türk kumandanına gitmişler ve ileri gelenleri vasıtasıyla şehirde bulunan kadın, erkek, genç ihtiyar herkesin, istilacıları imha etmek için bir gece baskını konusunda kendisine yardıma hazır olduklarını söylemişlerdi. Komşuları Nene'ye bu işe katılmamasını söylediler. Onun yeri bebeğinin yanıydı. Nene: Hayır diye cevap

²¹⁸ **Aydın Tarihi**, S.226, 1-30 Eylül 1952, 10 Eylül 1952, s.16-17; Aydın Tarihi'nin ilk sayısı Eylül 1923'te ve Zekeriya Sertel'in Matbuat Umum Müdürü olduğu dönemde yayımlanmıştır. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 1 Haziran 1931 tarihindeki lağı ile bu eserin yayımı da sona ermiştir. Ancak Umum Müdürlüğü'nün 1933 yılında Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak ve Vedat Nedim Tör'ün yönetiminde yeniden faaliyete geçmesi ile Aydın Tarihi'nin de yeniden yayımına başlanmıştır. Bu ikinci serinin ilk sayısı Ocak 1934 tarihini taşımaktadır. Aydın Tarihi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. E. Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihini Kaynakları**, Berikan Yayınevi, (4.Baskı), Ankara 2010, s.128-130.

²¹⁹ General Matthew B.Ridgway, “How Europe's Defenses Look to Me”, **Saturday Evening Post**, 10 October 1953, s. 28.

vermişti. Bu bebeği bana Allah verdi. Ona Allah bakar. Ben de onu Allah'a emanet edip sizinle birlikte baskına iştirak edeceğim. O gece erkekler, kadınlar ve hatta çocuklar, turpan, bıçak ve sopalarla silahlanıp Rus kuvvetlerine hücum etmek için askere katıldılar. Taarruz muvaffak oldu ve Rus alayı imha edildi. Takriben bir seneden fazla bir zaman evvel Nene Hatun'u ziyaret ettiğim zaman, gözlerini bulutlanmış, kuvvetli ellerini titrek fakat ses ve hafızası parlak ve pürüzsüz buldum. Kendisiyle bir çeyrek saat kadar görüştim. Bir tercüman vasıtasıyla, yapmış olduğu şeyler hakkında duyduğum hürmetkârlığı belirttim. Onun kahramanlık gösterdiği toprakları daha yeni ziyaret ettiğimi, onunla birlikte bu yükü, kahramanlığı paylaşan kişilerin hatırasını gördüğümü ifade ettim. Çıkarken, ona olan saygımı ifade etmeye çalıştığımda o, tercüman aracılığıyla şöyle dedi:

"Benim gibi basit bir kişiyi ziyaretiyle onurlandıran General Ridgway'a teşekkür ederim. Bugün, memleketim işgal edilse, yine aynı şeyi yapardım." Bu küçük evdeki atmosfer karşısında bir anda gözlerim doldu. Elini sıktım ve ayrıldım. Takip eden aylarda, ittifak halindeki 14 ülkenin askeri ve finansal vaatlerini yerine getirme işini yürüten ben, sık sık Nene Hatun' u düşündüm.

Şimdi ben, Erzurum'daki o küçük yaşlı kadının büyüklüğüne yaklaşan bir ruhun bu senenin sonunda Paris'te yapılacak olan önemli liderler toplantısında kendini göstermesi için dua ediyorum."²²⁰

General Ridgway tarafından 7 Eylül 1952 tarihinde yapılan ziyaret neticesinde Nene'ye olan ilgi ve alaka daha da artmış, Nene ile alakalı gazeteciler tarafından haberler ve röportajlar yapılmıştı. Bu gelişmeler neticesinde Nene Hatun'a yönelik devlet nezdinde de ilgi duyulmuş; "Reisi Cumhuriyet'in Aziziye Kahramanı Nene'ye gönderdiği hediyeler bugün saat 7'de Vali ve Ordu Müfettişi Baransel tarafından verilmiştir."²²¹ haberi gazetede yer almıştı.

General Ridgway, ziyaretinin üzerinden yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen Nene Hatun'u unutmamış basın aracılığıyla kendisine mesaj göndermişti. Bu mesajında; "Geçen son baharda tanışmamızın mes'ut hatıraları ile Kadir Tanrının mağfiretlerini esirgememesine dua ediyorum"²²² ifadeleri dikkat çekmektedir. Ridgway'ın Nene Hatun'a olan ilgisi bu kadarla da kalmayıp 10 Ekim 1953 tarihli

²²⁰ Yeni Erzurum, Y. 4, S.1136, 23 Kasım 1954, s.1; Murat Küçükkuşurlu, Aziziye'nin Son Şahitleri, s.109-110.

²²¹ Yeni Erzurum, Y.3, S.757, 4 Ekim 1952, s. 1.

²²² Doğu, 9 Haziran 1953, s. 3.

Saturday Evening Post gazetesinde yazmış olduğu yazıyı, Amerikan Büyük Elçisi aracılığıyla özel bir uçakla Nene Hatun'a hediye olarak gönderdi.²²³ General Ridgway'ın Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler siyasiler tarafından karşılıksız bırakılmamıştır. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, 13 Mart 1952 tarihli Fransa gezisinde General Ridgway'ın evine bir bakıma iade-i ziyarete bulunmuşlardır.²²⁴

Nene ile alakalı görüşmeler ve yardımlar General Rigway'ın ziyaretinin de etkisiyle Erzurum Belediyesi ile sınırlı kalmayıp Ankara'da, TBMM'de de görüşüldü. Demokrat Parti Rize mebusları İzzet Akçal, Mehmet Mete ve Demokrat Parti Erzurum mebusları Sabri Erduman ve Rıza Topçuoğlu'nun vermiş olduğu kanun teklifi mecliste görüşülmüş ve 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyası istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden Adnan Menderes'in Başbakanlık yaptığı dönemde 170 lira maaş tahsis edilmiş²²⁵ bu kanun 6 Şubat 1953 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.²²⁶ Bu konuyla alakalı olarak, Demokrat Doğu gazetesinde şu haberde:

*“Ordu Ninesinin ilk maaşı verildi. 1877'nin hayatta kalan yegâne yadigarı Nene hatuna hidematı vataniye tertibinden 6036 sayılı kanuna tevfikan 170 lira maaş tahsis edildiği ve bu tahsisatın Erzurum Milletvekillerinden Sayın Bahadır Dülger ile Enver Karanın Büyük Millet Meclisine müştereken verdikleri bir teklifle kanuniyet kesbettiği malûmdur. İlk maaş bugün saat 6 da evinde verilmiştir. Bu merasimde Vali Cemal Gökten, Üçüncü Ordu Müfettiş vekili Korgeneral Osman Giray, Muhasebe Müdürü Halit Yücel, Anadolu Ajansı muhabiri Veysel Salman hazır bulunmuşlardır.”*²²⁷ bilgileri kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Nene Hatun'a maaş bağlanması hususunda yaşanan gelişmeler iç ve dış politikayla doğrudan alakalıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk dönemlerin

²²³ **Yeni Erzurum**, 26 Ekim 1953,s.1. ; **Demokrat Doğu**, Y. 1, S. 213, 26 Ekim 1953, s. 1.

²²⁴ “Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, General Ridgway'in karargâhına gitmiş ve general tarafından karşılanmışlardır. Burada Türk yetkililerle NATO komutanı arasında Türkiye'nin Atlantik Paktı'ndaki durumu konuşulmuştur. Adnan Menderes, NATO temsilcilerine hitaben ve Türkiye'nin ittifak konusundaki kararlılığını belirten bir de konuşma yapmış ve beğeni toplamıştır. Toplantı bittikten sonra öğle yemeğine geçilmiş ancak önemli meseleler konuşulmaya devam edilmiştir. General Ridgway'in eşinin davetlisi olarak evinde yemek yiyen yetkililer, ekonomik konularda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu görüşme 13 Mart 1952 tarihinde gerçekleşmiştir.” Adnan Menderes'in yurt dışı gezileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Özge Irmak, “**Adnan Menderes'in Yurt Dışı Gezileri**”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2009.

²²⁵ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, C. 20, Otuz altıncı Birleşim, Dönem: IX, Toplantı: 3, 2.11.1953, s. 81-82.

²²⁶ **Resmi Gazete**, S.8328, 6 Şubat 1953, s. 5476.

²²⁷ **Demokrat Doğu**, Y.2, 20 Şubat 1953, s. 1.

sosyal ve ekonomik şartları göz önüne alındığında Nene Hatun ve onun gibi ihtiyaç sahiplerine sosyal yardım konularında yeterli düzeyde destek sağlanamamıştır. Bu vaziyeti o dönemin şartlarıyla değerlendirdiğimiz zaman haklı gerekçeler söz konusudur. Bahsi geçen yıllarda yapılan sosyal yardımlar genel itibariyle Milli Mücadele Dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında şehit olan veya yararlılık gösterenlere verilmiştir.

Nene Hatun ve Name Hanım'ın gönderdiği dilekçelerin üzerine düşünülmesi gereken en önemli husus, İsmet İnönü'nün tavrı üzerine olmalıdır. 1933 yılında başvekillik yani Başbakanlık yaptığı dönemde Resmîye Tarzı tarafından kendisine yazılan yardım dilekçesine, 200 liralık yardım ve her ay İş Bankası'ndan alınmak üzere 200 liralık maaş bağlanmasını sağlamıştır.²²⁸

Ünlü Ermeni bestekârlardan Bimen Şen'in 12 Temmuz 1943 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir dilekçe yazmış, dilekçesinde fakirlik ve ihtiyarlık içinde bulunduğunu kira köşelerinde yardıma muhtaç olduğunu belirtmiştir.²²⁹ Bu dilekçenin İsmet İnönü'ye ulaşmasından sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği aracılığıyla bir sevk evrakı gönderilmiştir. Bu sevk evrakında geçen “*Seçkin musiki sanatkârimizdan olan mumaileyhe lütufkâr yardımlarının esirgenmemesini derin saygılarımla arz ederim.*” ifadesi dikkat çekmektedir.²³⁰

Yukarıda iki farklı örneğiyle gözler önüne serilen tutum ve alaka Nene Hatun ve Name Hanım'a gösterilmemiştir. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu

²²⁸ Resmîye Hanım, kocasının vefatı neticesinde çocuklarına bakmadığını, kendisinin ve ailesinin durumunun vahim olduğunu belirtmekte, İsmet İnönü'den yardım istemektedir. Resmîye Tarzı'ya yazılan cevap ise dikkat çekicidir. “*Daha fazlasına maddi vaziyet müsait olmadığından zati aliyelerimize ayda iki yüz lira gönderilmesi Başvekil Paşa hazretleri tarafından emir buyrulmuş ve bu aydan itibaren ayda iki yüz lira verilmesi İş Bankasına yazılmıştır.*” **BCA**, , 030.10./258.733.10, Yazı Tarihi 11-12-1933, Sevk Tarihi 12-12-1933. ; Mahmut Tarzı, 23 Ağustos 1865 yılında Afganistan'da doğdu. Bir dönem, Afganistan Devleti'nin Dış İşlerinde önemli görevlerde bulundu. Edebiyat alanında birçok eser verdi. 1891 yılında Esmâ Resmîye Hanım ile evlendi. 1929 yılında Afganistan hükümetinin isyancıların eline geçmesi üzerine Türkiye'ye döndüler ve Türkiye'de yaşadılar. Mahmut Tarzı, 22 Kasım 1938'de 68 yaşında vefat etti. Rahmanhoca İmamhodayev, Aktaran: Osman Mert, “Afgan Aydın ve Yazarı Mahmut Tarzı ve Osmanlı-Türkiye”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.20, Erzurum 2002, s.347-352.

²²⁹ “*Ulu Reiscumhurumuz, çok değerli Milli Şefimiz İsmet İnönü'nün Yüksek Huzurlarına, Elli seneden beri vücuda getirdiğim naçiz bestelerimle Türk Musikisine hizmet etmeye çalıştım, maddiyata kıymet vermedim. Fakat şu son yıllarda epey ihtiyarladım ve fakir düştüm. Kira köşelerinde hastayım, muavenetinize ve daimi yüksek himayenize muhtaç bir haldeyim. Ömrümün kalan günlerini sıhhat, afiyet ve saadetinize dua etmekle geçiriyorum. Öteden beri lütufkâr taktirlerinizle minnettar ve müftechir olan bu zavallı emektar bestekara merhamet buyrulmasını en derin tazimlerimle istirham ediyorum pek Kıymetli Mili Şefimiz.*” **BCA**. 30-10-0-0/120.858.16, Belge Tarihi 30.07.1943, Dilekçe Yazım Tarihi 12.07.1943.

²³⁰ **BCA**.30-10-0-0/120.858.16, 30.07.1943.; Bimen Şen 12 Temmuz 1943 yılında yazdığı dilekçeden 44 gün sonra 26 Ağustos 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Bimen Şen hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuri Özcan, “ŞEN, Bimen”, **TDVİA**, İstanbul 2010, s. 533-534.

dönemde bilindiği kadarıyla, Nene Hatun ve Name Hanım'ın dilekçelerini başbakanlığa havale ettirmekten fazla bir şeyi yapmamıştır. Adnan Menderes²³¹, başbakan olduğu dönemde Nene Hatun'a maaş bağlanması konusunda İsmet İnönü gibi davranmamış, Nene Hatun'un sorunlarının giderilmesi ve ölümünden sonraki süreci yakından takip etmiştir.

Nene Hatun'un gündeme gelme süreci Türkiye'nin Rusya'dan uzaklaşp Amerika endeksli NATO'ya yakınlaşma sürecine denk gelmektedir. Türkiye'nin Amerika ve NATO²³² ile olan dış ilişkilerinin iç politikaya yansması neticesinde Nene Hatun'un başta maaş ve ikamet sorunu olmak üzere birçok sorunu kısa sürede halledilerek önce "3. Ordu'nun Ninesi" denilmiş, daha sonra ise "Yılın Annesi" seçilmiştir. Yaşanılan gelişmeler sadece siyasi ve ekonomi olarak kalmamış, yazılı metinlerde Nene'ye yer verilmeye başlanmıştır. En bariz örneği Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden olan Ali Fuat Cebesoy'un siyasi hatıralarını kaleme aldığı "Moskova Hatıraları" adlı eserdir. Cebesoy eserinde, Nene Hatun'a değinmiş, "*O savaşın fedakâr kahramanlarından Nene Hatun bugün hala aramızdadır. Cenabı haktan kendisine uzun ömürler ihsan eylesini niyaz ederim.*"²³³ ifadeleriyle Nene Hatun hakkında iyi dileklerde bulunmuştur.

Erzurumluların Ruslara karşı vermiş olduğu mücadeleler Amerika tarafından hiç şüphesiz araştırılmış, Ruslara karşı kahramanca mücadele veren Erzurum halkı ve

²³¹ Adnan Menderes 1899 yılında Aydın'da doğdu. Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitiren Adnan Menderes, 1. Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak görev yaptı. 1931 yılında CHP'den Aydın Milletvekili seçildi. CHP Disiplin Kurulu tarafından 12 Haziran 1945 yılında ihraç edildi. Adnan Menderes, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'den Kütahya Milletvekili olarak Meclis'e girdi. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti oyların %53,5'ini alarak iktidar oldu, 10 senelik Demokrat Parti'nin tek başbakanı oldu. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbeyle iktidardan indirildi. 17 Eylül 1961 tarihinde idam edildi. Haz. İbrahim Karaer, Rahim Erişti, Ahmet Ceylan, **Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Ankara 2004, s. 48.

²³² Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra izlemiş olduğu yayılcı politika Avrupa Devletlerinin yeni bir savunma hattı kurma girişimlerine neden oldu. Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına Amerika, Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla cevap verdi. Sovyet Rusya'nın askeri gücüne karşı Avrupa'nın güvenliğini sağlayacak bir teşkilat bulunmaktaydı. Bu nedenle yapılan görüşmeler neticesinde Avrupa'nın güvenliğini sağlamak ve Rusya'ya karşı teşkilatlı bir yapı oluşturmak için 4 Nisan 1949'da 12 Avrupa ülkesinin katılımıyla kısa adı NATO (North Atlantic Treaty Organization) olan Kuzey Atlantik İttifakı kuruldu. 18 Mart 1949 tarihinde ise Kuzey Atlantik Antlaşması ilan edildi. Türkiye, Rusya'nın izlediği politikadan tedirgin olup siyasi varlığını Rus tehdidinden korumak için NATO'ya dahil olmak istese de bu isteği başta İngiltere ve Amerika tarafından reddedildi. Demokrat Parti'nin Türkiye'de iktidara gelmesi ve Kore'ye asker gönderilmesi Türkiye'yi NATO'ya yaklaştırmış siyasi gelişmeler neticesinde Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya dahil edilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve NATO hakkında detaylı bilgi için bkz. Yusuf Sarımay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Nüve Matbaası, Ankara 1988. ; Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, (2.Baskı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000. ; Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013. , Mustafa Ekincikli, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

²³³ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 111.

Nene Hatun sürekli gündemde tutularak Türk insanının Rus korkusu canlı tutulmuştur. Bu sayede Amerika ve NATO, Türk halkı için Ruslar karşısında kurtarıcı güç olarak gösterilmiştir. Ayrıca Amerikalı yetkililer, Türk halkı ve Türk ordusuyla ilişkilerini canlı tutarak başta Erzurum ve Kars olmak üzere Rusya'ya yakın olan şehirlere rahatça ziyaretler yapmışlar ve Türkiye'nin stratejik bölgeleri hakkında önemli bilgiler elde etmişlerdir.²³⁴

Nene Hatun'un vefatından sonra yayımlanan, Nene Hatun ve Aziziye ile alakalı eserlerin bir kısmının Türk-Amerikan desteğiyle hazırlanması ise dikkat çeken bir diğer bilgidir.²³⁵ Özetlemek gerekirse Nene Hatun'un sorunlarının çözülmesi Türkiye, Amerika ve NATO arasında yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle ve Demokrat Parti'nin girişimleriyle gerçekleşmiştir.²³⁶

Nene Hatun'un yaşadığı vahim hayata benzer bir hayatı "Kara Fatma" olarak bilinen Erzurum'lu Fatma Seher Hanım da yaşamıştır.²³⁷ Lakin Kara Fatma, Nene Hatun kadar ilgi görmemiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde yararlık gösteren kadınlar içerisinde yer alan Kara Fatma hayatının son yıllarını ekonomik sorunlar ile geçirmiştir. Bu nedenle 26.06.1944 tarihli bir dilekçe ile Başvekâlet Yüksek Makamı'na yardım başvurusunda bulunmuştur.²³⁸ Bu dilekçede; vatan ve istiklalin kurtarılması için düşman ile mücadele ettiğini, ekonomik sorunları olduğunu, sefalet içerisinde bir hayatı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle vatana hizmet tertibinden kendisine maaş bağlanarak yardım edilmesini istemiştir. Kara Fatma'nın bu yardım

²³⁴ **BCA.** Yer: 30-18-1-2/132-42-8. Belge Tarihi 20.05.1953. ; **BCA.** Yer: 30-18-1-2/ 138-112-5. Belge Tarihi: 24.01.1955.

²³⁵ Türk-Amerikan desteğiyle hazırlanan ve yayımlanan eserler içerisinde, "Erzurum'da Aziziye Savaşı" adıyla yayımlanan eser dikkat çekmektedir. Bu eser Milli Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Amerikan İktisadi Yardım Heyetinin işbirliği ve Georgetown Üniversitesi'nin yardımıyla hazırlanmış olup 13500 adet basılmıştır. Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. **Erzurum'da Aziziye Savaşı**, Yardımcı Okuma Kitapları No:31, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

²³⁶ Nene Hatun'a maaş bağlanma hususunda TBMM'de yapılan görüşmeler ve alınan kararlarda Nene Hatun'un nüfus kayıtları hakkında önemli bilgiler mevcuttur. "Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak edenlerden Nene Kırkgöz'den başka hali hayatta mücahit bulunmadığı 3. Ordu kayıtlarından ve halen muhtaç bir halde olduğu, hiçbir taraftan geliri bulunmadığı da mahalli idareden alınan yazı ile anlaşılmuş bulunan 1270 doğumlu (98 yaşında) Erzurum'un Eminkurbu Mahallesi Kınakına Sokağında numarasız evde ikamet eden ölü Hüseyin karısı ve Zeliha'dan doğmuş Nene Kırkgöz." **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, C.20, 2.11.1953,S. Sayısı: 114, s. 2.

²³⁷ Kara Fatma; Erzurum Ergemansur Köyü'nden İbrahim Yahya'nın kızıdır. Nüfus kayıtlarındaki adı Mahi'dir. "Kara Fatma" hakkında detaylı bilgi için bkz. İlknur Bektaş, **Milli Mücadele'de Bir Kadın Üsteğmen Kara Fatma**, Timaş Yay. , İstanbul 2013. ; Kara Fatma ile Nene Hatun'un hayatında benzer noktalar bulunmaktadır. Maaş bağlanma süreci ve maaş bağlanmasında yaşanan gelişmeler Nene Hatun'un yaşamış olduğu süreçle benzerlik göstermektedir.

²³⁸ **BCA.** 30-10-0-0/ 197-349-20. Belge Tarihi:26.06.1944. ; Kara Fatma'nın bu dilekçeyi gönderdiği tarihte Başvekâlet (Başbakanlık) görevini yapan kişi Şükrü Saraçoğlu'dur. 14. Cumhuriyet Hükümeti (09.03.1943-07.08.1946), Başbakanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, C.3, TBMM Başkanlığı Yay., TBMM Basım Evi, Ankara 2014. ; Kara Fatma'nın bu dilekçeyi gönderdiği tarihte Cumhurbaşkanı ise İsmet İnönü'dür.

dilekçesine gereken hassasiyet ve önem ne yazık ki gösterilmemiştir. Bahsi geçen dilekçe üzerinden yıllar geçmiştir. Kars mebusu Tezer Taşkiran ve Rize mebusu İzzet Akçal²³⁹, Kara Fatma'nın içler acısı haline duyarsız kalmayarak vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması için kanun teklifinde bulunmuşlardı. Bu kanun teklifi mecliste görüşülmüş daha sonra üst komisyona havale edilmiştir.²⁴⁰ Yapılan incelemeler neticesinde Kara Fatma'ya vatani hizmet tertibinden, hayatta kaldığı sürece aylık 170 lira maaş bağlanmış ve bu kanun 22 Ekim 1954 tarihli 8640 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁴¹ Hak ettiği maaşı hayatının son dönemlerinde alan Kara Fatma, 3 Temmuz 1955 tarihinde vefat etmiştir.²⁴²

1.3. Nene Hatun'un "Yılın Annesi" Seçilmesi

Dünya'da "Yılın Annesi" resmi olarak ilk defa Amerika'da seçilmiş ve Anneler Günü kutlanmıştır.²⁴³ Türk Kadınlar Birliği her yıl mayıs ayının ilk günlerinden herhangi bir günün Anneler Günü adıyla kutlanması için karar almış, alınan bu karar maarif ve dâhiliye vekilleri tarafından valiliklere gönderilen emirle tebliğ edilmişti. Türk Kadınlar Birliği "Yılın Annesi" seçimi yapılmasına karar vermiş ve ilk defa Nene Hatun 5 Mayıs 1955 tarihinde Türkiye'de "Yılın Annesi" seçilmiştir. Bu münasebetle Türk Kadınlar Birliği Başkanı Nazlı Tılabar, Erzurum Valisi Niyazi Akı'ya gönderdiği bir telgrafta Türk Kadınlar Birliği'nin almış olduğu kararı bildirmekte, münasip bir zamanda yapılacak bir merasimle Nene Hatun'a bu kararın tebliğ edilmesini istemiştir.²⁴⁴ Bu merasim töreni 8 Mayıs 1955 tarihinde Nene Hatun'un evinin önünde gerçekleşti. Demokrat Doğu gazetesi bu törene geniş yer verdi. Yayımlanan haber şu şekildeydi:

²³⁹ İzzet Akçal, Nene Hatun'a maaş bağlanması hususunda kanun teklifi veren milletvekilleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, C.20, Dönem: IX, 36. Birleşim, 2.11.1953.

²⁴⁰ Kara Fatma'ya maaş bağlanması hususunda detaylı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IX, C.26, İçtima: 4, 44. İnikat, 17.11.1954.

²⁴¹ Erzurumlu Kara Fatma'ya vatana hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkında kanun. Resmi Gazete ilanı 22.11.1954, S.8640. Kabul Tarihi 17.11.1954, N. 6270; **Resmi Gazete**, S.8840, 28 Ekim 1954. ; Kara Fatma'ya maaş bağlandığı tarih Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu ve Adnan Menderes'in Başbakan olduğu dönemdir.

²⁴² **Akşam Gazetesi**, Y.37, N.13201, 3 Temmuz 1955, s. 2.

²⁴³ "Anneler Günü" ilk olarak resmi anlamda, Amerika'da 1914 yılında kutlanmaya başlandı. Amerikalı Anna Jarvis'in mücadelesi neticesinde Amerika Kongresi'nde 1914 yılında geçen yasayı Başkan W.Wilson onayladı. Böylece Mayıs ayının ikinci Pazar günü "Anneler Günü" olarak ilan edildi.

Mehmet Ö. Alkan, https://www.academia.edu/36713061/Anneler_G%C3%BCn%C3%BC.pdf (Erişim Tarihi 02.01.2019)

²⁴⁴ **Aynı Tarihi**, S. 258, 1-31 Mayıs 1955, 5 Mayıs 1955, s.5. ; Nene Hatun'un "Yılın Annesi" seçilmesi 5 Mayıs'ta ödül töreni ise 8 Mayıs 1955 tarihinde gerçekleşmiştir. Haberin yayım tarihi ise 9 Mayıs 1955'dir. Kaynaklarda geçen "Yılın Annesi 8 Mayıs'ta Nene Hatun seçildi" bilgileri hatalı yazılmıştır.

“Anneler Günü büyük bir merasimle tes’it edildi. Tören yılın Anası 1293 kahramanı Nene Hatunun evinin önünde yapıldı. Merasime Milletvekilimiz Rıza Topçuoğlu, Valimiz Niyazi Akı, belediye reisimiz Samih Korukçu daire amirleri, okullar, basın mensupları ve kalabalık bir halk kitlesi iştirak ettiler. Dün bütün yurdda olduğu gibi şehrimizde de Anneler günü muazzam bir merasimle tes’it edilmiştir. Yılın annesi seçilen 1293 Kahramanı Nene hanımın evinin önünde büyük bir merasim yapılmış, merasime milletvekillerimizden Rıza Topçuoğlu, Valimiz Niyazi Akı, Belediye Reisimiz Sami Korukcu, 29 tüm Kumandanı Cemal Aydınalp, parti mensupları, okullar, daire mensupları ile basın mensupları iştirak etmişlerdir. Askeri bandonun çaldığı İstiklal marşından sonra söz alan Sayın Valimiz Niyazi Akı günün mana ve ehemmiyetini belirten veciz konuşmasından sonra şehrimiz kadınlar birliği başkanı Sayın Bayan Sebahat Aydınalp’ın aynı mevzuda kısa ve tatminkâr konuşmasından sonra merasime son verildi. Merasimden sonra büyük küçük bütün vatandaşlar Nene Hanımı ziyaret etmiş ve muhtelif hediyeler vermişlerdir.”²⁴⁵

Bu kadirşinaslık karşısında Nene Hatun, Türk Kadınlar Birliği Genel Merkez Başkanı ayrıca Demokrat Parti İstanbul mebusu olan Nazlı Tlabar’a bir teşekkür mesajı göndermiştir. Bu mesajda Nene Hatun duygularını şu şekilde ifade etmektedir:

“Genel idare kurulunuz naciz şahsım hakkında ittihaz buyurduğu kararı Sayın Vali Niyazi Akı, bugün bana tebliğ etti. Bu münasebetle yapılan merasimde bütün Erzurum halkı zatiâlinizi ve temsil eylediğiniz derneğin kadirşinaslığını Erzurum tarihinin en sağlam bir yerine nakşedeceklerini vadettiler. Beni bütün Türk analarına nümunei imtisal olarak kabul buyurmuş olmanızı hâtıratı hayatımın müstesna bir hadisesi olarak ebediyete kadar taşıyacağım. Ben, sadece bu vatan için dövüştüm, halbuki bugünün anaları hür bir dünya için mücadele etmek azmini besliyorlar. Allah onların bu azim ve idaresini inşallah daima aynı kuvvet ve tazelikte bulundursun. Bu maruzatımın bütün Türk analarına isaline tavassutunuzu rica eder, başta zatiâliniz olduğu halde bütün idare heyeti âzaları ve hanımefendilere en derin hürmet ve muhabbetlerimi arz ederim.”²⁴⁶

²⁴⁵ **Demokrat Doğu**, Y. 4, S. 1062, 9 Mayıs 1955, s. 1.

²⁴⁶ **Aynı Tarihi**, S. 258, 1-31 Mayıs 1955, 8 Mayıs 1955, s. 7.

Nene Hatun'un "Yılın Annesi" seçilmesi neticesinde, Nene Hatun'un evinin kapısına "Nine Hatun Türk Milletinin Annesi" yazılı bir tabela asılmıştır.²⁴⁷

1.4. Nene Hatun'un Vefatı

Önce "Aziziye Kahramanı" olan daha sonra "Yılın Annesi" seçilen Nene Hatun artık hayatının son demlerini yaşamaktadır. İlerleyen yaşı ve güçsüz bedeni hayatını iyice zorlaştırmıştı. Yılın Annesi seçildikten birkaç gün sonra evinde fenalaşınca hastaneye kaldırıldı. Kendisine soğuk algınlığına bağlı olarak zatürre teşhisi konuldu. Tedavi gördüğü Erzurum Numune Hastanesi'nde yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamayan Aziziye'nin son kahramanı Nene Hatun Ramazan ayının son günü, 22 Mayıs Pazar 1955 tarihinde saat 13.00' da vefat etti.²⁴⁸

Nene Hatun'un Numune Hastanesi'ne tedavi için götürüldüğü gün nöbetçi memur olan Kemal Hatunoğlu, yaşadığı o geceyi ailesine şöyle aktarmıştır:

"Gece geç saatlerde Nene Hatun'un acil olarak Numune Hastanesine getirildiği gün, Numune hastanesinde idari görevli olan babam Kemal Hatunoğlu²⁴⁹, 3. Ordu komutanlığına Nene Hatun hakkında bilgi vermek için telefon açar. 3.Ordu'da görevli olan Nazmi Ataç²⁵⁰, hastaneye gelerek Nene Hatun hakkında bilgi alır ve Nene'nin durum takibi hakkında babam Kemal Hatunoğlu'nu görevlendirir, saat başı bilgi ister. Nene Hatun'a zatürre teşhisi konulmuştur. Bir müddet hastanede tedavi görmesine rağmen durumu kötüye gitmektedir. 22 Mayıs 1955 tarihinde öğleden sonra Nene Hatun'un vefatı üzerine kötü haberi vermek için hastanenin aracıyla 3.Ordu'ya giden babam Kemal Hatunoğlu, Nazmi Ataç ile görüşürülmez ve toplantıda olduğu bilgisi verilir. Durumun önemli olduğunu ifade etmesi üzerine Nazmi Ataç ile görüşürülen babam Kemal Hatunoğlu, kötü haberi vererek "Başımız sağ olsun, 3. Ordu'nun Annesi rahmetli oldu" deyince Nazmi Ataç başını iki eli arasına alarak; "Yazık bize" der ve üzüntüsünü ifade eder."²⁵¹

²⁴⁷ Akşam Gazetesi, Y. 37, S. 13148, 9 Mayıs 1955, s. 2.

²⁴⁸ Akşam Gazetesi, Y. 37, N. 13162, 23 Mayıs 1955, s.1-2.

²⁴⁹ Kemal Hatunoğlu, Doğum tarihi 1915, Numune Hastanesi idari memuru, vefat tarihi 23 Ocak 1987.

²⁵⁰ Nazmi Ataç, 1897 yılında İstanbul'da doğdu. Baba adı İbrahim, anne adı Fatma Zehra'dır. Askeriye de üst düzey görevlerde bulunmuş olup bir dönem Kazım Karabekir'in yaverlik görevini yerine getirmiştir. 3. ve 1. Ordu Müfettişliği görevlerinde bulunan Nazmi Ataç, XI. Dönem İstanbul milletvekilidir. 27.03.1972 tarihinde vefat etmiştir. Nazmi Ataç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Albümü 1920-2010**, C.2, 1950-1980, Ed. Selma Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, Haziran 2010, s.720.

²⁵¹ Bu röportaj 07-08-2018 tarihinde rahmetli Kemal Hatunoğlu'nun kızı Ayşe Neslihan Hatunoğlu ile yapılmıştır. Kemal Hatunoğlu, Nene Hatun'un acil olarak hastaneye kaldırıldığı gün Numune Hastanesi'nde idari

Nene Hatun'un vefatı kamuoyunda derin üzüntü yarattı. Cenaze merasimi Yeni Erzurum gazetesinde şu şekilde yer aldı:

“Ordunun anası asil Nene Hatun'un Türk bayrağına sarılı nâşı bandonun çaldığı matem marşı ile Çakmak hastahanesinden alındı ve başta vali, ordu, kolordu ve tümen kumandanları olduğu halde, şehrin ileri gelenleri, asker, öğrenci, kadın, çoluk çocuk muazzam bir halk kitesinin omuzları üzerinde Lala Paşa Camiine getirildi. Namaz burada kılındıktan sonra cenaze, hazır bulunan top arabasına konuldu. Süngülü erler top arabasının yanlarında teker sıra olmuş, öğrenciler aralarında yer almış: generaller, yüksek rütbeli subaylar ve diğer ordu mensupları ile insan seli halini alan ve caddeleri iki taraflı kaplayan halk kütlesi cenaze arabasını takip ediyordu. Önde de başta vilâyet ve ordu olmak üzere dairelerin, teşekküllerin gönderdikleri çelenkler yer almıştı. Böyle bir ulvi tablo ile bandonun çaldığı matem marşı ile yavaş yavaş Aziziye'ye doğru hareket edildi. Ordunun kahraman ve asil anasını takip eden valisinin de, generallerinin de, erlerinin de, öğrencilerinin de; velhasıl bütün herkesin suratları asık, çehreleri düşük, gözleri nemli, gönülleri yaslı idi. Çünkü bu kayıp alelâde bir kayıp değildi. Kahraman ordumuz kahraman anasını, Türk kadını mümtaz örneğini, Türk genci canı kadar sevdiği bir büyüğünü ve nihayet topyekûn Türk milleti asırlık annesini kaybetmiştir. Gözler ne kadar yaşlı, suratlar ne kadar asık ve gönüller ne kadar yaslı ise o kadar yeri ve zamanydı. Acı kaybı ve derin yasımızı dile getiren bandodan gayri her şey sakin, herkes sessizdi. Muazzam insan seli tek ses, tek nefes olmuştu sanki. Kafile böyle bir vakûr bir şekilde Nene Hatunun cenazesıyla evinin önünden süzülüyordu. Ömrünün son ve en mes'ut günlerini yaşadığı evine son defa veda ederek ebediyet uykusunu uyuyacağı Aziziye'ye yaklaşıyordu. Nene Hatun yalnız evine değil, her şeye veda ederek ayrılıyordu. Gelinlik çağında ve hayatının en kıymetli günlerinde erkeği ile omuz omuza savaştığı Aziziye'ye kafile tırmandı. Bilhassa ordu mensuplarının derin acılarını, büyük kayıplarını en güzel şekilde ifade eden konuşmalarını müteakip kutsal vatan topraklarına, asil ve kahraman Türk anası düşük başlar, yaşlı gözler arasında tevdi edildi. Artık Nene Hatun ömrünün baharında savaştığı Aziziyesine, şehitlerin mübarek kanyla yoğrulan Aziziye de müstesna insanına kavuştu.”²⁵²

memurdur ve nöbet görevini yerine getirmektedir. Kemal Hatunoğlu, Nene'nin hastaneye getirildiği günü ve vefatı döneminde şahit olduklarını ailesine aktarmıştır.

²⁵² Yeni Erzurum, Y. 4, (Özel Sayı), 26 Mayıs 1955, s. 1-2.

Nene Hatun'un vefatı ve sonrasında yaşananlar Ayın Tarihi'nde şu şekilde neşredilmiştir:

“22 Mayıs 1955

-Erzurum:

93 Türk-Rus harbinde Erzurumun müdafaasında kadın erkek Erzurum halkının Aziziye tabyesini geri almak için yaptıkları kahramanca muvaffakiyetli hücumu iştirâk etmiş ve büyük yararlılıklar göstermiş olan Nene Hatun, bugün saat 13 te Erzurum Nümune hastahanesinde vefat etmiştir.

Birkaç gün evvel soğuk algınlığı neticesinde zatürriyeye yakalanmış olan Nene Hatun, derhal hastahaneye kaldırılmış, bizzat valinin nezareti altında Erzurumun bütün doktorları, şanlı Aziziye tabyesi hücumunda hayatta kalan ve Türk ordusunun nenesi sayılan bu kahraman kadını en büyük ihtimamla tedavi etmişler, fakat yaş sebebiyle muvaffak olamamışlardır.

Türk kahramanlığının ve vatan müdafaası azminin sembolü olan bu Türk kadının cenazesi yarın, ölümü kendilerini derin bir mateme garkeden bütün Erzurumluların ve ordu birliklerinin de iştirak edeceği resmi merasimle kaldırılacaktır.

23 Mayıs 1955

-Erzurum:

93 Türk-Rus harbinde Erzurum'un müdafaasında kadın, erkek Erzurum halkının Aziziye tabyesini geri almak için yaptıkları kahramanca muvaffakiyetli hücumu iştirak etmiş ve büyük yararlılıklar göstermiş olan Nene Hatunun cenazesi askeri merasimle kaldırılmıştır.

Cenaze, Türk bayrağına sarılı olarak Nümune hastahanesinden alınarak saat 11.00 de Lalapaşa camiine getirilmiştir. Burada cenaze namazı kılındıktan sonra cenaze top arabasına nakledilmiştir. Bu esnada askeri bando ve bir askeri kıta top arabasının önünde bulunmakta ve bando matem havası çalmakta idi.

Top arabasını, ellerinde Nene Hatunun fotoğrafı bulunan iki kız öğrenci takip etmekte ve bunların arkasında sıra ile Nene Hatunun yetmiş üç yaşındaki oğlu ile torunu, daha arkada Erzurumda bulunan mebuslar, vali, belediye reisi, 3 üncü Ordu Müfettişi, generaller, gazeteciler, askeri ve sivil erkân bulunuyordu.

Siyasi partiler temsilcileri, esnaf teşekkülleri, öğrenciler ve binlerce Erzurumlu cenaze alayını takip ediyordu. Cenaze alayına katılmayan binlerce Erzurumlu da yol boyunca dizilmiş yaşlı gözlerle bu kahraman Türk anasının cenazesini selamlamakta idi.

Cenaze alayı Lalapaşa camiinden merhumenin evinin bulunduğu Karskapı'ya kadar yaya olarak cenaze arabasını takip etmiş ve Karskapı'dan itibaren vasitalara binilerek Aziziye şehitliğine gidilmiştir. Aziziye tabyasında cenaze top arabasından alınarak Aziziye şehitlerinin mefdun bulunduğu şehitliğe tevdi edilmiştir.

Nene Hatunun mezarına Büyük Millet Meclisi Reisi Refik Koraltan'ın ve çeşitli müesseselerin gönderdiği müteaddit çelenkler konmuştur.

Daha sonra vali, Belediye Reisi, Erzurum Kadınlar Birliği Başkanı bir Kurmay ve gençlik adına da bir genç Erzurumlu birer konuşma yapmışlardır.

Hatipler konuşmalarında 1877'nin tarih panoramasını çizmiş ve Nene Hatunun yararlılıklarını belirtmişlerdir. Hazır bulunanların gözyaşlarını tutamıyarak dinledikleri bu kahramanlık destanının anlatılmasından sonra bir manga asker tarafından havaya üç el silâh atılarak merasime son verilmiştir.

-Erzurum:

Dün Hakkın rahmetine kavuşan kahraman Nene Hatunun 1877 harbinde göstermiş olduğu cesaret ve şecaat, Erzurumluların ve bütün Türk milletinin hafızasında yaşıyacaktır. Erzurum'da şimdi bu asil Türk anasının menkıbeleriyle hikâye edilmekte ve kendisi saygı ile anılmaktadır.

1877 yılının Kasım ayının sekizinci gecesini, bütün Erzurum yaylası kalın bir kar tabakası ile kaplı bulunduğu sırada, Ayaspaşa camiinin minaresine gecelik entarisiyle çıkan müezzin Abdullah Efendi gür sesiyle "Ey ümmeti Muhammed, düşman Aziziye tabyasını zaptetmiş, Eli silah tutan tabyaya koşsun" diye haykırdığı zaman Nene Hatun 23 yaşında taze bir gelindi.

Nene Hatun sonraları macerasını bizzat şöyle anlatırdı:

"Müezzin Abdullah Efendinin haykırışı ile biz de uyandık, diğer taraftan muharebe gürültüleri yakınımıza kadar geliyordu. Kocam baltasını kaptığı gibi dışarıya fırladı. Biraz sonra tekrar eve dönerek Nene, dedi. Ruslar tabyalara girmiş. Sen çocuğa bak, sakın arkamdan gelme. Biz Rusu durdururuz. Eğer onlar şehre girerse hem kendini hem çocuğu boğ. Kocam gittikten sonra düşündüm. Daha on beş

gün önce, köyümüzü düşman istilâ ettiği için, Erzuruma gelmiştik. Bütün şehir halkı Ruslara karşı giderken, ben evde nasıl durabilirdim. Ufak yavrumu Allaha emanet edip mutfakta bulunan satırı aldım ve tabyalara doğru sel gibi akan kalabalığa karıştım. Mecidiye tabyalarını aşım ta aşağıya inerken düşmanın şiddetli bir ateşi ile karşılaştık, fakat bu ateşten yaralanan ve ölenlere ehemmiyet vermeksizin Aziziye tabyasına doğru koşmaya devam ettik, bu sırada önümüze çıkan her Rusu baltalarımızla, satırlarımızla sopalarımızla deviriyorduk. Nihayet bir taraftan biz, diğer taraftan da asker kardeşlerimiz Aziziye tabyasına girdik.

Tabyada kardeşim Hasanı yaralı olarak görünce hemen onun yanına koştum, ağlıyarak üzerine kapandım. Hasan, “Ağlama, şehitlik mertebesine yükselmeyi her zaman istemiştin. Rusu buradan kovduk ya, artık gam yemem.” Kardeşim bunları söyledikten sonra gözlerini yumdu.

Bilindiği gibi, Nene Hatun’un oğlu da Çanakkale’de şehit düşmüştür.”²⁵³

Nene Hatun’un vefatı başta yerel basın olmak üzere gazetelerde yer aldı ve daha önce Nene Hatun hakkında bilinmeyen bilgiler gazetelerde yer buldu. Yayımlanan şu iki haber Nene Hatun hakkında çok önemli bilgiler vermektedir:

“Aziziye Kahramanı Nene Hatun’un ölümü dolısıyla bundan bir müddet evvel kendisiyle yapılan ve plağa alınan bir röportaj kendi sesiyle Ankara Radyosunda 23 Mayıs gecesi yayınlanmıştır. Bu röportajda kendisine kahramanlığı ile sorulan sualleri cevaplandırarak Nene Hatun kısaca hayatını da anlatmıştır.”²⁵⁴

“Asil Türk annesi Nene Hatun’un gençlik yıllarında beri çok sevdiği ve Neriman Sarısözen’in kendi sesiyle plak olarak hediye ettiği Şu Dağlar türküsünü Ankara Radyosu Nene Hatun’a ait radyo röportajının arkasından çalmıştır. Biz de ruhuna izafeten bu türkünün iki mısrasını beraberce tekrarlayalım, Şu dağlar ece dağlar, Yar gelir gece dağlar...”²⁵⁵

Nene Hatun’un vefatına üzülenler arasında Nurettin Baransel de bulunmaktadır. Nene Hatun’un tanınmasında ziyadesiyle katkısı olan ve ilerleyen yıllarda Genel Kurmay Başkanı olacak olan Nurettin Baransel, Erzurum’u

²⁵³ *Aydın Tarihi*, S. 258, 1-31 Mayıs, 22 Mayıs 1955, ss. 26-29.

²⁵⁴ *Yeni Erzurum*, Özel Sayı, 26 Mayıs 1955, s. 1.

²⁵⁵ *Yeni Erzurum*, Özel Sayı, 26 Mayıs 1955, s. 1.

ziyaretinde Nene Hatun'un kabrini ziyaret ederek çelenk koymuş²⁵⁶ böylece Nene Hatun'a değer verdiğini bir kez daha göstermiş oldu.

1.5. Nene Hatun'un Mezarı

Aziziye Müdafaası'nın son şahidi olan Nene Hatun'un vefatının ardından kendisine yakışır bir törenle son yolculuğuna uğurlandı. 93 Harbi'nde Erzurum ahalisinden pek çok insanın şehit olduğu Aziziye Tabyaları'nda kendisi için bir mezar hazırlandı ve buraya defnedildi.

I numaralı Aziziye Tabyası, Aziziye Anıtı ile Nene Hatun'un mezarının bulunduğu yere denk gelmektedir.²⁵⁷ Nene Hatun'un mezarı Nene Hatun Tarihi Milli Parkı içerisinde yer almaktadır.²⁵⁸

1.6. Taziye Mesajları

Nene Hatun'un vefatı üzerine Erzurum Valiliği ve Erzurum Belediyesi Reisliği'ne ülkenin dört bir yanından çok sayıda taziye mesajı gelmiş ve bu mesajlar gazetelerde şu şekilde yer almıştır:

“Sayın Niyazi Akı Erzurum Valisi

Aziziye Kahramanı Nene Hatun'un vefat etmiş olduğunu derin bir teessürle öğrenmiş bulunuyorum. Milletimizin vatan muhafazası uğrunda yaratmış olduğu emsalsiz fedakârlıkların aziz bir hatırası ve kahramanlık sembolü Nene Hatun'un rahmeti rahmana kavuşması münasebeti ile elemlerine iştirak eylediğimin ve taziyelerimin muhterem Erzurum halkına arzını rica ederim. Merhume için Allah'tan mağfiret dilerim.” Milli Müdafa Vekili Ethem Menderes.²⁵⁹

“Erzurum Valisi Eliyle Nene Hatun Ailesine

En genç yaşında ölümü istihkâr ederek şerefli Türk kadınlığı hayatına kahramanlık destanını yazmasını bilen ve nesiller boyunca Türk yuvasının ve Türk milletinin temeli olan analara ebedi örnekler tevdi eden Ninemizin ölümünü üzümlere duyduğum. Eminim, o ebedi hayata gözlerini yumarken her suretle mes'ut bir Türk kadını olarak bu fani hayattan müsterihane ayrılmıştır. Ne mutlu o insana ki millet

²⁵⁶ **Yeni Erzurum**, S. 1207, 7 Temmuz 1955, s.1. ; **Şarkın Sesi**, Y.4, S. 1092, 6 Temmuz 1955, s. 1.

²⁵⁷ Topçu Albay Sabri Topdağı, **93 Harbi'nin Yaşayan Şahitleri Erzurum Tabyaları**, S.416, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 2013, , s. 57.

²⁵⁸ Zühal Aksakallı, Gökalp Nuri Selçuk, Cem Işık, “Nene Hatun Tarihi Milli Parkı'nın Hüzün Turizmi ve Mabetleşme Yönünden Değerlendirilmesi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ÖS-IV 2017, s.215.

²⁵⁹ **Vakit**, Y. 18, S. 18517, 23 Mayıs 1955, s. 1.

*yolunda insanlık yolunda ebedileşen bir tarih yaratmış olsun. İşte aileniz için varlığı hatırası bir şeref olan Nene Hatun size ve bütün Türk kadınlarına imtisal numunesi bırakarak aramız'dan ayrılmıştır. Ruhu şad olsun.” T.B.M.M Reisi Refik Koraltan.*²⁶⁰

“Muhterem Vali Niyazi Akı

*Kahraman Nine Hatun'un vefatı haberi şehrimizde büyük acı ile haber alınmıştır. Gerekliği zaman binlerce Nine Hatun'un yetiştiğini görerek, gözlerini huzur ve emniyetle hayata kapayan Nine Hatun'u yetiştiren yiğit Erzurumlulara taziyelerimizi arz'a delaletlerinizi saygılarımla rica ederim.” Ankara Vali ve Belediye Reisi Kemal Aygün.*²⁶¹

“Sayın Vali Niyazi Akı

*Türkiye 1955 yılı Annesinin ani hataya vedası genel idaremiz üyelerini cidden müteessir etmiştir. Şerefli hayatı ile gelecek nesillere mümtaz örnek olan Kahraman Nene Hatun'a Tanrı'dan mağfiret diler, Türk milletine en samimi temennilerle başsağlığında bulunuruz. Saygılar.” Türk Kadınlar Birliği Genel İdare İkinci Başkanı Übeyde Elli.*²⁶²

“Valiliğine ve Belediye Reisiğine

*Şanlı Aziziye Zaferinin şanlı yadigârı Türk kadınlarına analık ve kahramanlık timsali Ordumuzun nurlu ve değerli Ninesi ve tarihsel muhterem Nine Hatun ufulü karşısında duyduğumuz elem sonsuzdur. Serhatların namlı kalesi Erzurum'un dadaş ruhlu dadaşları anasını en derin rahmet ve mağfiret duygularıyla anar, merhumenin ailesi erkânının ve bütün Erzurum'lu hemşerilerimin matemine candan iştirak ederim. Aziz Nine Hatun'un toprağı nur olsun, unutulmaz ismi Erzurum'a ve hepimize uğur olsun.” Orgeneral Nurettin Baransel.*²⁶³

“Belediye Reisiği Erzurum

*Merzifon Astsubay Okulu Nine Hatunun ebediyen ebediyete intikali duyulan acıya katılırken onun mübarek ruhunda buluşan Aziziye şehitlerinin mukaddes hatırası önünde eğilir.” Okul Müdürü Albay Önler.*²⁶⁴

²⁶⁰ **Yeni Erzurum**, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶¹ **Yeni Erzurum**, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶² **Vakit**, Y.18, S. 18517, 23 Mayıs 1955, s.1; **Yeni Erzurum**, 26 Mayıs 1955, s. 2.

²⁶³ **Yeni Erzurum**, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶⁴ **Yeni Erzurum**, 26 Mayıs 1955,s. 2.

“Kahraman Milletimizin kahraman annesi Nine Hatun’un kaybindan dolayı duyduğumuz üzüntüye en derin hislerle iştirak ederiz.” M.T.B.B Başkanı Nejat Cermen.²⁶⁵

“Belediye Reislğine Erzurum

Vatan müdafaasının sembolü kahraman Türk kadını Nine Hatun’un vefatını teessürle haber aldık. Merhumeye Allah’tan rahmetler diler bütün Erzurum’lu kardeşlerimize başsağlığı temenni ederiz.” Samsun Belediye Reisi Nüzhet Ulusoy.²⁶⁶

“Belediye Reislğine

Türk Kahramanlığının timsali Aziziye kahramanlarından büyük ve asil Türk anası Nine Hatun’un ebediyete intikali şehrimizde derin bir teessür bırakmış. Merhumeye Tanrı’dan rahmet diler şehir namına serhat kahramanı Erzurumlulara taziyelerimizi arz ederiz.” Elâzığ Belediye R. Avukat Abdullah Ekmen.²⁶⁷

“Belediye Başkanlığı Erzurum

Türk kadınlığına örnek teşkil eden Nine Hatun’un ebediyete intikalinden dolayı en derin teessürlerimizle başsağlığı dileriz. Onun nesli olan sizlerin de gerektiğinde bu millet evlatlarına örnek olacağınıza güveniyoruz.” 7. Kolordu Birlikleri adına General Kaya Balı.²⁶⁸

“Belediye Başkanlığına Erzurum

Türk kadınlığının hamaset destanını yaratan Nine Hatun’un en çok sevdiği vatan toprakları kucağında ebedi istirahatgahına tevdi münasebetiyle Türk analarının aralarından ayrıldığından Erzurumlu kardeşlerimizin acılarını candan paylaşır, taziyelerimizin Nine Hatun’un ailesine duyurulmasının ve aziz Nineye mağfiretler dileriz.” Yozgat Öğretmenler Birliği Başkanı Kamil Öztürk.²⁶⁹

Görüldüğü gibi Türkiye’nin birçok şehrinden Erzurum’a taziyeye mesajları çekilmiş, Nene Hatun’un vefatı Türk kamuoyunda büyük bir üzüntü yaratmıştır.

1.7. Nene Hatun’ un Vasiyeti

Nene Hatun, vefat etmeden önce 13 Aralık 1954 tarihinde Erzurum Noterliği’ne bir vasiyetname hazırlatıp vatani hizmet tertibinden almış olduğu

²⁶⁵ Yeni Erzurum, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶⁶ Yeni Erzurum, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶⁷ Yeni Erzurum, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶⁸ Yeni Erzurum, 26 Mayıs 1955,s. 2.

²⁶⁹ Demokrat Doğu, Y. 4, S. 1073, 27 Mayıs 1955, s. 1.

maaşın oğlu Yusuf Kırkgöz'e verilmesini istedi. Nene Hatun'un 22 Mayıs 1955 tarihinde vefatının ardından vasiyetnamesi açılarak vasiyetinin kabulü için gerekli yerlere başvurular yapıldı. Bu sebeple 17.XI.1955 tarihinde Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi 71/187-3790 sayılı, Başvekil Adnan Menderes imzalı kanun layihası, görüşülmek üzere T.B.M Meclisi Yüksek Reisliği'ne gönderildi.²⁷⁰ 17.XII.1955 tarihinde T.B.M.M Maliye Encümenliği yaptığı görüşmede kanun layihasını aynen kabul etti ve 1/333 Esas No ve 7 Karar No'lu mazbatayı Bütçe Encümenliğine tevdi buyurulmak Yüksek Reisliğe gönderdi.²⁷¹ T.B.M.M Bütçe Encümeni 16.V.1956 tarihinde, 1/133 Esas No ve 94 Karar No'lu almış olduğu kararla bu teklifi reddetti ve Nene Hatun'un vatani hizmet tertibinden almış olduğu ve oğluna bırakılmasını vasiyet ettiği maaşın Yusuf Kırkgöz'e verilmesine onay vermedi.²⁷² T.B.M.M Bütçe Encümenliği'nin almış olduğu bu karar doğru ve hukuki bir karar oldu. Çünkü vatana hizmet tertibinden verilen maaş kişinin hayatta kaldığı müddetçe verilmektedir ve bir başkasına devredilemez, miras olarak bırakılamaz.

1.8. Nene Hatun ile Yapılan Röportajlar

Nene Hatun hakkında bilgi elde ettiğimiz kaynaklar içerisinde Aziziye Müdafaası'na katılanlar ile yapılan röportajlar önemli yer tutmaktadır.²⁷³ Aziziye Müdafaası'na katılan insanlar zaman içerisinde vefat etmiş ve o gecenin bilinen tek canlı şahidi Nene Hatun kalmıştır. Yapılan röportajları okumadan önce dikkat

²⁷⁰ “Esbabı Mucibe. Yusuf Kırkgöz 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının düşmandan istirdadına fiilen iştirak eden Nene Hatun'un oğludur. Nene Hatun Erzurum Noterliğine tanzim ettirdiği 13.XII. 1954 tarihli vasiyetnamesinde, 6036 sayılı Kanun gereğince vatani hizmet tertibinden almakta olduğu maaşın ölümünden sonra oğlu Yusuf Kırkgöz'e verilmesini son arzusu olarak tesbit etmiştir. Bir şahsa vatana hizmet tertibinden maaş bağlanmasının Büyük Millet Meclisinin takdir ve tasvibine bağlı bulunması ve kanun mevzuu olması keyfiyeti karşısında böyle bir irade izharının hukuki kıymeti olmadığına şüphe bulunmamakla beraber, hayatını kazanamayacak durumda mâlül olduğu Erzurum Numune Hastanesi Sağlık Kurulunun 992 sayılı ve 5.X.1954 tarihi raporu ile sabit olan Yusuf Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisinin, Nene Hatun'un âziz hâturasına milletçe lâyık olduğu bir saygı vazifesi mânasına geleceği mucip sebebiyle ilişik kanun lâhiyası hazırlanmıştır.” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.X, C. 13, İctima.2, 86. İnikat, 6.VII.1956, Cuma, s. 155.

²⁷¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: X, C.13, İctima.2, 86. İnikat, 6.VII.1956, Cuma, s. 155.

²⁷² “Mevzuatımızda şimdiye kadar vatani hizmet tertibinden kaydıhayat şartıyla maaş tahsis edilmiş bulunan bir kimsenin vefatında bu maaş müstahakki maaş olan ailesine intikal ettirilmemiştir. Bu sebeple merhum Nene Hatun'a kaydıhayat şartıyla tahsis edilmiş bulunan vatani hizmet tertibi maaşının da şahsından gayriya tahsisinin doğru olamayacağı neticesine varan encümenimiz lâyhının kabulüne imkân görmemiştir.” Gerekeçeli karar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre. X, C.13, İctima.2, 86. İnikat, 6.VII.1956, Cuma, s. 155.

²⁷³ Yapılan röportajlar, dil bilgisi ve imla yazımına müdahale edilmeden gazetelerdeki orijinal haliyle aktarılmıştır. Sadece, basım hatasından kaynaklı harf eksikliği olan kelimeler düzeltilmiştir. Bazı röportajlarda ise isim farklılıklarının olduğu dikkat çekmektedir. Yazım hatalarının fazla olması ve zaman içerisinde Nene Hatun'un yaşlanarak olayları eskisi gibi hatırlamaması değerlendirme yaparken dikkat edilmesi gereken en önemli husustur. ; Yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde Nene Hanım ve Aziziye Müdafaası'na katılan insanlar ile ilk defa 1935 yılında görüşüldüğü kanaatine varılmıştır. Bu görüşme neticesinde bir takım bilgiler, Askeri Mecmua'nın C.VI, S.99 nolu bölümünde yayımlanmıştır. Lakin diğer röportajlar kadar detaylı olmadığı için ayrı bir başlık açılmamıştır.

edilmesi gereken en önemli husus; Nene Hatun ve arkadaşlarıyla yapılan geniş kapsamlı ilk röportajın 1937 yılında yapılmasıdır. Yani bahsi geçen müdafaa üzerinden ortalama 60 yıl geçmiş, o gecenin tanıklarıyla ilk defa detaylı olarak 1937 yılında görüşülmüştür. Bu nedenle röportajlara temkinli yaklaşmak ve arşiv belgeleriyle kıyaslayarak değerlendirmeler yapmak doğru sonuçlara ulaşmamızı kolaylaştıracaktır.

1.8.1. İsmail Habib Sevük “Aziziye’nin Bugün de Yaşayan Şahitleri”

Aziziye Müdafaası’nın yaşayan şahitleri ile yapılan ilk geniş kapsamlı röportaj İsmail Habib imzalı, Cumhuriyet gazetesinde 2 Mart Salı günü 1937 tarihinde “Yurttan Yazılar” köşesinde “Aziziye’nin Bugün de Yaşayan Şahitleri” başlığı adı altında yayımlanmıştır.²⁷⁴ Bu röportaj sadece Nene Hatun ile değil, Aziziye Müdafaası’nda yararlılık gösteren Name Hanım ve Yaşar Baba ile alakalı çok kıymetli bilgiler içermektedir. İsmail Habib, bahsi geçen röportajda şu bilgileri vermektedir:

“Erzurum yüksek, tam Uludağ Otelinin bulunduğu seviyede; kış uzun ve usandırıcı; fakat ne sis, ne rutubet; soğuktur üşütür, ama kurudur dokunmaz. Düşen kar altı ay kalkmıyor, buna karşılık havanın iki binlik ağırlığı kalktığı için damarlar daha geniş ve kan dönüşü daha rahat. İçilen su insanın içine cam bir borudan dökülür gibi gidiyor.

Erzurum yerlisinde göbekli adam pek az, fakat uzun ömürlüler çok. Havanın sertliği ve temizliği; biri yağı eritip öteki yaşı artırıyor. Orada altmış yıl önceki Aziziye harikasında bizzat kahramanlık yapmış olanlardan kadınlı erkekli yaşayanlar var. Onlardan bazılarını göreceğim. Onlar ki kutsileşmiş bir harikulâdeliğin asırlık hâtıralarıdır, sadece yaşlılığa değil mukaddese gidiyorum.

Bizim koskoca devleti yere sererek Aziziye istihkâmlarına giren Rus ordusuna karşı Erzurum halkının o ilâhi ayaklanması, yenilen toplu tüfekli muntazam ordu zaferin de gururun da sonundaydı; onu baltalı yatağanlı halk yığımı yendi. Şahlanan ruhun ceberutlu maddeyi yenışı; zafer inanılmayacak kadar büyüktü, fakat zaferden bin kat daha büyük olan o şahlanıştır. Büyük şahlanışları ancak özlü ruhlar yapar.

²⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mart 1937; İsmail Habib Sevük’ün bu yazıları daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları adı altında tek bir kitapta toplanarak yayımlanmıştır. İsmail Habib Sevük, **Yurttan Yazılar**, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1987.

Yeraltı suları gibi milletin derinliği içinde akıp gelen özlü ruh; istiklâl cenklerini de bu özle kazandık; her destan ondan doğuyor.

Erzurum'un şarkında ve Topdağı'nın garbında Firdevsoğlu kışlası var. Doksan üç harbinde Ahmed Muhtar Paşa'ya karargâhlık yapan yer. Aziziye cengi için Mecidiye tabyasına gidilmişti. Tesadüfün güzelliğine bakınız ki Aziziye harikasının hâlâ yaşayan kahramanlarından ilkönce Yaşar Emmi ile orada tanıştım. O büyük destanın başlangıç yerinde o destanı yapanlardan biriyle karşı karşıyayım.

Yaşar Emmi ortaboylu; orta yapılı; ne şişman, ne kuru ; gözleri açık çakır ,yüzü güleç ,fakir giyinmiş ,sevimli bir ....

İhtiyar diyecektir, mademki kendisi yaşının 97 olduğunu söylüyor, fakat diyemedim; hâlâ saçlarında siyah var, dişleri bembeyaz, tavrı çevik, bakışları diri ve kendisi hamallık yapıyor, hem de yetmiş seksen kiloyu sen misin demeden sırtlayarak.

Aziz devrinde dokuz defa kur'a çekmiş, boşa çıkmış. Bu yüzden geç asker oluyor. Erzurum istihkâmlarının yapılışında yıllarca o çalıştı. Doksan üç harbindeki askerliğini Kaptan Mehmed Paşa'nın fıkrasında yapar. Mecidin cülûsunu iyi hatırlıyor. O zaman on, on iki yaşındaymış.

-Yaşar emmi ne yaptın, dedim şu halde sen 97 değil 110 yaşındasın.

-Ne bileyim begüm, dedi, hesapta yanlışlık varsa siz düzeltiverin!

Aziziye'ye yapılan hücumu anlatıyor:

-Biz halkla beraber manialı kışlaya saldırıyoruz. Pencereleden yağmur gibi kurşun yağıyor. Girmek için kapıyı zorlamaktan başka çare yok. Hep birden gülle gibi kapıya yüklendik. (İki eliyle yere bir şey silker gibi jest yaparak) paldırrr... Artık içeride olanı sormayın.

-Neye sormayalım, asıl içeride olanı anlat.

Hangi birini anlatayım mânasına omuzlarını kaldırmak:

-Rus askerlerinin hepsi "Osman teslim" demeyi öğrenmişler. Başları dara gelince onu söyleyip canlarını kurtaracaklar. Kışlanın içinde dipçiği kime kaldırırsak "Osman teslim" diyor. Başka zaman olsa haydi dinleyelim. Fakat bizimkilerden kadın erkek kanlar içinde bir sürü insan yere serilmiş. Ne Osman dinledik ne teslim.

-Kadınlardan da yararlılık gösteren var mıydı?

“Olmaz mı” der gibi başını salladıktan sonra ve “pek çoktu” der gibi eliyle daireler çizdikten sonra:

-Yanıma rastladığı için gözümle gördüm. Gülizar kadın bulgur sahanlığı gibi iri bir taşı çatal sakallı Moskof paşasının başına öyle bir indiriş indirdi ki adamcağız soluğunu bile çıkaramadan cansız devrildi.

Kendisine geçinip geçinemediğini sordum:

-Allah’ a şükür henüz elimiz ayağımız tutuyor, dedi.

O yaşta ve işteki bu adamın ağzından çıkan bu “henüz” kelimesi ...

Ömür dağının eteklerinde ve ortasında yaşaması icap eden bu kelime o anda birdenbire fırlayarak bana dağın karlı zirvesi üstünden ses veriyor gibi geldi.

Ertesi gün halkevi reisiyle bir arabaya atladık. Aziziye vak’asının kadın kahramanlarını göreceğiz. Topdağı eteklerinde fakir mahallelerde Nâme kadının evini sora sora güçlkle bulduk. Kısa boylu, tıknazca, karagözlü, saçları kınalı ve kulakları biraz ağır işiten deryadil bir kadın. Yaşını sordum:

-Eh altmışını geçmişiz, dedi.

Hâlbuki Aziziye vak’asında birkaç yıllık gelinmiş:

-Öyleyse sekseni aşmışsınız, dedim.

-Bak hele, dedi, haberimiz olmadan yıllar nasıl da geçivermiş!

Vak’ada kendisi baştan ekmekle su taşıyormuş, iş kızışınca eline bir satır geçirerek... Kendisinden bahsetmemek için sözü kesti.

-Çok kadın var mıydı?

Tuhaf bir talâkatle konuşuyor:

-Eli tutan herkes: Yaşlıcalar, genç kızlar, taze gelinler. Kimi ekmekle su taşıyor. Kiminin sırtında fişek sandığı. Kimisi de bizim namusumuzu çiğnetmeyin diye erkeklere yürek pekliği veriyor.

-Kadınlardan silahlı olanlar yok muydu?

-Olmaz mı hiç, dedi ve bize “Nene Hanum” u gördünüz mü? diye sordu; o da silahlılardanmış.

Nâme’ yi de arabaya alarak Nene’ye gittik. Bu, uzun boylu, beyaz saçlı, gri gözlü ve asabî edalı yaman bir kadın.

Yaşını nafile sormuşuz:

-O zaman yirmisinde gelindim, siz okumuş adamsınız, şimdi kaçında olduğumu kendiniz bulun!

Vak'adan bir gün önce büyük kardeşi Hasan cepheden ağır yaralı olarak eve gelmiş, bir yandan yaralıya bakarken bir yandan iki üç aylık çocuğunu emziriyor. Kardeşi o gece ölür. Sabaha karşı minarelerden Moskof Aziziye'ye girdi diye haykırırlar başlayınca... kardeşinin ölüsünü alnından öpüp and eder: "Seni öldüreni öldüreceğim" ve emzikli çocuğunu Allah'a emanet ederek kardeşinin silahını omuzladığı gibi kalabalıklar beraber...

Bu kadının şimdi kocası yüz on yaşındandır ve kızı inmelidir. Kendisine biraz para verecek olduk:

-Parayı nedeyim a efendi bana bir iş bulun da evdekilere bakayım, dedi.

Bunlara iş bulmak değil bunlara iş yaptırmak ayıp; bunlar ki en yapılmayacak işi yaptılar. Onların yaptıklarıyla övünelim ve onlara yaptığımızla utanarak. Kahramanlığa kanıksadığımız için mi kahraman kıymetini bilmeyiz? Fakat bunlar yalnız kahraman değil altmış yıl önceki o eşsiz harikuladeliğin hayatta kalmış hâtıralarıdır. Bu üç dört hâtıraya üç beş maaş bağlamak; bu, onlara iyilik olmaktan daha çok bizi nankör olmaktan kurtaracaktır.”²⁷⁵

Aziziye kahramanlarıyla yapılan bu röportaj çok önemli bilgileri barındırmaktadır. Bu röportajda dikkat çeken bilgileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- I. Bu röportaj için dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Aziziye Müdafaası'nın üzerinden 60 yıl geçmiş ve ilk geniş kapsamlı röportaj 1937 yılında yapılmıştır.
- II. Röportajda Yaşar Emmi, Nâme Hanım ve Nene Hatun'a sorulan yaş sorularına verdikleri cevaplar dikkat çekicidir. Dikkat edilirse kendilerine yöneltilen yaş sorularına hiçbiri doğru cevap verememiştir. Bu durumun temel nedeni Rumi takvim ile Miladi takvim arasındaki yaş hesaplamalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Yaşlı insanlardan bu hesaplamayı yapmalarını beklemek zor bir ihtimaldir.

²⁷⁵ İsmail Habib, "Aziziyenin bugünde yaşayan şahidleri", **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart 1937.

- III. Habip Sevük'ün Nene Hatun'u bulması ve röportaj yapması Nâme Hanım'ın vermiş olduğu bilgiler neticesinde gerçekleşmiştir. Art niyetli bir takım çevreler tarafından dillendirilen, “*Nene Hatun diye biri yoktur veyahut Nene Hatun çok önceleri ölmüştür bilinen Nene Hatun ise sonradan ortaya çıkarılmış sıradan bir kadındır.*” görüşlerinin tutarlı bir tarafı yoktur. Çünkü İsmail Habip'i Nene ile tanıştıran ve bilgilerini veren diğer canlı tanıklardır. Daha önceden bu röportajın yapılacağı konusunda en küçük bilgisi dahi olmayan ve ekonomik sıkıntılar içerisinde yaşam kavgası veren bu insanlara atılan iftiralar ve yapılan dedikodular mesnetsiz ve kötü niyetlidir. Ayrıca, Askeri Mecmua'nın 1 Kanun 1935 tarihli 99 sayılı neşredilen eserde Nene Hanım ve Name Hanım hakkında bilgiler bulunması, bahsi geçen iftiralara en güzel cevap niteliği taşımaktadır.²⁷⁶
- IV. Aziziye Müdafaası'na katılan ve röportajda bahsi geçen insanların ekonomik sıkıntılar yaşadığı ve bakıma muhtaç oldukları dikkat çekmektedir.
- V. Habip Sevük'ün yaptığı bu röportaj Yakın Türk Tarihi açısından çok önemlidir. 93 Harbi konusunda yeni bilgiler ortaya çıkmış ayrıca kamuoyu Aziziye kahramanlarını tanıma fırsatı bulmuştur.

1.8.2. Doğan Nadi “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”

Nene Hatun ile yapılan bu röportaj Doğan Nadi tarafından 06.02.1946 tarihli Cumhuriyet gazetesinin 2. sayfasında “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları” başlığıyla yayımlanmıştır. Bu yazının birinci bölümünde Aziziye Müdafaası'nda yaşanan olaylar derinlemesine anlatılmıştır. İkinci bölümünde ise bu müdafaaya katılan Yaşar Emmi, Nene Hatun ve Name Kadın hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen röportaj şu şekilde neşredilmiştir:

“Erzurum mükemmel bir serhad şehri, bir hudud başşehri olduğunu, bize ilk defa doksan üç harbiyle, daha doğrusu, doksan üç harbindeki Aziziye tabyası harikası ile ispat etti. Bir hudud başşehri olmak, hiç şüphe yok, büyük meziyetler ister. Bu, ne sadece coğrafi, ne de sadece askeri esaslara dayanır bir şey değildir.

²⁷⁶ Askeri Mecmua, S.99, C.VI, 1 Kanun 1935, s. 1035.

Hudud şehrinin mükemmeli, bütün sebeplerden evvel ora halkının yurda bağlılığı ile ve bu bağlılığın zaman zaman zaruri kıldığı kahramanlıkla ölçmek gerek. Bu bakımdan Aziziye tabyası destanı, Erzurum'un tarihinde, hakiki bir şan ve şeref sahifesi teşkil ediyor. Acaba bu satırları okuyanlar bu aziz ismi hatırlayacaklar mıdır? Belki hayır. Hâlbuki hiçbir lüzumsuz mübalağa kaçmadan denebilir ki, bugün elimizdeki dipdiri ve güzel Anadolu'yu biz, Erzurumdaki Aziziye tabyasının o, dünya milletleri tarihinde eşine az tesadüf olunan, isimsiz kahramanlarına borçluyuz. Bu Aziziye tabyasının kısacık hikayesi şudur: Tabya hâlâ olduğu yerde, vakur ve sakin duruyor. Erzurumun hemen hemen tek sivri tümseği olan meşhur saat kulesine çıktığımız zaman, sessiz havalarda, onu rahat rahat görebiliyorsunuz. Ya güneşin karlarla birleşerek pul pul örttüğü, yahud mor bir hafif tülün yumuşak kavradığı bir tepe. Topdağı işte orası şimalinde Mecidiye, cenubunda Aziziye tabyaları var.

Sene 1877. İkinci teşrin ayının yedisini sekizine bağlayan gece. Bu iki tabyanın arka tarafına düşen iki Ermeni köyünden kalabalık bir çete harekete geçiyor. Sinsi sinsi bizim tabyalara yanaşıyorlar. Bilinmez nasıl bir dalavereye başvurarak içeri giriyorlar. Yarı uyur, yarı uyanık bütün askerlerimiz kılıçtan geçiriliyor. Beri taraftan da Ruslar gelip, bilhassa Aziziye tabyasını hemen tamamıyla elde ediyorlar.

Hâlbuki Aziziye tabyası bu Topdağının en hâkim noktasıdır. Onu ele geçirdikten sonra diğerlerine saldırmak içten bile değil. Vaziyet bunun için vahim. Düşman Erzuruma bir defa hâkim olursa bütün Anadolu tehlikeye girecek. Bu arada biri, nasılsa yakayı kurtarabiliyor. Erzuruma kadar geliyor. Düşmanın bu namert baskınını haber veriyor. Saat sabahın dördü. Şehir henüz uykudan uyanmamıştır. O zaman, Müslüman ve Türk halka en iyi haber verme şeklinin, zaten saati gelmiş olan, ezanla yapılabileceği akla geliyor. Ayaspaşa camiinin müezzini kaldırılıyor. Bu müezzin gecelik entarisi ile minareye fırlıyor. Ahaliye, Aziziye tabyasının düşman eline geçtiği işte böyle haber veriliyor.

Bu sırada Rus askerleri tabyalara girmiş, yerleşmiştir bile. Toplar mevzide, tüfekler tetiktedir. Hücum eden halka veryansın ediliyor. Dinlenir mi? Halk bir defa karar vermeye görsün. Bu muazzam iman kuvvetinin önüne kim geçebilir?

Nitekim Aziziye tabyasının demir kapıları çökertiliyor. İçerdeki boğuşmanın tasvirini benden istemeyin. Buna imkânı yok muktedir olamam. Kapıda, tabyaya

girmek için, âdeta birbirinin sırtından atlayan coşmuş halk kütlesi, içeride bu beklenmedik, bu ilahi hücum karşısında ne yapacağını şaşırılmış Rus askerleri. Birinin masum ve ulvî müdafaa hissi, ötekinin zalimliğine, gasıblığına galebe çalıyor. Zannederim üç saat kadar süren bir boğuşmadan sonra iki binden fazla Rus askeri Aziziye tabyasının şimdi mukaddes duvarları arasında ve balta, keser, satır gibi mukaddes silâhların altında yere vuruluyor. Patırdı gürültü arasında kaçmağa muvaffak olan diğer bir iki bini kovalamak lazım. O sırada bütün bu muharebe ile, oradan oraya yırtına yırtına, nasıl başa çıkacağını bilemeyen güzel kahraman Ahmet Muhtar Paşanın eldeki iki tabur askeri yetişiyor. Az ileride Van deresinde de bir kısım, 500 kadar, Rus askeri temizlendikten sonra düşman kendi hattına çekiliyor. Artık sulha kadar bir daha oradan çıkamayacaktır.

Erzurum' da Aziziye Tabyasının bugün yaşayan kahramanları var. Bunlar üç kişi imişler. İki kadın biri erkek. Erkeğin ismi Yaşar Emmi. Ben Erzurum'a girmeden birkaç evvel Yaşar, taşıdığı bir yükün altında, doğrusu hiç de istenmeyen ve unutulmayan bir şekilde can vermiş.

Yaşayan kahramanların diğer ikisi kadındır: Nâme kadın ve Nene Hanım. Bunların her ikisi ile de görüşme ricasında bulunmuştum. Halk evine geldiler. Konuştuk. Eski hikâyeyi hatırlarken yine gözleri parlıyor.

Nene, Azîziye tabyasına hücum ettiği zaman, adedini kendi de bilmediği Rus askerini kestiği satırını da beraber getirmişti. Güzel tarihimizin ne yazık ki şimdi okunmaz çizgilerle paslanmış bu mübarek satırı öpesim geldi. İkisi de insana hiç de yabancı gelmeyen birer bildik sima. Bütün bu akla hayale sığmayan vak'aları, hatırlar gibi, birtakım basit cümlelerin kolaylığı ile anlatıyorlar. Türk kadınının, bizim kadınların, bu şanı, soğukkanlılığı, insanı hayranlıktan donuk bırakıyor.

Yalnız boğazımda düğümlenen bir noktayı buradan söylemeden geçemeyeceğim. Bu binlerce halkın(ve bu arada Nene'nin ve Name'nin) yapmış oldukları iş para ile pulla yapılır şey değildir. Fakat şimdi, ihtiyar yaşlarında, onlara bakmak bizim vazifemizdir. 1937 senesinde değerli edip İsmail Habib bu iki kadına para vermeyi teklif ettiği zaman: "Parayı neyleyim a efendi?" diye reddetmişler. Şimdi Sinop milletvekili olan İsmail Habib, o zaman ki Cumhuriyet'te çıkan güzel yazısında "Bu üç hatıraya üç beş lira maaş bağlamak; bu onlara iyilik olmaktan daha çok bizi nankör olmaktan kurtaracaktır" diyordu.

Merak etmesin. O korkulan nankörlükten kurtulamamışız. Çünkü Aziziye Tabyasının iki yaşayan kahramanı bize parasızlıktan şikâyet ettiler. Üstelik sekiz dokuz sene evvel Habib'den alamadıkları üç beş lirayı bu defa bizden almaktan çekinmediler.”²⁷⁷

Bu röportajın dikkat çeken en önemli kısmı, Habib Sevük'ün yapmış olduğu röportaj üzerinden 9 yıl geçmesine rağmen Nene Hatun ve Nâme Hanım'ın ekonomik durumlarının daha kötüye gitmesi ve ciddi manada herhangi bir maddi yardım yapılmamasıdır. Bu yaşlı insanlar o dönemde ne yazık ki kaderlerine terk edilmiştir. Ayrıca, Yaşar Baba'nın taşıdığı yükün altınca can vererek vefat etmesi dikkat çeken bir diğer bilgidir.

1.8.3. Şukufe Nihal “Erzurumlu nine”

Şukufe Nihal tarafından yapılan bu röportaj Kadın Gazetesi'nde 24 Ekim 1949 tarihinde 1. ve 5. sayfalarında yayımlanmıştır. Bahsi geçen röportaj aşağıdaki şekliyle neşredilmiştir:

“Şark! Büyük, unutulmaz acılar, ıstıraplar ve eşsiz kahramanlıklar diyarı. Orada dolaşıp da her zerre toprakta, her parça kayada bir şahamet menkibesine rastlamamak kabil değildir.

Şarkta kadın, erkek herkes ruhunda bir vatan heyecanı taşır. Savaş yıllarında yaşayanların çoğu bir kahramanlık destanının canlı tipleridir.

Bu yaz yaptığım gezide bunlardan birçoklarına rastladım.

Bir tanesini yazıyorum:

“Erzurumlu Nine Kırkgöz...

1293 Rus harbi. Düşman Aziziye kalesine kadar ilerlemişler, müdafilerin çoğunu şehit etmişlerdi. Bundan cesaret alan Ermeniler de, şehirde Derviş Ağa mahallesindeki binalara gaz dökerek 270 vatandaşı diri diri yakmışlardı.

Bu acıklı haberi alan Türkler kadın, erkek, çoluk çocuk: şehirli köylü, ellerine geçirdikleri silah, balta ve taş ve odunlarla tabiyelere saldırdılar: kardeşlerinin intikamını almak için kahramanca savaştılar.

²⁷⁷ Doğan Nadi, “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.02.1946,s. 2. ; Doğan Nadi, “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”, **Başak**, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1946, ss. 29-31.

“Nine’nin-bu onun asıl adı-kocası Mahmut ²⁷⁸ sakat. Evden çıkamaz. O zaman henüz pek genç ve ufak çocuklu olan kadın, eline baltasını aldı; alaca karanlıkta yollara düştü.

Kocası sakatsa kendisi çarpışamaz mı? Çalışamayan düşmanın intikamını alamayan eşinin yerini tutamaz mı?

Henüz can çekişen şehitlerin arasından geçerek Allah, Allah sesleriyle düşmana öyle saldırdılar ki. Kime vurduklarını: kimi yere serdiklerini görmeden öyle çarpıştılar ki!

Ortalık ağardığı zaman düşmanın yarısı toprağa serilmiş, yarısı kaçmıştı.

Erzurumlu Nine Kırkgöz, elindeki kanlı baltası: şehit yurttaşlarının başucunda yaş dökerken baktı ki bir yanında kendi gibi genç bir kadın daha var. O da kendisi gibi karanlıkta düşmanla çarpışmış. Yurduna saldıran düşmana haddini bildirmiş! Adı Nağme olan bu kadınla orada tanıştılar. Bir kahramanlık arkadaşı oldular ve ondan sonra artık birbirlerinden asla ayrılmadılar.

Nağme, geçen yıl öldü. Nine yaşıyor.

Nine yaşıyor, ama ne yaşamak!

Bugün doksan beş, yüz yaşına gelen kahraman kadın öyle sefil haldeki!...

Bana Erzurum’da kendisinden bahsettiler. Tanışmak istedim, tanıştım. Sizlerin de tanımanız için bir resmini çektim.²⁷⁹ İşte, Nine, bu görülen acıklı, perişan haldeki ihtiyar kadındır. Bütün ömrü felâketler içinde geçmiştir.

Birinci çocuğu Nazım, Büyükharpte, askere gitti, bir daha dönmedi. (Abo) bey dediği oğlu felç oldu öldü. Üçüncü oğlunun adını unutmuş, bir türlü bulamadı. O bir pastırmacıda çalışıyor. Fakir bir adam. Neden sonra aklına geldi: adı, Rasim’di.²⁸⁰ Merviye adındaki kızı büyük harpte muhacir oldu, Samsuna gitti, bir daha dönmedi. Orada evlendi: bu yıl öldü.

Erzurumlu Nine bu gün kimsesiz, bakımsız, sefil halde. Yardımsevenler kendisine ayda 10 lira ile senede bir çamaşır veriyor. Bu, hasta, ihtiyarı doyurmaya yeter bir para değil tabii.

Zavallının kışın odu ocağı yoktur. Barındığı yeri görenlerin yüreği parçalanır.

²⁷⁸ Basım hatası neticesinde Mahmut olarak yazılan kocasının adı Mehmet’tir.

²⁷⁹ Röportajda bahsi geçen resim ekler kısmında mevcuttur.

²⁸⁰ Röportajda “Rasim” olarak geçen kişinin adı Yusuf’tur.

Bu kahraman yurt kadını korumak, ona son günlerinde olsun rahat ettirmek için bir çare düşünmek, büyük Türk milleti için borç olsa gerek!”²⁸¹

Şukufe Nihal’in kaleme adlıığı bu yazıda, Nene Hatun’un ekonomik ve sosyal hayatının iyice kötüye gittiğı anlaşılmaktadır. Nene Hatun’un silah arkadaşı olan Name Hanım’ın vefat haberi dikkat çeken önemli bir bilgidir.

1.8.4. Ahmet Emin Yalman “Nene Hatun’u Ziyaret Ettim”

Ahmet Emin Yalman tarafından Vatan gazetesinin Erzurum-Kars Serhad ilavesinde kaleme alınan bu röportaj 24.12.1952 tarihinde yayımlanmıştır. Ahmet Emin Yalman, Nene Hatun hakkındaki izlenimlerini ve Malatya’da uğradığı suikastı şu şekilde anlatmıştır:

“Erzurum’a varınca ilk düşüncelerimden biri, Nene Hatun’u, ordunun nenesini ziyaret etmek, mübarek elini öpmek oldu. Üçüncü ordunun ince bir anlayışla Nene Hatun’a tahsis ettiği küçük, fakat sevimli eve doğru giderken, biraz sonra şahidi olduğum manzarayı hayalimde yaşatmaya çalışıyordum. 1877’de genç bir gelin iken bütün halkla beraber Aziziye baskınına iştirâk eden ve hile ile haririmize sokulan Moskof kuvvetini imha etmekte kahramanca bir rol oynayan Nene Hatun, bugün yüz yaşından pek uzak bulunmuyor. Uzun yılların hafızasını yıprattığını, hassasiyetini söndürdüğünü sanıyordum. Böyle bir mübarek eli öpmeyi ancak milli bir vazife diye tasavvur ediyor, ömrümün en tatlı heyecanlarının arifesinde olduğumu bilmiyordum.

Nene Hatunun necip huzuruna varınca, her şey birden bire değişti. Kendimi filân filân yaşta bir insanın karşısında değil, sarsılmaz Türk beka ruhunun canlı bir timsali, bir kaya parçası, Türk anneliğinin en asil bir örneği karşısında buldum. Gözlerimden tatlı yaşlar boşandı. Nene Hatun’un eline sarıldım, derin bir heyecan ile bu mübarek eli öpüp başıma koydum. Nene Hatun, asil ve çok hassas ruhunun tabii bir sezmiş ile heyecanımın derinliğini ve samimiliğini fark etti. İki eli ile elimi tuttu, yanyana oturduk. Konuşmamızın sonuna kadar elimi aynı şekilde iki elinin arasında muhafaza etti. Kudsi duygular âleminden geçen bu temas, damarlarımdaki kanı ateşledi, kendimi bu fani dünyada değil, Türk varlığının devamı ve şerefi için can veren şehitlerin, bu uğurda her fedakârlığa cazip bulunan gazilerin mukaddes

²⁸¹ Şukufe Nihal, “Erzurumlu nine”, *Kadın Gazetesi*, Y. 3, S. 139, 24 Ekim 1949, s. 1,5.

âleminde hissettim. Aziziye tabyası baskınının gazisi Nene Hatun: benim için bu mukaddes sahaların bir rehberi, şefaatchisi oldu. Nene Hatun'un yanından ayrıldıktan sonra da hu hassas Türk gazisinin ve Türk annesinin ruhundan gelen ilhamlar, bütün benliğimi tatlı bir ürperti halinde sardı ve bana Türk varlığına uzanan her kirli elin mutlaka, kırılacağı güvenini ve iç rahatlığını verdi. Bu ziyaretten birkaç hafta geçti. Malatya'da suikasta maruz kaldım. Mübarek Türk vatanına kin ve nefret zehrini sokarak milli birliğini baltalamağa ve böylece Moskofluğa fırsat hazırlamaya uğraşan vatan hainleri; harici ve dahili tehlikeler hakkında milleti ikaz etmeye çalışan bir gazeteci sıfatıyla beni yok etmek, vatan hizmetine devam etmek imkanımı ortadan istediler. Vücutuma beş kurşun girdi, kan kaybettim ve yere serildim. Kendime ilk geldiğim zaman karşımda Nene Hatun'u görür gibi oldum.

Erzurum'daki küçük evinde olduğu gibi, iki mübarek küçük ve sıcak eli elimi tutuyor, beni âdeta vatan düşmanlarından gelen kahpe darbenin ruhi sarsıntısına karşı koruyordu. Vurulmanın sadmesine karşı beni felç ihtimalinden ve ölümden kurtarmak için biraz sonra damarlarıma serumlar, ilaçlar sıktılar, fakat ilk manevi ilacım, Nene Hatunun varlıkla yokluğun alaca karanlığı içinde karşıma çıkan hayali, beni adeta yeniden vazife başına çağırın ilhamları oldu. Daha ameliyat masasında yattığın sıralarda, damarlarımdan her zamandan daha canlı bir mücadele azminin kabardığını hissettim.

Moskofluk bizi kundaklamak yolundaki emellerine varmak için istediği kadar cehalet ve taassubu ve hasis menfaat ve ihtirasları seferber etsin, bizi hiçbir zaman gafil avlayamayacak, kara ve kızıl nikapları daima düşürülecektir. Allah'ın inayetiyle âdeta mucize şeklinde kurtulan hayatımı bu gayeye vakfetmeye, suikastın akabinde and içtim ve Aziziye tabyası gazisi Nene Hatunun mübarek hatırasını hürmet ve sevgi ile andım.²⁸²

Ahmet Emin Yalman, Nene Hatun hakkındaki görüşlerini yazısında paylaşmış ve gazetenin ilgili sayfasında Nene Hatun hakkında önemli bilgiler vermiştir.²⁸³

²⁸² Ahmet Emin Yalman, "Nene Hatunu ziyaret ettim", **Vatan Gazetesi Erzurum-Kars Serhad İlavesi**, Vatanın Memleket Serisi, N. 51, 24.12.1952, s. 6-7.

²⁸³ "Baba adı Hüseyin, anne adı Zeliha, soyadı Kırkgöz, doğum tarihi 1270. Hayatta bir oğlu vardır. Adı Yusuf'tur. Yusuf'un da bir ailesi, bir oğlu vardır. Oğlunun adı Durak'tır. Durak'ında bir ailesi iki çocuğu vardır. Nene aslen Çeperli köylü olup hâlen Eminkurpu mahallesinde oturmaktadır." Ahmet Emin Yalman, **a.g.m.**, s.6-7.

1.8.5. İffet Halim Oruz “Nine Hatun”

İffet Halim Oruz tarafından kaleme alınan bu röportaj Kadın Gazetesi'nin 23 Ocak 1954 tarihli nüshasının 2. sayfasında yer almıştır. İffet Halim Oruz'un, Nene Hatun röportajı şu şekilde yayımlanmıştır:

“Erzurum'un kahraman kadını Nine Hatunu evinde ziyaret etmek şerefini kazanmış bulunuyorum. Kendisinin oturmakta olduğu ve yeniden tamir olunmuş evine bizi, Sayın Belediye Başkanı götürmek lütfunda bulundular.

İnsan daha kapının üstündeki levhayı okurken ürperiyor. İşte Aziziye tabyasının bu mert Türk kadını, nihayet kadirşinas milletinin takdirlerine kavuşmuştur.

O anda, Kadın gazetesindeki neşriyatı hatırlıyorum. Arkadaşımız Şükûfe Nihal 1949 yılında Doğu ellerinde yaptığı seyahatten sonra yazmış olduğu bir seri röportaj sırasında, Erzurumlu Nine'ye de bir bahis ayırmıştı. 24 Ekim 1949 tarihli ve 139 sayılı Kadında arkadaş şöyle söylüyordu.

“Erzurumlu Nine bu gün kimsesiz, bakımsız, sefil halde Yardımseverler kendisine ayda 10 lira ile senede bir çamaşır veriyorsa da, bu hasta ihtiyarı doyurmaya yeter bir para değildir. Zavallının kışın odu ocağı yoktur. Barındığı yeri görenlerin yürekleri parçalanır.”

Hâlbuki şimdi insan iftihar duyguları ile kapıdan içeri giriyor. Bir sedir üstüne yerleştiğimiz zaman, yanımda oturan mübarek Nine'ye seslendim:

-Anlat bakalım nine, düşmana o karanlık gecede nasıl karşı koymuştun?

Ağır duyan kulakları ile kim bilir kaçınıcı defa dinlediği bu suale bir şeyler söylemek istiyor. Fakat Nine artık yaşlıdır. Onu fazla yormak istemiyorum. Elimi uzatarak duvarda asılı duran küçük bir levhayı alıyorum. Bu levha içinde Orgeneral Ridway'ın Nine'ye gönderdiği mesajın tercümesi yazılı. Aynen şu ifade okunuyor.

“Nine Hatun

3 üncü Ordu Erzurum

Geçen sonbaharda tanışmamızın mesut hatırasıyla kâdir Tanrı'nın mağfiretlerini sizden esirgememesini dua ediyorum”.

Orgeneral Ridgway...

Levhayı yerine asıyorum ve doğrusu gözlerim yaşarıyor. Bir ecnebi komutan, demek bu asker Türk kadınının hatırasını taşıyor.

Erzurumlu kahramanın, bugün yaşlı olduğu için değil, fakat küçük adının “Nine” olduğunu okuyucularım herhalde bileceklerdir. Fakat bu isim ona hakikaten yaraşmıştır. O şimdi Türk vatandaşlarının ninesidir. Kahraman arkadaşı “Nağme, 1948 yılından beri Allah’ın rahmetine kavuşmuştur. Erzurum’un bu ecdat ruhunu taşıyan kadınları tarihimizin şanlı sayfalarında ebediyen yer almış bulunuyor.

Nine’ye şimdi maaş başlanmıştır. Oğlu da yanındadır. Ona uzun ömürler dileyerek ve mübarek ellerinden öperek yanından ayrıldık.”²⁸⁴

Bu röportajda dikkat çeken önemli bilgiler ise; Nene Hatun’un yeni bir evi olduğu, Nene Hatun’a maaş bağlandığı ve Name Hanım’ın 1948 yılında vefat ettiği.

1.8.6. M. Necati Sepetçioğlu “Geçen Ayın Dergileri”

Anadolu’da çıkan yerel yayınları tanıtan ünlü edebiyatçı Necati Sepetçioğlu, Türk Yurdu dergisinin “Geçen Ayın Dergileri” adlı köşesinde, Kenan Harun tarafından Nene Hatun ile yapılan bir röportaja yer vermiştir. Kayseri’de yayınlanan, “Zamantı” adlı dergide neşredilen bu röportajı Necati Sepetçioğlu’nun yayımlaması bir kadirşinaslık örneğidir. Bu sayede Kenan Harun tarafından yapılan röportajın kaybolmasının önüne geçilmiştir. Bahsi geçen röportaj şu şekildedir:

“Sıcaklığını sert parmaklarımda hissettiğim kırış kırış alnına, ilk ve son temasım imiş meğer. Simsiyah: yaşadığı ve aydınlığa çıkarmak için 20. yaşın genç varlığını bile ölümlerin kucığına tereddütsüzce attığı karanlık günler gibi simsiyah bir halka ile çevrili, oyuklarına iyice gömülmüş gözleriyle gözlerime bakışı, “Oğul... Oğul... Su... Su...” diye inleyiş halindeki hitabı “1293’ ün gelinlik genç kız Nenesinin” kulaklarıma doldurmak bahtiyarlığına erdiğim ilk ve son kelimelerden sadece bir iki atnesi imiş meğer.

Ölebileceği aklımdan bile geçmemiştii. Ebediliğin sırrına ermiş o mübarek Nene’nin, o mukaddes gazâ yolcusunun, çizgi çizgi mukaddesleşmiş ellerine sarılıp öptüğüm saatten hem de iki gün sonra ölüm dediğimiz meçhuller dünyasının kucığına göç edivereceğini nereden aklıma getirebilirdim ki?

Bir gün evvel hastalanmıştı. Göz bebeklerinden 98 tane 365 günün hadiseleri yaşamış olmasına rağmen, takatsiz, yorgun ve çelimsiz vücuduna rağmen Allah’a

²⁸⁴ İffet Halim Oruz, “Nine Hatun”, **Kadın Gazetesi**, Y. 7, S. 360, 23 Ocak 1954, s. 2.

giden yolun sadakatli yolcusu Nene Hatun torununun 9 yaşındaki kızı Seher'le birlikte o gün de orucunu tutmuştu. O gün de zaman zaman küçük üç odalı evin içinde dolaşmış, zaman zaman pencere önünde oturarak Dadaşlar diyarı Erzurum'un bahar güneşiyle yıkanan toprağını, semasını seyretmişti.

Erzurum'un yolları parke taşı ile döşelidir. Bu yollardan biri Mahallebaşı adı verilen bir kenar semte gider. Mahallebaşında bu parke yolun hemen yanında küçük bir meydan vardır. Yol olarak da kullanılan ve bir tarafta Belediye itfaiyesinin bulunduğu bu meydanın öbür tarafında tek katlı küçük bir bina vardır. Dışarıdan görünen tahta aksami maviye boyanmış, duvarları beyaz badanalı bu evin kapısında pirinç bir levhayla hak edilmiş şu kelimeler okunur:

Burada Aziziye Hücumuna iştirâk eden 1293'ün gelinlik genç Nene'si, 1952'nin kahraman ve ihtiyar Ordu Nene'si oturur.

Fakat siz bu satırları okuduğunuz şu anlarda o evde artık Nene Hatun değil, onun sıcak hayali ve mukaddes hâtırası yaşamaktadır.

Kapının eşiğinde küçük bir kız çocuğu vardı.

Nene Hatun evde mi kızım?

Hasta... Yatıyor...

Kapıdan girince sağdaki küçük odaydı. Nene Hatun'un odası. Açık mavi renkte küçük bir karyola ve içinde üzeri örtülü bir kabarıntı.

Uyuyor mu acaba?

Bilemeeem...

Diye cevap verdi küçük kız örtüyü baş taraftan hafifçe kaldırdı. Hafif bir inilti ve çok hafif bir kıpırdama:

Inihhh...

Yüzü duvara dönükmüş. Örtünün kaldırıldığını hissedince, sebebini anlamaya çalıştı. Küçük kızın sesi:

Nene... Nene... Bak hele...

Aziziye Kavgasının kahraman genç Türk kadını... Yazdığı destanın tarihe intikalinden tam 78 sene sonra, 98 yaşına basmış, yaşlı bir Türk anası olarak o anda gördüm:

Esmer, senelerin ağırlığı altında çizgi çizgi, kırış kırış olmuş bir çehre idi bu; ağzı küçülmüş, çenesi uzamış gibi bir çehre, küçük bir burun, derinlere gömülmüş kahverengi bir çift göz, yine çizgi çizgi dar bir alın ve bembeyaz, bembeyaz saçlar...

Ancak yarım dönebilmişti. Tavan istikametindeki gözlerini geriye kaydırarak bizi görmeye çalışıyordu. Bir müddettir altında bulunduğu anlaşılan örtü onu terletmiş, bunaltmıştı. Ellerini yavaş yavaş dışarı çıkardı. Sağ elini tutarak önce dudaklarıma, sonra alnıma değdirdim.

Nasılsın Nene?

Hastayım oğul. Çok Hastayım.

Neren ağrıyor ?

Nerem ağrımıyor ki? Her yanım, her yanım.

Sözlerini ancak kulaklarımı ağızına yaklaştırmak suretiyle ve fakat yine de çok hafif bir şekilde anlayabiliyordum.

Henüz doktor getirmemişlerdi. Hastalığı yaşlılıktan mütevellit, normal, muvakkat hastalıklardan biri telâkki ettikleri belli idi.

İki yanına düşmüş elleri hafifçe kalkıp kalkıp iniyordu. Mecalsizdi. Yalnız sol eli arada bir başına kadar kalkıyor, ağrımakta olduğu anlaşılan anlıni ovuyordu. Sık sık nefes alıyordu. Bu solumalar ve ıstıraptan mütevellit oflamalar arasında kendi kendisine de bir şeyler söylemeye çalışıyordu. Üzerine eğildim, kulağımı ağızına iyice yaklaştırdım. Dudaklarında kıpırdamalar yapmaktan ileri geçemeyen kelimeleri biraz sonra duyabildim.

Oğul... Su... Su...diyordu.

Küçük kıza, ayran var mı? Dedim.

Koştı. Emaye bir tas içinde koyu bir ayran getirdi. Nene' yi omuzlarından ve başından tutarak yatağın içinde yarı oturur bir hale getirdik. Dudaklarına bir yudumun temasından yüzünü buruşturdu.

Sıcak... dedi.

Arkasından bir bardak içinde getirilen soğuk suyu Seher adındaki bu küçük kızın ellerinden kana kana içti.

Nene, dedim. Bana Aziziye' den bir şeyler söyleyebilecek misin?

Çukurlarına kaçmış gözlerinde bir canlı ışık dolaştı. Yüzü, acı ve tatlı hâtıralarının hücumunu hissettiren bir dirilikle değişti. Sol eli, konuşabilmek, ağzını harekete geçirebilmek ister gibi başına doğru kalktı, fakat yine olmadı.

Ah, ne yapayım? Rahat konuşamıyorum ki... der gibilerinden iki eli birden yanına düştü.

Başına beyaz bir tülbent, onun üzerine de sarı renkte bir havlu sarılmış olan Kahraman Nene Hatun'un kesik solumaları arasında bir ölüm elinin uzamakta olduğunu hiçbirimiz aklımızdan geçirmiyorduk, ama her ihtimale karşı:

Doktoru ihmal etmeyin. Muhakkak getirin... demekten kendimi alamadım.

Torunuda:

Tabi... Tabi... diye cevap verdi.

Erzurum'da kaldığım günler zarfında birçok kimselerden destanını dinlediğim Nene Hatun'un 98 yıllık ömrüne rağmen safiyet ve aydınlık dolu çehresinde bir şeyler öğrenmeye çalışıyordum. O, Aziziye'den kan ve ateş deryası ortasında delikanlı Mehmetçikler gibi ölümle kucak kucağa çarpışmış bir Türk kadını idi. Kara Fatma gibi Aliye Gelin, Emine Hatun ve yüzlercesi, binlercesi gibi kahraman bir Türk Kadını Nene Hatun'un öz kardeşi Aziziye'de vurulmuştu. Kara haber tez gelmişti. Bütün Erzurum ile birlikte Nene Hatun o zaman genç bir gelindi. Çocuğu daha memedeydi; kırkı çıkmamıştı. Ama o çocuğunu Allah'a emanet etmiş, ehramını vücuduna dolamış, mutfaktan kapıldığı satırı ehramın altına sokarak yollara düşmüştü. Bütün bir Erzurum'un kadınlı erkekli, gençli ihtiyarlı ellerinde sopalar, demirler, satırlar ve baltalarla Aziziye'ye koşup düşmanla göğüs göğüsse çarpıştığı bu ölüm kalım savaşında Nene Hatun da satırıyla çok sayıda düşmanın hakkından geldi. Nene' de yaralanmış hastaneye kaldırılmıştı o savaşta, ama düşman da Aziziye'den pıhtıyı pırtıyı topladığı gibi kaçmıştı.

Türk Kadınlar Birliğinin büyük bir kadirbilirlikle "Yılın Annesi" sıfatını verdiği Nene Hatun'u iki gün sonra çıkacağı ebediyet yolculuğuna böylece, bilmeden uğurlamış oldum. Yatak odasının karşısındaki odada ona muhtelif teşekküller tarafından verilmiş hediyelere ve yazılmış mektuplara da son defa baktıktan bir gün sonra, İstanbul'a dönmek üzere uçağa bindim.

Hastalığı ağırlaştığından hastaneye kaldırılan Nene Hatun, içinde bulunduğum uçak, başşehirimizin semalarından geçerken son nefesini vermiş.”²⁸⁵

Necati Sepetçioğlu'nun kaleme aldığı Kenan Harun imzalı bu röportaj, Nene Hatun'un son yıllarını betimleyen önemli bir eserdir. Aziziye Müdafası hakkında bilgilere pek değinmese de Nene Hatun'un ailesi ve Nene Hatun'un son günleri hakkında kıymetli bilgiler içermektedir.

1.8.7. Necati Dağistanlı “Ordu Ninesinin ölümünün 1. Yıldönümü Münasebetiyle”

Necati Dağistanlı bu röportajı Nene Hatun hayatta iken yapmış, Nene Hatun'un vefatının birinci yıl dönümünde 22 Mayıs 1956 tarihinde yayımlamıştır. Erzurum şehrinde yayımlanan Hürsöz gazetesinde iki günde neşredilmiştir. Nene Hatun ile yapılan en uzun röportaj olma özelliğini taşımaktadır. Bahsi geçen röportaj şu şekilde neşredilmiştir:

“14 Teşrinisani 1877 bu mutlu gün Aziziye Tabyasındaki Ruslara serhatler yuvası, kahramanlar şühedalar ve gaziler diyarı Erzurum ve Erzurumluların, hadlerini bildirdikleri ünlü gündür. Büyük bir erkânı harp kudretli ve azimkâr bir asker, bir Türk kumandanı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa bir avuç yılmaz ve yenilmez Türk kuvvetiyle bir sürü kudurmuş canavara karşı pervasızca kahramanca döğüşmüş, Zivin, İlyas, Gedikler, Yahniler gibi her biri harp ve kahramanlık tarihimizde destanlar yaratan birer muzafferiyet hâlesiyle süslenmiş galibiyetleri kazandıktan sonra düşmanın günden güne artan sırtlanlarına karşı bizimde gittikçe eriyen bir avuç kahramanımızla Deveboynuna çekilmişti.

Deveboynunda maaza elden çıkarsa Anadolu'muzda Rusları durduracak ne bir kuvvet ne de bir müdafaa hattı kalmamıştı. Harp bütün kuvvet ve vahşetiyle bir felâket çığı gibi şehrin üzerine abanmış ve koşmak üzere iken, Erzurum'da, yeniden Milliye namı altında gönüllü alayı teşkil edilerek Deveboynu gediğini tıkamaya gönderilmişti. Muharebe şiddet kasbetliğinden; Ordu bozulmaya yüz tutmuş, bundan istifade eden düşman Toparlak ve Sivişli tabyalarını alarak ileri harekete geçmeye başladı. Fakat her yerde hayal sükûtuna uğrayan gafiller, ne oldum delileri kudurmuşlar, emellerine muvaffak olmadılar ve asla olmayacaklardır.

²⁸⁵ M. Necati Sepetçioğlu, “Geçen Ayın Dergileri”, **Türk Yurdu**, Haziran 1955, S.245. s. 961-964.

Burada harp tarihidenden, harbin sefahat ve fecaatinden bahsetmektense Milliye Alayının (Gönüllü fedaileri) ve dolasıyla gösterdikleri kahramanlıklarından Dünya tarihinde yer alan ve tarihin ebedi malları olan ve bugün ebediyen aramızdan ayrılmakla fani hayata veda eden büyük kaybımız Aziz Anamız Nine Hatunu dinleyelim

Evet anacığım sizi dinliyorum.

Oğul sol cemahta Kurt İsmail Paşanın kumanda ettiği kuvvetlerin yarısını teşkil eden Milliye Alayında bulunanlardan yakın tarihe kadar aramızda yaşamış ve halen kahramanlıkları ve mukaddes hatıraları yad edilen kahramanlardan Mehti efendi mahallesinden Seyfi Dede oğlu Tosun Deli Ömer oğlu Ağa, Mehmet Ali, Mehmet Usta, Binbaşı Zühtü, Ali efendi, Arap zade efendi ve bunlardan başka milletlerimizin hiçbir zaman unutamayacağı ve unutulmalarına imkan olmayan isimlerini hatırlayamadığım; bir heyet Firdevs oğlu kışlasında ikamet eden Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın huzuruna gittiler. Hatırladığıma göre içlerinden Mehmet ağa ki bu zat kahramanlığı ile ün salmış ve eski bir topçu, kahraman bir askerdi.

Paşaya:

Paşam, bütün halk el ele vermiş yediden, yetmişe kadar hepsi harbe ve harekete hazır, emirlerinizi beklerler. Bizleri elçi olarak size gönderdiler.(Dedi ve bir dakika dinlendikten sonra sözlerine şu şekilde devam etti.)

Bu konuşma geçerken dışarıda bir mahşer kalabalığı, hep bir ağızdan çıkan tekbir sedalarına karışan –Paşa izin ver hepimiz harbe hazırız. Sesleri bütün her yeri sarsıyordu.

Muhtar paşa, Ahalinin bu coşkun ve samimi arzu ve istekleri karşısında eli ile selam veriyor, memnuniyetini bildiriyor.

Her ağızdan çıkan ve bir kütle halini alan tekbir sedalarını işiten eli silah tutan kadınlar çocuklar evlerden dışarı fırlamış, ağlıyor, haykırıyor, yaratan Allah'a niyaz ediyor ve ona sığınıyorlardı.

Mukaddes heyecanlar içinde şahlanan bu azizler, Aziziye harikasını doğuruyordu.

14 Teşrinisani gecesi idi. Erzurumlular sanki bu büyük hadisenin doğacağını biliyorlarmış gibi, ağır ve heyecan dolu bir hava içinde yüzüyorlardı. Mahallelerin

sokaklarında silahlarıyla dolaşan erkekler, pencere, kapu aralarında ahvale intizaren kadınlar, bu kâbuslu karanlık gecenin sabahını bekliyorlardı.

Şehirde kar yoktu, fakat dağların tepeleri beyazlanmış üşütücü bir ayaz vardı, Tanyeri ağarırken tabyalarda derinden silah sesleri, bu seslere karışan minarelerdeki müezzinlerin halkı Aziziye tabyasına davet eder nidaları yükseliyordu. Ruslar ağız açık tabyası üzerinden, Abdurrahman Gazi sırtlarını takip ederken türbe deresini işgal ettiler. Şehri bir ay şeklinde şark ve cenubundan kuşattılar.

Hasanbasri, Kumludere, Mehtiefendi, Habipefendi, Kadana, Mahallebaşı ve Kavak mahalleleri halkı fırlamış, Kars kapusunun yolunu tutmuşlardı. Diğer bütün mahalleler hazırlanmış, hareket halinde olduklarını işitiyorduk. Her taraf mahşer yerine dönmüş, mahşeri bir kalabalık her yerde hüküm sürüyordu. Birbirine karışmış kadın, erkek ve çocuk sesleri, çığlıklar, feryatlar ve tekbir sedaları her tarafı sarsmış, inilti halinde şehrin şemasını kaplamıştı. Her taraf kaynaşıyor, kimse ne yaptığının farkında olmuyordu. Heyecan ve soğukkanlılığın birleşmesiyle husule gelen gariplikten etraf bir mezar sessizliği içine gömülmüş cansız duruyordu. Ne gençlerin hıçkırıkları nede ihtiyarların iniltileri bu sukûtu asla ve asla bozamıyordu.

Ahali kol halinde kuşatma hattı olan Ay'ı parçalamaya gidiyordu. Türbe deresinden Aziziyeye kesif bir kuvvet coşkun bir sel gibi akıyordu. Aziziyeyi herşeyden evvel kurtarmaya azmetmiş bir halleri vardı. Gümüşlü kümbetten Aziziye tepesine doğru kükremiş bir arslan taşmış yatağına sığmaz bir sel halinde yürüyen kadın, erkek ve on yaşlarından yukarı çocuklardan ibaret bir kafile idi. Nam ve şanları; Tarihimize büyük ve hiçbir şeyi asla inkar etmeyen milletimizin sayesinde Altun kalemlerle yazılan ve ilelebet şerefle yadedilen kahraman kadınlarımızdan²⁸⁶ At Ayşe, Kartol Pero, Uzun Sultan, Kısa Hatice, Kor Adile, ,Sağır Mavi, Kara İffet, Uzun Pünpül, Pembe ve daha bir çok kadınlarla beraber ihramlarımızı yalın kat örtüp uçlarını belimizdeki şalın arasına geçirmiş, başlarımızı örten ihramı yazma ile bağlamış, kimimizin ayağında pabuç, kimimizde nalin bulunduğu halde; ellerimizde balta ve satırlarla, Aziziye tabyasına son hızla tırmanıyoruz. Önümüzde erkeklerimiz, ellerinde her cins silah, arkamızda genç, ihtiyar, sağlam sakat ve çocuklardan mürekkep bir kafile, ellerinde ve omuzlarında kovalar bakraçlar, karavanlar tenekeler ve hatta evinde eline geçirdiği herhangi bir mutfak eşyasıyla cepheye harp

²⁸⁶ Necati Dağistanlı, "Ordu Ninesinin ölümünün 1.nci Yıldönümü Münasebetiyle", **Hürsöz**, Y.1, S.154, 22 Mayıs 1956, s. 1-2.

edenlere yiyecek erzaklar taşıyorlardı hâsılı her fert hissesine düşen işi fazlasıyla yapmaya çalışıyordu. Aziziye tabyasının sırtları bu karışık insan kütlesiyle dolmuş Ruslar bu mukaddes gaye uğruna şahadet mertebesine ermek isteyen ve bu arzu ile yılmadan, korkmadan canla başla harp etmeye azmetmiş coşkun seli durdurmak emeliyle göz açtırmayacak derecede şiddetli top ve tüfek ateşine tutuyorlardı. Elimizdeki mevcut silahlar bunlara mukabele edecek şekilde iş görmüyorlardı ve azdı. Aramızda epeyce insan o yüksek, o kutsi mevkiye erişmesine rağmen yılmadan, korkmadan savlet ve cesaretimizden bir zerre kaybetmeden daima ilerliyor, ilerliyorduk.

Kadınlar peştamallarına doldurdukları taşları atıyor hep bir ağızdan çıkan Allah Allah sedaları dağları taşları inletiyordu. Bu sahne karşısında bunun gibi iki düşmanı yeneceğimize inandık iman ettik. Vurulanlarla, yaralananlarla kimse meşgul olmuyor mütemadiyen ileri ve şiddetli hamleler ediyorduk. Düşmana yaklaştık. Boğuk ve kesin haykırışlar birbirine karışıyor Ruslar kaçıyor ve tabyanın siperlerine sığınyor hurra diye bağıryorlardı. Biz ilerliyoruz, siperlere yanaşyoruz. Top dağındaki bizim toplar düşmanın üzerinde korkunç gürültülerle patlıyor. Düşman kışladan müthiş bir tarama ateşi açıyordu. Kadınlar olanca kuvvetleri ile düşmanı taş yağmuruna tutarken şu sözler işitiliyordu. Kırın kâfirleri arslanlar arkanızda bizler de varız. Sizleri bugün için doğurduk. Kışla avlusunda şehit edilen bir tabur kadar askerimiz al kanlar içinde yerde yatıyorlardı. Asil milletin ebedileşen evlatları: Bizlere cesaret veriyorlardı. Artık top sesleri kesilmiş, bunun yerine kama, balta, satır, kılıç, mızrak ve hançer sesleri işitiliyor, bunlar iş görmüyorlardı. Kimisi tüfeğinin dipçiği ile düşmanın kafasını eziyor, kimisi taş ve sopalarla düşmanı öldürmeye çalışıyorlardı. Düşman azalan kuvvetlerini mütemadiyen tamamlıyor ölenlerin yerlerini dolduruyordu. Türkler ise şehit olanların yerlerini değil, şehitlerin ruhlarıyla bir kat daha kuvvetlenip hürriyet uğrunda şahlanıyorlardı. Bir Rus kumandanı hançerleniyor keza diğer bir kumandan kafasına isabet eden bir taşla atıyla beraber yerlere halkın ayakları altına seriliyordu. Bu hızla önümüze çıkan düşman bir mum gibi dakikadan dakikaya eriyor, eriyordu. Bizler önümüze çıkan düşmanı elimizdeki satır ve baltalarla yaraladıktan sonra ayaklarımızın altında eziyor, geçiyor ilerliyor ilerliyor muzafferiyet nidalarıyla haykırıyor sevincimizi ishar ediyorduk. Her taraf kaynıyor her yerden ölüm dönüyor, kimse kimseyi

tanımıyor, kimsenin bir şey düşünecek hali kalmamış, asablar, şuurular bozuk. Öğleye doğru gerek bizim gerekse düşmanın cesetleri birbirine karışmış yığınlar teşkil ediyordu. Düşmanı Aziziyeden yüz geri ettik. Düşman bozuldu bizler yılmadan düşmanın peşine koşuyor, elimize geçen satırla temizliyorduk. Böylece Çiğdem Deresine indik. Ruslar burada bizi top atışıyla karşıladı. Topçuları kama, kılıç, korda, balta ve satır darbeleriyle temizledik. Kalabalık bir ahali kol halinde yürüyor. Ağzı açık önünden toparlak tabyasına kadar düşmanı kovalıyordu. Atılan top ve tüfekten epeyce zayıat vermiştik. Fakat yılmadan hep bir ağızdan getirmiş olduğumuz Allah Allah, tek bir sedalarıyla düşmanın üzerine akıyor, düşmanı boğuyorduk. Ruslar kâmil denilecek şekilde doğranmıştı. Kaçanlar pek az oldu. Yatsı namazlarına kadar düşmanı kovaladık deveboynuna kadar gittik. Esirlerimizi ve toplarımızı kurtardık. Bir bayram şenliği içerisinde gece yarısından sonra şehre geldik. Kanlı bir şekilde tepelenen Moskof bir daha taarruza heves etmedi ve buna cesaret gösteremedi. Kuvvetleri ve kuvveyi maneviyeleri tamamen sarsılan Moskoflar hezimet, bozgunluk ve sükûtu hayal neticesi kabına çekildi. Erzurum'da bu korkunç ve tarihe mal olan kanlı boğuşmadan sonra kurtarıldı. Allah daha bu ve bunun gibi günleri göstermesin.

Oğlum ben yüz yaşına yaklaşmış bir kimseyim. Bir ayağım çukurda, gençliğimde atalarımın dinlemiş olduğum harp vakalarına pek aldırış etmez bir hikâye addederdim. Fakat iş başa geçince Türk çocuğu kükremiş bir arslan gibidir. Hiçbir şeyden asla korkusu ve ürküsü olmaz. Uzun zamanlar çok sıkıntılı günler geçirdim hatta aç kaldığım günlerde oldu fakat hiçbirisi Aziziye harbine benzemez. Allah büyüklerimizin noksanlığını vermesin.

Muhterem Nine Hatunun çok yorulduğunu görerek daha fazla bir şey sormadım ve soramadım. Zaten soracak başka bir şeyim kalmamıştı. İstemiş olduğum malumatı elde etmiş arzularımın tahakkuk ettiğini anlamıştım. Mukaddes ve mübarek ellerini öperek iyi günler temennisiyle yanından ayrıldım.

Bugün ebediyen aramızdan ayrılmış bulunan o büyük insan ulu anamız Nine Hatun elbette ki yaşamış olduğu koskoca bir asır içerisinde bir tarih yaratmış ve bu uzun süre içerisinde çok sıkıntılı anlarda yaşamıştı. Fakat asla ve asla hiçbir şeyi inkâr etmiyen tarih, kıymetli hükümetimiz, sayın büyüklerimiz ve dolasıyla sayın

Orgeneral Nurettin Baransel'in sayelerinde hakkı olan ve layık olduğu mevkiye yükseltmiş ve dünya tarihinde ikinci bir defa daha şan ve şerefle yer almıştır.

Aramızdan ayrılarak ebedi istirahatgâhına tevdi edilen bizleri öksüz ve anasız bırakan büyük anamız Nine Hatun'a Allahtan rahmet ve mağfiret diler, anasız ve öksüz bıraktığı bizlere Türk Milletine sabır ve metanetler temenni eylerim.

Ey Türk kadını Ulu Ana; sen yerinde son ikametgâhında rahat ve huzur içinde yat Türk Milletinin anası olmanla iftihar et, temiz asil bir milletin anasının bu millet daima seni ve senin gibilerini temiz kalplerinde ebedi olarak yaşatacaklardır. Senden doğan, damarlarında asil kan taşıyan her Türk kadını sana layık olmak için icabında can ve kanını vatan ve millet namına akıtacağından asla şüphelen olmasın Daima semi yâd edecek, seninle iftihar edeceğiz. Ey büyük ölü, kabrin nur makamın cennet olsun.”²⁸⁷

Necati Dağistanlı'nın bu röportajı, Nene Hatun ile alakalı yayımlanan son röportaj olma özelliğinin yanında Aziziye Müdafaası'nın en geniş şekilde anlatıldığı röportajdır.

2. Diğer Röportajlar

2.1. “Yaşar Baba Gazetemize Aziziye'yi Anlatıyor”

Aziziye Müdafaası'nın canlı şahitlerinden biri de Yaşar Baba'dır. Yaşar Baba ile yapılan bu röportaj hem Aziziye Müdafaası hem de bu müdafaaya katılanlar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Doğu gazetesinde yayımlanan röportaj şu neşredilmiştir:

“Erzurumlular, yüz yaşına yaklaştığı halde torunlarını beslemek için hala hamallık yapan Yaşar Baba'yı tanırırlar. O, senelerin tahripkâr kuvvetini yenerek zamanımıza kadar yaşamış canlı bir tarih, kahraman bir Erzurumlu tipidir ve her Türk kahramanı gibi mütevazıdır. Onu bulup getirinceye kadar hayli zahmet çektik, nihayet matbaaya geldi. Ben, 93 Harbi'nin Aziziye Tabyası kahramanının biraz daha düşkün biraz daha yorgun olacağını tahmin ediyordum. Gerçi bacakları titriyordu, kamburu hafifçe çıkmıştı. Bakışları kuvvetini kaybetmiş, gözlerini yeşillenmişti. Fakat o hâlâ o günleri yaşıyormuş gibi heyecanlıydı.

²⁸⁷ Necati Dağistanlı, “Ordu Ninesinin ölümünün 1.nci Yıldönümü Münasebetiyle”, **Hürsöz**, Y.1, S.155, 23.05.1956, s.1-2.

Yaşar Baba anlatıyor:

Biz sorduk: “Anlat bakalım şu maceranı Yaşar Baba” dedik.

“Kurban olam begim, hele bir anlatam da dinle” dedi.

“Siz Aziziye vakasını gazetenizde tefrika yapmışsınız. Okumam yok ki...

Herkes bana, gazete seni yazacak diye söylüyor.

Ruslarla harbe Pasinler’de tutuştuk. Bizim ordumuz Toparlak Köyü ile Gertek arasında bozuldu. Artık düşmana esir olmamak için kaçıyorduk. Çok değil üç saat sonra Kars Kapısına gelmiştik. Baktık kapıyı asker kuşatmış, bozguncuları içeriye kimse almıyor. Kumandan emir vermiş, onlar şehre böyle şaşkın şaşkın girerlerse ortalık allak bullak olur, sonra bozgunu hiç durduramayız, demiş. Aman o Kars Kapısının önünü bir göreydin. Mahaşerallah! Ne kalabalıktı. Dökülen oraya yığılmıştı. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Çok çok eziyet çekiyorduk.

Ilıca’da Mevzi

Orada sabaha kadar kaldık. Nihayet emir geldi, “Kapılardan savulun, askerler içeri girsinler” dediler. Bizimkiler Erzurum’un kurtulamayacağını tahmin ederek Ilıca’da mevzi tutmaya karar verdiler. İşin doğrusu bozguna uğrayanlar Erzurum’dan dar kaçıyorlardı. Biz O zamanın kumandanı Kaptan Paşa’nın huzuruna çıktık.

Ne yapacağız Paşam, diye sorduk.

Onun yüreği sıkılıyordu. Nihayet emrini verdi, “İsteyen burada kalsın, memleketi müdafaa etsin, isteyen de gitsin Ilıca’da mevzi tutsun” dedi.

Hey gidi hey, nerede o günler? Biz nasıl ırzımızı namusumuzu düşmana burada bırakırdık? Erzurum’da kalmaya karar verdik.

Kurşun arıyorduk, barut bulamıyorduk. Elimizde kapsüllü Mincester tüfekleri vardı. Kurşun yerine cebimize ufak taşlar dolduruyorduk.

Kadınlar Erkeklerden Güçlü!

O sırada tellallar çıktı; “Allah’ını seven toplansın” diye haykıştılar. Kadınlar bizlerden daha yavuz çıkmışlardı. Topdağı’nın eteğinde birikmişler, yanlarına su, ekmek, balta almışlardı. Düşman Aziziye Tabyasının gerisinde toplanmıştı. Kadınlar bize bağıryorlardı:

“Hey gidi... Erkekler hey... Irzımızdan olacağımıza ölürüz be... Böyle yaşamaktansa ölmek bin kat iyidir. Siz gitmezseniz, Moskof’un üzerine biz hücum edeceğiz.”

Aziziye Tabyasında mevzi tutan askerlerimiz vardı. Kösememmet’ten Müdürge’den, Tuvanç ve Tasmacor’dan Ermeniler merdivenler getirmişler, tabyaya dayamışlar ve sırtları dönük neferlerimizi süngülemişlerdi. Biz kalenin içine girdiğimiz zaman o manzara ile karşılaştık.

Begim, dış düşman değil ama... İç düşman insanın zoruna daha çok gidiyor. Biz kalenin içine girdiğimiz zaman o manzarayı görmeli idin, bütün neferlerimiz arkadan süngülenmişlerdi, kanlar pıhtılaşmış, kafatasları yarılmıştı.

Topdağı’nın eteğinde mahşeri bir kalabalık hasil olmuştu. Allah’ını, dinini, memleketini seven eline bir bıçak, keser, balta geçirmiş oraya gelmişti. Kadınlar bar bar bağıyorlardı, “Handin erler, hücum edin, korkuyorsanız önden biz gidelim. Bakın biz kadınlığımız ile cesuruz.”

Şafağın sökmesine iki saat vardı. Aziziye Tabyasını işgal eden düşman kaleden kurşun atıyordu. Kaptan Paşa tabyadaki askerlerin Ermeniler tarafından şehit edildiğinin farkında değildi. Ortaya yağlı bir paçavra attırdı.

Hücum Başlıyor:

Ortalık birden bire aydınlandı. Baktık ortada ne düşman vardı, ne de bir şey. Onlar kalenin içine sığınmışlardı.

Birden bire bir ses duyduk:

“Allah’ını seven hücum etsin!”

O sırada Kaptan Paşa bir boru çaldırdı: “Hepiniz askerlik ettiniz bir kısmınız sağ cenahı, öbür kısmınız da sol cenah olunuz”... dedi.

Ben sol tarafa ayrıldım. Kadınların bir kısmı sağa, bir kısmı sola ayrılmıştı.

“Allah Allah” sesleri gökleri tutmuştu. Artık hiçbir şey görmüyorduk. Kaptan Paşa çamur içinde idi: “Babalar hücum edin. Allah sizi cennete gönderecek, hücum babalar... Hücum” diye haykırıyordu.

Askerleri öyle heyecanlı görünce kadınlar da feryada başladılar: “Babalar yürüyün” diyorlardı.

Aman bey, kadının insanı zorlamasına hiç durulur mu? Artık gözümüz hiçbir şey görmüyordu. Karşıdan yağmur gibi kurşun geliyordu. Sayısız şehit veriyorduk.

Kapının Önünde

Nihayet kapıya geldik, dayandık. Allah'tan olacak, kapıya yüklendik, kol demiri kalktı, daldık içeri.

Artık elimizdeki süngüleri nerelere sokup çıkardığımızın farkında değildik. Hele aslan gibi askerlerimizin kahpece şehit edilmeleri bize dokunmuştu. İşte orası mahşere döndü.

Bir aralık gözüm Rus Paşasına ilişti. Elinde yamçı kumanda veriyordu. O sırada onun da üzerine bizim kahraman Topal Gülizar hücum ediyordu. O, kadına aldırış etmiyordu ama.

Gülizar yerden kocaman bir taş kaldırdı, süngülerin arasından geçti ve Moskof Paşasının kafasına vurdu. O da oracığa yıkıldı.

Vanlı Fatma, Ayşe erkekler gibi dövüşüyorlardı. Rusların bir kısmı kaçtı, bir kısmını da orada biz öldürdük. Ermeniler ortadan sırta kadem basmışlardı. Ertesi gün o dağın eteklerine çukurlar açtık. Bazı çukura 6, bazılarına 7, bazılarına da 8 şehit yatırdık. Onları kireçledik ve yine kapattık.

O harbe iştirak eden kadınlardan Nene ile Name halen sağdırlar. Oğulları var onlara bakıyor.

Ben ise bir de oğlumu kaybettim. Şimdi onun karısı ile iki yavrusuna bakıyorum. Çocukları mektebe gönderiyorum. Zorum, okusunlar adam olsunlar, ben de hamallık ediyorum. Artık ihtiyarladım. Yüz yaşına vardım. Ayaklarım eskisi gibi yük çekmiyor.

*Bey, ölsem de gam yemem artık! O günleri bir daha milletin görmeyeceğine kanaat ettim.*²⁸⁸

Yaşar Baba ile yapılan bu röportaj Nene Hatun ile yapılan röportajların değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Yapılan bu röportajdan anlaşılan, olaylar ve kişiler arasında tutarlılık söz konusudur. Bahsi geçen röportajdan çıkarılan bir diğer sonuç ise Yaşar Baba da diğerleri gibi maddi sorunlar içerisinde kaderine terk edilmiştir. Ayrıca Yaşar Baba'nın bu röportajında vermiş olduğu bilgiler ile Mehmed

²⁸⁸ Doğu, 23 Birinci Kanun 1937, ss. 1-2.

Arif'in "Başımıza Gelenler" adlı eserinde anlattığı Kars Kapısı'nda yaşanan olaylar benzerlik göstermektedir.²⁸⁹

2.2. Elif Korap "Efsane Değil Gerçek"

Nene Hatun'un torunlarıyla yapılan bu röportaj Elif Koralp tarafından gerçekleştirilmiştir. Milliyet gazetesinin hazırlamış olduğu "Kurtuluş Savaşları'nın Elifleri" adlı çalışmada Türk Tarihi'nde yer alan bazı kadın kahramanların akrabalarıyla röportajlar yapılmış ve Nene Hatun'un akrabalarına da bir bölüm ayrılmıştır. Bahsi geçen röportaj şu şekilde yayımlanmıştır:

"Nene Hatun, Kurtuluş Savaşında değil 93 harbinde savaştı. Ama kahraman Türk kadınlarından söz edilince, hele de torunları hayattayken onu es geçmek olmazdı. Savaşmasa da Kurtuluş Savaşı'nı yaşamıştı ve Atatürk'e büyük hayranlık duyuyordu. O nedenle torunlarından da onun hikayesini dinledik. Seher Bayrak, onun kızı Sergül Solakoğlu ve bir aylık torunu İlayda Solakoğlu ile yani üç kuşak Nene Hatun kadınlarıyla görüştük.

Nene Hatun'un neyi oluyorsunuz?

Seher Bayrak: Torununun kızıyım. Nene Hatun'un iki oğlu varmış. Birini vurmuşlar. Benim dedem Yusuf Kırkgöz hayatta kalmış. Yusuf dedemin bir oğlu olmuş. O da benim babam Burak Kırkgöz²⁹⁰. Ondan da biz olmuşuz.

Nene Hatun'u görmüşsünüz siz, değil mi?

Evet. Birlikte fotoğrafımız var. Yedi yaşıma kadar gördüm. Hastalandı, evde pamuklara sardılar. Onları hatırlıyorum. Mahallebaşı'nda yaşıyordu. Önünde çeşmesi var evin. Ev duruyor ama şimdi dükkân olarak kullanılıyor. 10 sene öncesine kadar biz de orada yaşıyorduk.

Nasıl katılmış savaşa?

Gece yarısı Rus askerleri Erzurum'un Aziziye tabyasına girmişler. Silahını taşıyı, sopasını alan Tabya'ya doğru koşmaya başlamış. Nene Hatun da yeni gelinmiş. Zaten bir gün önce de kardeşini kanlı kanlı öldürmüş getirmişler kapısının

²⁸⁹ "... Erzurum'un bitişik istihkâmlarından, Gümüşlü kümbet tarafındaki Kars Kapısına yetiştim. Bir de ne göreyim! Kapının önüne mahşer gibi asker yığılmış. İçeriye girmek istiyorlar. İçerdeki karakollar da bunları salıvermiyorlar. Meğer benden evvel Kumadan Paşa hazretleri Erzurum'a bir yaver koşturup, bozgun askerini içeri sokulmaması emrini vermiş." Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 408.

²⁹⁰ Basım hatası neticesinde "Burak Kırkgöz" olarak yazılan kişinin adı Durak Kırkgöz'dür.

önüne. Onun üzerine savaşa katılmış. Evde bir satırı varmış, onu almış. Önce üç aylık bebeğini emzirmiş, sonra savaşa gitmiş. Çok cesur bir kadıymış.

Neler anlatırdı, hatırlayabiliyor musunuz?

Yaralanmış ama öbür yaralılara bakmış, yaralarını sarmış. Bir de savaştan sonra geleni gidene çok olurdu. Ziyarete gelen NATO subayı sormuş. O da “O zaman vazifemi yapmışım. Bugün de ilerlemiş yaşıma rağmen aynı hizmeti, daha mükemmeliyle yapacak güç ve heyecana sahibim” demiş. Kurtuluş Savaşı başladığında da Atatürk’ü çok takdir edermiş. O zaman yaşı ilerlediği için eskisi gibi savaşmamış ama hep Atatürk’ten söz edermiş. Gücü yerinde olsa yine gider cephelerde yer alırdı bence.

Ne kadar yaşadı Nene Hatun?

1955 yılında vefat etti. Cumhuriyet Bayramı’ydı. Hep çağırırlardı bizi törenlere.

Nene Hatun’un torunu olmak ne ifade ediyor sizin için?

Kızım bir gün okulda derste Nene Hatun’dan söz edilince, “Ben Nene Hatun’un torunuyum” demiş. Öğretmende, “Kızım hepimiz Nene Hatun’un torunlarıyız” demiş. “Ama öğretmenim ben gerçekten torunuyum, O da benim ninem” demiş. Ne zaman törenler olsa oturur ağlarım. Nene Hatun’da hep ağlardı. “Atatürk bir iki sene daha yaşasaydı bütün bu milleti ardına alacaktı” derdi. Çok severdi Atatürk’ü. Hatırlayabildiklerim bu kadar.”²⁹¹

Seher Bayrak ile yapılan bu röportaj Nene Hatun’un akrabalarının tanınması bakımından önemlidir.

3. Nene’nin 93 Harbine Katkısı

Nene Hatun, 93 Harbi adı verilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nin Aziziye Müdafaası’nda önemli rol oynamış, Erzurum halkından birçok insanın ve askerlerin katılmasıyla beraber tabyaların düşman elinden kurtarılmasında diğer vatansever Erzurumlular gibi fayda sağlamıştır. Ünlü tarihçilerden Şerafettin Turan; “1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Aziziye Tabyası’nın savunulmasında bir bayan olmasına karşın, savunmada küçük çocuklarını evde bırakarak yer almış; Ermenilerin Doğu

²⁹¹ Elif Koralp, **Efsane değil, gerçek...**, s. 2. ; (Bu yazıda Halime Çavuş ve Çete Ayşe’nin akrabalarıyla yapılan röportajlara da yer verilmiştir.)

*Anadolu'daki kıyımlarının canlı tanığı olmuş.”*²⁹² ifadeleriyle Nene Hatun hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur.

Enver Ziya Karal'ın ifade ettiği; “*Erzurum'un kahraman halkı şehrin müdafaasına bizzat kıyam etmiş bulunuyorlardı. Kahraman bir Türk kadınının (Nene Hatun)teşvik ve tahriki ve askeri kuvvetlerin yardımı ile Aziziye tabyasından düşmanı atmaya muvaffak oldu.*”²⁹³ görüşünde haklılık payı olsa da Nene Hatun ile alakalı abartılı bir ifade söz konusudur. Aziziye Müdafaası'nda sadece Nene Hatun'un değil Erzurum ahalisinden birçok kadının tahrik ve teşviki söz konusudur. Sadece kadınlar değil erkekler de bahsi geçen müdafaada etkin rol oynamıştır.

Nene Hatun, Milli Mücadele Dönemi'nde ise her vatansever Erzurumlu gibi Milli Mücadele'ye gönülden bağlı olmuş lakin Aziziye Müdafaası'nda olduğu kadar etkin bir rol oynayamamıştır. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde kendisine vatana hizmetten herhangi bir madalya verilmemiş, Demokrat Parti döneminde vatana hizmet tertibinden kanun çıkarılarak maaş bağlanmıştır.

Nene Hatun'un önem kazanmasındaki faktörlerin başında hiç şüphesiz ki tabyalarda vermiş olduğu mücadele gelmektedir. Bu mücadele bağlamında 93 Harbi'nden Nene'yi çıkardığımızda 93 Harbi'nin sonucunda herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Buna karşın Nene Hatun'un hayatından 93 Harbi'ni çıkardığımızda ortaya sadece Nene Hanım kalacak ve bu kadar önem kazanmayacaktır.

Kısaca söylemek gerekirse, Nene Hatun 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yer alan Erzurumlu kadınlardan biridir. 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum'un kurtuluşunda yer aldığı bilgisi yanlıştır.²⁹⁴

4. Aziziye Müdafaası Hakkında ve Nene Hatun Hakkında Yaşanan Gelişmeler

4.1. Aziziye Müdafaası'nın Anılması ve Gazi Günü'nün Kutlanması

Aziziye hatıralarının yeniden canlandırılmasında en büyük rol Erzurum Halkevi'ne aittir.²⁹⁵ Aziziye kahramanlığının unutulmaması ve Atatürk'ün Erzurum'a gelişinin kutlanması bakımından Erzurum Halk Evi'nin öncülüğünde o dönemlerde

²⁹² Alev Gözcü, *Tarih Yaşanmış Bir Hayattır Şerafettin Turan ile Söyleşi*, Şenocak Yay. , İzmir 2008, s. 49.

²⁹³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* , s. 56-57.

²⁹⁴ Murat Küçükkuşurlu, *Sorularla Erzurum Tarihi*, s. 54.

²⁹⁵ Murat Küçükkuşurlu, *Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışmaları*, s. 139.

girişimlerde bulunuldu. 1935 yılında Erzurum Halk Evi'nin almış olduğu bir kararla Atatürk'ün 3 Temmuz'da Erzurum'a gelişinin "Gazi Günü" olarak kutlanmasına karar verildi ve Aziziye kahramanlığının da aynı gün anılması uygun bulundu.²⁹⁶ Bu maksatla ilk olarak 3 Temmuz 1935 yılında bir kutlama programı oluşturuldu.²⁹⁷ Bu kutlama programına Aziziye Müdafaası'na katılan ve hayatta kalan Erzurum ahalisinden insanlar da katılım sağladı. Erzurum'da Aziziye kahramanlığının anılması ve Gazi Günü ilk defa 1935 yılında kutlanmış oldu.²⁹⁸

4. 2. Nene Hatun Adının Kız Öğretmen Okuluna Verilmesi

Nene Hatun'un vefatının ardından yaşanan gelişmelerin ilki Nene Hatun adının bir okula verilmesi olmuştur. Demokrat Doğu'nun haberine göre, toplanan Milli Eğitim Komisyonu'nun aldığı karar şu şekildeydi:

*"Bir müsteşarin, bir tertip kurulu başkanının, yükseköğretim genel müdürünün, orta öğretim müdürünün ilköğretim genel müdürünün hazır bulunduğu Milli Eğitim Vekâletinin müdürler komisyonu bu ayın 16'sında toplanarak ilk öğretim umum müdürlüğünün 13 Haziran 1955 tarih ve 23486 sayılı teklif yazısını incelemiş ve neticede Erzurum Kız İlk öğretim Okulunu, Erzurum Nenehatun Kız İlk öğretmen okulu olarak adlandırılmasına ve gereken tescil muamelesinin icrası için karar kopyalarının İlk öğretim Umum Müdürlüğüne gönderildikten sonra Zatişleri müdürlüğüne tevdiine karar verilmiştir. Kıymetli tarihi ve manevi hatıramız Aziz Nene Hatunun ismini ebedileştirmek gayesi ile vekâlete bu teklifi yapanları efkârı umumiye adına tebrik etmeği vazife addederiz."*²⁹⁹

Böylece Erzurum Kız İlk Öğretmen Okulu'nun adı Erzurum Nene Hatun Kız İlk Öğretmen Okulu olarak değiştirildi. Türk Eğitim sisteminde yapılan değişiklikler neticesinde 1973 yılında yapılan yeni bir yasal düzenleme ile Erzurum Nene Hatun

²⁹⁶ Murat Küçükkuşurlu, **Aziziye'nin Son Şahitleri**, s. 80.

²⁹⁷ Erzurum Halk Evi'nin tertiple ettiği etkinlik programı hakkında detaylı bilgi için bkz. **Tek Parti Döneminde Erzurum Halk Evleri**, Murat Küçükkuşurlu-Mehmet Okur, Derya Kitapevi, Trabzon 2007.

²⁹⁸ Gazi Günü ve Aziziye Kahramanlığı'nın en son ne zaman kutlandığı hakkında elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde Mustafa Kemal'in 3 Temmuz'da Erzurum'a gelişinin, 8-9 Kasım 1877 tarihinde yaşanan Aziziye Müdafaası'yla herhangi bir ilgisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

²⁹⁹ **Demokrat Doğu**, Y.5, S. 1101, 30 Haziran 1955, s. 1.

Kız İlk Öğretmen Okulu, Nene Hatun Kız Öğretmen Lisesi adını aldı.³⁰⁰ Günümüzde 30 okula Nene Hatun adı verilmiştir.³⁰¹

4.3. Tabyalara Aziziye Anıtı'nın Yapılması

3. Ordu Müfettişi Nurettin Baransel'in girişimleri neticesinde, 93 Harbinin unutulmaması için Aziziye Tabyaları'nda bir anıt yapılması için girişimlerde bulunulmuş gerekli hukuksal işlemlerin sonuçlandırılması neticesinde anıtın yapım çalışmaları başlamıştı. Erzurum'un önemli simalarından olan ve anıtın yapılması için görevlendirilen heyetin içinde bulunan Veysi Salman, anıtın yapılma sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Bendeniz o tarihte hem mahalli bir gazete çıkarıyor, hem de Anadolu Ajansı'nın temsilcisi bulunuyordum ve tabii çok gençtim. Bu meşgalem hasebiyle diğer gazeteci arkadaşlar ile birlikte Sayın Generali Erzurum'a ilk geldiği günlerde ziyaret etmiş ve bu suretle tanışmıştım. Tabyada görünce musahafa için arkadaşlarla birlikte yanına gittik. Bizden izahat istedi.

“1877-1950 ne eder? 73 yıl. Biz bu 73 yılda Aziziye şehitleri için ne yapmışız? Hiç!... Abidenin karşısına isabet eden kuzeyde, bir kısmının taşları da bulunmayan 18-20 mezar! Daha? Daha başka bir şey yok!...”

Merhum Baransel, büyük bir hüzne kapıldı. Teessürü o anda her haliyle ayan beyan gözüküyordu.

... Ertesi sabah beni, sonradan Yassı Ada kumandanı olan Yüzbaşı Tarık Güryay aradı; “Paşa hazretleri sizi bekliyor! Demez mi?”

Gittim; Yüzbaşı Güryay beni önce Merhum General Ragıp Gümüşpala'ya götürdü. Kısa bir istirahatten sonra Paşa ile birlikte ordu müfettişliği makamına girdik. Muhatabım bir gün önceki teessürünü muhafaza ediyordu ve bu ruh hâleti içinde hislenirken dedi ki:

Ben Vali Cemal Dinç Bey ile görüştim. Aziziye'ye o mevkiinin namına büyük bir abide yapacağız. Basının da bu ulvi maksada hizmet edeceğinden eminim. Vali Bey'e gidin, vakit kaybetmeden işi başlatalım.

³⁰⁰ Nene Hatun Kız Öğretmen Lisesi hakkında detaylı bilgi için bkz. “Nene Hatun Kız Anadolu Lisesi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, Mehmet Koçyiğit, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Erzurum, Kasım 2014.

³⁰¹ <http://www.meb.gov.tr/baglantilar/okullar/> (Erişim Tarihi 18.10.2018) 18.10.2018 tarihindeki meb.gov.tr de yer alan Nene Hatun isimli okulların sayısı verilmiştir.

Böylece mukaddes bir vazifeyi cana minnet bilerek, derhal vilayete gittim. Vali Bey, bu iş için hemen bir komisyon kurulması fikrini söyledi. Fikir o gün kuvveden fiile geçirildi.

Netice: Komisyon üç kişiden teşekkül etti. 3. Ordu Kurmay Başkanı Korgeneral Ragıp Gümüşpala, Belediye Reis Muavini Cemal Bey ve bendeniz.”³⁰²

Anıtın yapım çalışması Nurettin Baransel’in denetiminde devam etmiş, görkemli bir törenle 30 Ağustos 1952’de açılmıştır. Aziziye Tabyası’ndaki yapımı tamamlanan anıtın açılması için devlet nezdinde katılımlar sağlanmış, halkın yoğun ilgisiyle açılış, şölen şeklinde geçmiştir. Anıtın açılış programı Ayn Tarihi’nde şu şekilde neşredilmiştir:

“Bugün Erzurum tarihi günlerinden birini yaşayarak Atatürk’ün Erzurum kongresini aktetmek üzere bu şehre ayak basışının ve 1877 Aziziye Tabyası kahramanlığının yıldönümlerini bir arada kutlamıştır. Sabahın erken saatlerinden itibaren halk Hükümet Meydanında toplanmaya başlamış ve saat 10’da Ata’nın büstünü hamil jeep ile başlarında bando olduğu halde süngü takmış bir manga asker halkın büyük tezahüratı arasında alana dâhil olmuşlardır. Bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile Hükümet konağına bayrak çekilmesini müteakip muhtelif teşekküllerin getirmiş oldukları çelenkler Ata’nın büstüne konmuştur. Hatiplerin günün manâ ve ehemmiyetini belirten konuşmalarını bir geçit resmi takip etmiş ve bilâhare Aziziye Tabyasına gidilerek buradaki şehitlik ziyaret edilmiştir. Aziziye Tabyasında kahramanca savaşarak şehit düşen Mehmetçiklerin hatırasını anmak üzere yapılmasına başlanmış olan tören, abidenin gezilmesi ile sona ermiştir.”³⁰³

“Türk hamaset ve kahramanlık tarihinin şanlı sayfalarından birini teşkil eden Aziziye savaşının hatırasını ebedileştirmek için Erzurum’daki Aziziye tabyasında yapılan anıt yarın büyük bir törenle yapılacaktır. Açılış törenine Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan riyaset edecektir.”³⁰⁴

“Erzurum’da milli tarihimizi ebedileşen kahramanlık hatırlarını anmak maksadıyla bugün Aziziye tabyasında bir tören tertip edilmiştir. 1877-78 Türk-Rus harbinde atalarımızın gösterdikleri büyük kahramanlık menkıbelerini, milli şeref ve

³⁰² Talat Uzunaylalı, **Nene Hatun**, Atatürk Üniversitesi Yay., N.1090, Erzurum 2015, s.61-63. ; Heyette bulunanlar ile alakalı bir diğer bilgi ise şöyledir; heyette 3. Ordu Kurmay Başkanı Korgeneral Ragıp Gümüşpala, Belediye Reis Vekili Cemil Bey, Müftü Solakzade Sadık Efendi ve gazeteci Veysi Salman bulunuyordu. Murat Küçükkuşurlu, **Aziziye’nin Son Şahitleri**, s. 106.

³⁰³ **Ayn Tarihi**, S. 224,1-31 Temmuz 1952, 3 Temmuz 1952, ss.3-4.

³⁰⁴ **Ayn Tarihi**, S. 225,1-31 Ağustos 1952, 29 Ağustos 1952, s. 66.

haysiyetimizin timsali olacak muhteşem bir âbide ile dile getirmek için 75 sene harap ve metruk bir halde bırakılmış olan Aziziye tabyası tamir ve restore edilmiştir. Toprak ve sancak sevgimizin yüksek heyecanını gelecek nesillere devir ve emanet edecek olan bu âbidenin açılış törenine riyaset etmek üzere Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan beraberinde Meclis Başkan Vekillerinden Ankara Milletvekili Celâl Yardımcı, İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar, Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku bulunduğu halde bugün saat 10.10 gece uçakla Erzurum'a gelmişlerdir."³⁰⁵

Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, refakatindeki milletvekilleri ve diğer zevatla birlikte uçaktan indikten sonra Erzurum Valisi, Belediye Başkanı ve Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Nurettin Baransel ile birlikte halkın sürekli alkışları arasında Hava Meydanından şehre gelmişler, Vilayet, Belediye ve Üçüncü Ordu Komutanlığını ziyaret ettikten sonra doğruca geçit resminin yapılacağı koşu alanına gitmişlerdir. Burada Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan refakatinde Büyük Millet Meclisi Başkanı vekillerinden Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı, Üçüncü Ordu Müfettişi ve Erzurum Valisi bulunduğu halde, askeri bir ciple geçit resmine hazır bulunan kolordu kıtaatı teftiş etmiştir. Bu sırada büyük uçak filoları da birbirini takip eden muazzam dalgalar halinde merasime iştirak ediyorlardı. Kıtaatın teftişi bittikten sonra Büyük Millet Meclisi Başkanı yanındaki zevatla birlikte tribündeki yerlerine geldiler ve halkın alkış tezahüratı ile karşılandılar. Burada Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Erzurum ve diğer vilayetlerin Milletvekilleri, Ordu Müfettişi, Kolordu Kumandanı, generaller, yüksek rütbeli subaylar ve misafir Amerikan heyeti, Vilayet, Belediye ve Şehir Meclisi erkânı aileleri ile birlikte Meclis Başkanını selamladılar. Sayın Koraltan, Amerikan subaylarının ellerini sıkarak iltifatta bulundu. Saat 11.30' da İstiklal Marşımızla Kolordunun geçit resmi başladı. Meclis Başkanı Koraltan, kahraman ordumuzun Alay Sancağını selamladıktan sonra yanında bulunan Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Ragıp Gümüşbalaya iltifatta bulunarak "Ovada dağ olmuş heybetli kıtaatlar" sözleriyle kahraman askerlerimizi övdü. Erzurum bugün büyük ve tarihi günlerinden birini yaşar. 30 Ağustos büyük Zafer Bayramımızla birlikte, tarihi Aziziye tabyası anıtının açılış töreni de bu şerefli güne ayrı ve müstesna bir kıymet verdi. Erzurumlular İstiklal Savaşı ile birlikte 75 yıl

³⁰⁵ **Aynı Tarihi**, S. 225, 1-31 Ağustos 1952, 30 Ağustos 1952, s. 66.

evvel sivil ve asker, bütün Erzurum halkının Aziziye tabiyasında yapmış oldukları kanlı boğuşmanın ölmez kahramanlarını Nene Hatunla birlikte tekrar yaşadılar ve kutladılar. Kars kapısının dışındaki koşu meydanında hazırlanmış olan tribünlere sabahın erken saatlerinden itibaren dolmuş olan asker, sivil, köylü, şehirli, genç ve yaşlı kadın ve erkek, on binlerce Erzurumlu sanki şehri terk ederek Aziziye tabiyesindeki 77 ile 78 cengine koşmuş gibi idiler. 75 yıl evvelki kıyafetleri ile ve ellerindeki tarihi silahları ile oraklar, kazmalar, tüfekler ve sopaları havada savurarak Allah Allah diyerek Aziziye tabiyesine hücum eden genç ve yaşlı, yaya ve atlı binlerce kahraman Erzurumlu, kuvvei milliye ruhunu yaşatarak yaşa, var ol, milli kahramanlar nidaları ile alkışlandılar. Bu azametli ve heybetli Türk Kahramanları karşısında heyecana gelmiş olan yüksek rütbeli bir Amerikan subayı şu sözleri söyledi: “Eğer güzel Türkçe konuşabilsem, bu şanlı manzara karşısında duyduğum büyük heyecanımı ben de bir Türk gibi burada ifade etmek isterdim”. Askeri birliklerin geçit resmi başlamazdan önce, genç bir subayımız da yüksek rütbeli kurmayımızın top arabası üzerinden söyledikleri heyecanlı nutuklarından sonra başta Kolordu Komutanı Korgeneral Osman Güray olduğu halde tribünler önünden geçen kurmay heyeti çok alkışlandı. Piyade alayları, süvariler, makinalı birlikler, zırhlı birlikler ve muazzam kolordu kuvvetleri, hudut şehrimizde serhatleri bekleyen, heybetli çelik kaleler halinde geçerlerken, alkışlar ve yaşa sesleri ortalığı çınlatıyordu. Üç buçuk saat süren geçit resmi esnasında kıtalardan en küçük bir aksaklık görülmedi. Birlikler silahlarına ve vasıtalarına tamamiyle hakim, talim ve terbiyeleri mükemmeldi. Büyük Millet Meclisi Başkanı, tam kadro ve silahlar ile geçen kolordunun talim ve terbiyesinden ve geçit resminin hazırlanmasından, askerin eşsiz vazife heyecanından çok mütehasıs olmuştu. Tribünden ayrılırken Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Nurettin Baransel’i tebrik ederek aynen şunları söyledi: “Orgeneralim, ordu silahlanmış bir millettir. Siz bu silahlanmış milleti yetiştiren varlıklarsınız. Kıymetli ve tecrübeli ellerinizde yetiştirdiğiniz bu millet, yavrularına ve komutanlarına gönül vermiş ve emek sarf etmiştir. Siz bu gönüle ve emeğe layıksınız. Buradan gururla ayrılıyorruz. Sarfedilen emekler helâl oldu. Sizlere güveniyoruz. Tebrik ederiz. Var olunuz”. Geçit resmi bittikten sonra Ajans Muhabirine intibalarını anlatan Amerikan Yarbayı C. Hoggee demiştir ki: “Üçüncü ordu birlikleri ile beraber çalıştığım için bugün duyduğum heyecanı gurur ve iftihar

tasvir etmeye muktedir olmadığımı açıklamak isterim. Şahsi cesaret ve kahramanlığı göz önünde tutulursa, Türk Ordusu dünyanın bütün orduları arasında en başta gelir. Hali hazırda gelmekte olan motor, harp, silah vasıtaları ile Türk Ordusu gün geçtikçe kuvvetlenecek ve çok daha mükemmel hale gelecektir. Talim ve terbiye bakımından Türk Ordusunun bugünkü vaziyeti batı devletlerinin orduları ile her zaman mukayese olunabilir. İleride yapılacak manevraları müteakip bugün çok iyi gördüğüm ve bildiğim Türk Ordusunun talim ve terbiyesinin daha mükemmel bir seviyeye çıkacağına inancım katidir. Bu sabahki geçit resmine gelince 23 senelik askeri hayatım var. Bu devre esnasında bugüne kadar mükemmel ve heyecanlı bir geçit resmi görmediğimi samimi olarak belirtmek isterim. Pürüzsüz ve aksaksız cereyan eden bugünkü geçit resmi her bakımdan muvaffak olmuştur. Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Nurettin Baransel ve Kolordu Komutanı Korgeneral Osman Güray ile işbirliği yapmaktan müftehirim. General Gümüşbala ve General Hilmi Belen büyük hizmetler görmüşlerdir. Bunlarla beraber bulunduğum için şeref duyuyorum. Bunlar hem iyi asker hem de iyi insanlardır. Herhangi bir memleket ve ordu böyle generallere sahip olmaktan daima gurur duyar”. Geçit resmi bittikten sonra bütün yurttan Erzurumdaki merasime gelmiş heyetlerle birlikte ve Mecidiye tabyası üzerinde kurulmuş olan büyük çadırlara gidildi. Burada bir müddet istirahat edildikten sonra hep birlikte Aziziye tabyasında yapılacak büyük ve tarihi merasime iştirak edildi. Askeri birlikler arasında atlı ve yaya olarak yetmiş beş yıl evvelki tarihi kıyafetleri ve tarihi silahları ile geçit resmine iştirak etmiş olan, saçları ağarmış, torun sahibi olmuş, birkaç harbe iştirak etmiş ihtiyar nineler, yaşlı dedeler torunları ile birlikte Aziziye tabyasının önünde toplanmışlardı. Verilen bir işaret üzerine bu halk kitleleri ellerindeki tarihi silahlarını sallayarak ve Allah Allah diye bağırarak yetmiş beş sene evvelki hatırayı ve manzarayı aynen canlandırarak hücumla geçtiler ve kalenin üstüne büyük Türk bayrağını çektiler. Bu ulvi manzara karşısında halk heyecandan ağlıyor, birbirlerine sarılıyor ve geçmişin acı günleri hatırlanarak bu mesut günü kutluyorlardı. Bundan sonra Aziziye tabyası önünde hazırlanmış olan tarihi anıtın açılmasından evvel sırası ile Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger, Kıdemli Piyade Yüzbaşı Hakkı Göktür, Ordu Başhekimisi Hulusi Alpar, Milli Türk Talebe Birliği Başkanı Kâmuran ile Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Nurettin Baransel bütün halkı coşturan ve heyecana getiren hitabede

bulundular. Bundan sonra Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan nutkunu söyledikten sonra anıt millet için ebedi bir hatıra olması temennisi ile açıldı. Sürekli alkışlarla karşılanan Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger ezcümle demiştir ki: “Bundan 75 sene evvel Erzurumluların Aziziye tabyasına yaptıkları hücum ve savaş hürriyet adına, istiklal adına, insanlık ve bütün kutsi varlıklar adına çekilmiş bir şahadet kılıcıdır. Bu kahhar şehamet kılıcı ecdadınızın bir müstesna vediası halinde şimdi sizin elinizdedir. O ecdadın öz çocukları olan, Aziziyeyi yaratmış olanların torunları olan sizlerin nasıl bir ruh ile bu topraklar üzerinde dolaştığınızı biliyorum. Buradaki her kadının kalbinde bir Aziziye şehidinin hareketi olduğunu da biliyorum. Buradaki insanlar Allah Allah nidalarıyla Aziziye’ye saldırmış olan dedelerinin heyecanını yaşıyor. Vay topraklarımıza göz dikmiş olan ezeli, ebedi düşmanlarımız, biliniz ve öğreniniz, Aziziye’yi yaratmış olanlar ölmediler, yaşıyorlar ve yaşamakta devam edecekler. Türklük dünyasından düşmanlarımıza ulaştıracak yegane ve en son haberimiz bundan ibarettir”. Bundan sonra heyecanlı bir hitabede bulunan ve sözleri sık sık alkışlanan Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Nurettin Baransel ezcümle demiştir ki: “Aziz yurdumuzun dört bucağından gelen seçkin vatandaşların iştirakiyle açılan bu abide hiç şüphesiz ebediyete kadar Türk olarak yaşayacak ve Türk olarak kalacaktır. 75 yıl önce burada, demin arkadaşlarımın anlattığı gibi, baltalı genç kızlar ve gelinler, hançerli dadaşlar ve satırlı ihtiyarlar ve ninelerle, toplu tüfekli ve süngülü düşman askerleri arasında bir şeref ve namus boğuşması olmuş, hakka ve Tanrıya dayanan halk kitlesi, haksız ve mütecaviz düşman ordusunu mağlup ederek, Türk askeri tarihine şahadetle dolu eşsiz bir zafer sayfası ilave etmiş olan milli namuslarını, şahsi şereflerini, Türk’ün şan ve haysiyetini korumak için savaştılar, öldüler. Fakat onların ruhu bizim gönüllerimize yaşıyor. Türk’ün şan ve şerefi için can veren mübarek şehitlerimiz, ruhlarınız şad ve müsterih olsun. Türk Milletinin ve Türk Ordusunun göz bebeği ve sembolü olan kahraman Mehmetçik, sağ kaldıkça bu mübarek şehitlerin mezarlarını ve Türk vatanını düşman katiiyen çiğnetmeyecektir. Bu Mehmetçiğin burada yatan aziz şehitlere ve milli tarihimize karşı bir şeref ve namus borcudur.”³⁰⁶

³⁰⁶ **Aynı Tarihi**, S. 225, 1-31 Ağustos 1952, 30 Ağustos 1952, ss.72-74.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan bugün saat 16:30'da Aziziye tabyasının kahramanlık ve hamaset sembolü olan anıtı açarken bir hitabede bulunarak demiştir ki:

“Aziz ve kahraman Erzurumlular,

Kahraman Milletimizin bağrında yetişen ve onun tarih boyunca şanlı mümessili olan Ordunun aziz çocukları, büyük komutanlar, hemşireler, analar, kardeşler huzurunuzda böyle tarihi bir günün mânasını belirtmek benim için müstesna bir mazhariyet oldu. Ben bu duygu ile sizlerin şu anda göklere yükselen milli gururumuzun ferdi heyecanlara tercüman olarak konuşmak fırsatını buluyorum. Bu anlayış ve duyuşla hepinizi sevgi ve saygı ile selamlarım.

Sözlerime başlamadan evvel bir vazifeyi yapmakta fayda görüyorum. Sayın Cumhurbaşkanımız Celâl Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ve zaten daima sizlerle beraber olan bu millet çocukları sizlerin böylece mesut günlerinizde Erzurum'u ziyaret etmeyi çok arzu ediyorlardı. Fakat hepinizin takdir edeceğiniz memleket işleri ile uğraşmak mecburiyeti ve bir vazife toplantısı yüzünden aranızda bulunmak şerefinden mahrum kaldılar. Ben onların gönüllerinin şu anda sizlerle beraber olduğuna ve sizlerin heyecanını duyduklarına emin bulunuyorum. Onların sevgilerini ve şimdi burada canlanan tarihi bir hatıraya katıldıklarını söylerken şerefli bir vazifeyi ifa etmiş oluyorum.

Kahraman Erzurum'un aziz çocukları, her milletin hayatında kötü ve iyi günler vardır. Eğer milletler talih ve kaderin icabı olarak karşılaştıkları zorlukları, milli varlıkların ve şereflerin mahfuz kalması için karşılamayı bilmişlerse, ebedileşen tarih odur. Ve bütün milletlerin karşısında takdir duyduklarını harekete geçirecek varlık yine odur. İşte bugün yetmiş beş yıl evvel burada tekevvin eden tarihi ve hamasi bir destanın ifadesini yapmak üzere toplanırken, ecdadınızın gerektiği zaman neler yaptığını duyuyor ve biz de o ecdadın çocukları olarak sanki asırların ve nesillerin sizin için hazırladığı büyük şereflere katılmak için ruhlarınızda o büyük mânanın azametli varlığını hissediyorsunuz. Bahtiyar o millete denir ki, tarihleri ne kadar çetin ve zorlukları ne kadar ağır olursa olsun, milli varlık ve şereflerin, insanlık haysiyetlerinin korunması için gerektiği zaman mübarek kanlarını dökmekte asla tereddüt etmezler. Türk Milleti tarih boyunca kendi şerefini korumak için olduğu kadar bütün insanlığın hürriyetini, hakkı ve adaleti korumasını bilmiş bahtiyar ve

kahraman bir millettir. Şöylece etrafıma baktığım zaman ben tarihin yürüyen azametli seyrini görüyor ve bu büyük milletin çocuğu olmanın gururunu duyuyorum. Biraz evvel söyledim. Her milletin hayatında ve tarihinde kara günler vardır, onlarda kendi tarihlerini ve varlıklarını muhafaza etmek için kendi hesaplarına fedakârlıktan geri durmamışlardır. Fakat bugün insanlık tarihi bilir ve takdir eder ki, Türk Milleti en az üç yüz sene haksızlığa uğramış, zulmün karşısında yüzbinlerce evlâdını ideali için feda etmekten geri durmamıştır. Zulme karşı durmak, zulmü durdurmak, hasmı yenmek her babayiğidin kârı değildir. O ancak büyük hadiselerin içinden büyük olarak yetişen kahraman Türk Milletine yaraşır. Bitaraf tarihçiler, eğer tarihi vakıaları tahrif etmemişlerse Türk Milleti, bütün kudretine, azametli ruhuna rağmen hiçbir milletin hakkına ve şerefine tecavüz etmemiştir. Eğer itilâ devrinde ileri doğru hamleler yapmışsa, eğer hudutlar aşarak milletlerin hayatına sulh, saadet ve adalet getirmişse, o zamanın şartlarına göre bu Türk Milletinin büyük ruhundan doğan insanlığın ve milletleri korumak arzusundan ileri gelmiştir. Ve yine bütün milletler bilirler ki, Türk Milleti Doğudan gelen ve asırlar boyunca hakka ve adalete inanmayan ve istinad etmeyen istilâcı bir politikanın müdafii olan bir kuvvetle tam üç yüz sene çarpışmıştır. Bunun sebebi var: Çünkü Orta Anadolu'dan Avrupa'nın içlerine doğru giden büyük Türk kitleleri herhangi bir haksızlığı, gerektiği zaman yılmadan göğüslemesini bilmiştir. İstilâları durduran ecdadımız ancak ve ancak bu sebeple istilâ devresini yaşamış ve ancak medeniyeti tahrip eden sürü ve dalgaları önlemiştir. Politikanın yalan tecellileri olmasaydı, Osmanlı İmparatorluğuna tevcih edilen husumetler ya kayıtsızlık veya sükutla karşılanarak Türk Milleti yalnız bırakılmasaydı, Birinci Dünya Harbi olmazdı. O acı felaketten sonra eğer Türk Milletinin yok yere ecdadından mevrut kalan kıtalar üstündeki devrine son verilmeseydi, eğer istilâcıların önünde üç yüz sene çelik kale gibi mukavemet eden Türk Milletine suikastlar tertip edilmeseydi, ikinci dünya harbi de olmazdı.

Aziz Kahraman Erzurumlular,

Şimdi sizlerin hislerinize tercüman olarak söylüyorum. Türk Milleti medeni ve hür milletlerin müşterek emniyet davasını kendi milli şerefi ve milli varlığı gibi üzerine aldıktan sonra medeni alemde istilâcılara karşı beliren müdafaa ruhunun saflarına katıldıktan sonra ve nihayet hür ve medeni milletlerin müşterek

müdafaasını deruhte ettikleri barışın korunması, sulhun temin edilmesi davasını üzerine adlıktan sonra, ben size temin ederim ki dünyayı tehdit eden kominizim belâsı olduğu yerde yok olmaya mahkum olmuştur. Şimdi böylece şerefli tarihin çocuğu olan sizler, bütün bu korkunç tarihin içinde yere basmayan şerefli alınlarınızı dimdik tutarak bugüne geldikten sonra ve böylece devirleri kapayıp sizin için, istikbaliniz için ve nihayet bütün medeni dünya için mesut bir devir açmak vazifesini üzerine alan hür milletlerle yan yana bir safta vazife aldıktan sonra tehlikeler tamamen uzaklaşmıştır. Şimdiden sonra medeni dünyayı ateşe vermek isteyen kim olursa olsun hele insanlık, medeniyet ve ahlak için belâ ve musibet olan kominizim artık tehlikesini yaymaya muvaffak olamayacak ve mezarına gömülmeye mahkûm kalacaktır. Türk Milletine şurasını bilhassa belirtmek isterim ki, bugün milli vahdeti çok sağlam esaslara bağlayan bir sistemin ve rejimin safında yer almış bulunuyoruz. Bütün medeni dünyaya hayat, saadet ve servet vadeden bugünkü demokrasi rejimine Türk Milletinin inancı sayesinde ki iki yıl gibi kısa bir müddet içerisinde ileriye doğru hamleler yapmak imkânı bulmuştur. Herkesçe bilinen eski sistem yüzünden zayıflayan ve iktisadi bünyesi hemen hemen yok olan milletimizin yeni kararı ve demokrasiye inancı bir memlekette mesut bir devre açmış bulunuyor. Bütün Türk Milleti bugünün hasretini çekerek yıllar boyunca çeşitli sıkıntılara katlanmasını bildi. Her büyük eseri gibi bu eseri de kendisine ve tarihine yaraşır bir adaletle tahakkuk ettirdi. Şimdi kendi eserinin ve kendi işinin sahibi olarak ve onun başında bulunarak ve milletçe manevi cepheden bütünlüğünün mâna ve kıymetini bilerek ileriye doğru sür'atle yürüyor. İktisadi varlığı ve milli vahdeti ve tesanüdü bu kadar sağlamlaşan Türk Milleti medeni âlemi tehdit eden hasmı önünde dahi, dimdik durmasını bilecektir. Milli varlığımız ve iktisadi bünyesinin sağlamlığı neticesidir ki biraz evvel, geçit resminde tunç gibi, çelik bir irade gibi milli varlığı temsil eden ordunun kumanda heyeti başında bulunanlara: Ordu silâhlanmış bir millettir. Millet kendi şerefini aziz varlığını korumak için elimize bu muazzam kuvveti tevdi etmiştir. O şerefe ve ümide layık olduğumuzu gördük ve bundan gurur duyduk, demiştim. Şimdi Ordu Kumandanı Orgeneral Nurettin Baransel'in coşup taşan ve hepinizin hislerinizi birkaç kelime ile ifade eden sözleri gibi gerektiği zaman Aziziye'de azizleşen ecdadınızın hatıralarını tazelemek, hatta onlardan daha ileri gitmek imkân ve kudretine sahip olduğunuza inanmış bulunuyoruz. Zengin bir millet iktisadi

bünyesini sağlamlaştıran bir millet, ordusunu kuvvetlendirmekten asla çekinmez. Türk Milleti öteden beri kendi varlığının timsali olan ordusuna varını yoğunu vermekten asla tereddüt etmemiştir. Tekrar söyleyebiliriz ki, ordu silahlanmış bir millettir. Bugün şerefli ordumuz büyük Milletimizin bağrında haklı ve layık olduğu mevki almış bulunuyor. İktisadiyatı tamamlanmış milli vahdetine ve tesanüdüne şeytan eli değmemiş Türk Milletinin kalbine ve yurduna yad eller ve fena gözler değmeyecek ve bakamayacaktır. Hakikatte 22 milyonumuz, fakat gerektiği zaman izafi bir kuvvetle medeni dünyanın müşterek emniyetini korumak için 222 milyon insanın yapacağı kahramanlıklar destanını yaratacağız. Şimdi müsterih olarak ve hepinizin hislerine tercüman olarak şunları söyleyeceğim: Yolumuz kurtuluş yoludur, hal yoludur, medeniyet yoludur. Bu yolun kahraman yolcusu olarak daima ilerleyeceğiz. Medeni dünyanın ve hür milletlerin üzerine aldığı barış davasını onlarla beraber korumak hususunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğiz. Erzurum'u ve gerektiği zaman yurdun her köşesini, medeniyet ve insanlık tehlikeye düştüğü zaman bugün Kore'de nasıl şahamet ve hamaset destanları yaratıyorsak medeni dünya cephesinde her yerde ve her vakit hürriyet, medeniyet ve sulh düşmanlarının karşısına dikileceğiz. Onlar karşılarında daima Türkleri bulacaklardır. Şimdi burada birçok hatipler konuştular. Hele gençlerin heyecanlı duygularına tercüman olan kâmuran, bütün ümidimiz olan gençlik namına bugünün tarihi kıymetini canlandırdı. Ben bu gencin dilinden, ordu mensuplarından kükreyen arslan kardeşlerin ağzından Bahadırın, bizim kahraman Bahadırın dilinden bu tarihin canlı olarak mânasını dinledikten sonra ne söyleyebilirim.

Ey Aziziye'nin azizleşen şehitleri, asırlar boyunca yere düşürmediğiniz rengini kandan, remzini göklerden alan bu şanlı ve şerefli bayrağın yere düşmemesi uğruna döktüğünüz mübarek kanlarınız aziz olsun. Eminim ki şu anda yükselen ruhlarınız, bizim, sizin gibi kahraman ecdadın çocukları olduğunuzu bu sesleri duyarak anlıyor ve mübarek ruhlarınız şad oluyor. Milletın kalbinde ebedileşen hatıralarınızı, daima ebediyete kadar ve edebi olarak saklayacağız. Burada sembolleşen asil hatıralarımızı anarken ta Malazgirt Meydan Muharebelerinden ve Altaylardan başlayarak büyük bir neslin dalga gibi cihanı saran büyük ruhu önünde ve ruhu muhafaza eden bu mukaddes şehitlerin önünde ve bizimle beraber bu safta bulunan gazilerin huzurunda ve o gazileri yetiştiren ninelerden, Nene Hatun'un elini

öperek ve şehitlerin ruhunu şad ederek abideyi açıyorum. .Büyük Millet Meclisi Başkanının bu nutku Aziziye Kalesi surlarını dolduran ve kaplayan on binlerce Erzurumlunun sevgi ve tezahüratına ve alkışlarına vesile olmuştur.”³⁰⁷

Aziziye Tabyaları’ndaki anıtın açılış merasimi gerçekleşmiş daha sonra tören, katılımcıların ve halkın alandan ayrılmalarıyla son bulmuştur. Tabyalarındaki anıtın yapılmasında ziyadesiyle katkısı olan ve rölyefleri³⁰⁸ hazırlayan Ahmet Ziyaeddin Sarıkartal açılışa davet edilmemiş, bu konuda kendisine gösterilmesi gereken alaka ne yazık ki gösterilmemiştir.³⁰⁹ Yapılan itirazlar neticesinde Ziyaedin Sarıkartal’ın adı tabyalardaki rölyeflerin altına yazılmasına karar verilmiştir.³¹⁰ İlerleyen yıllarda ise tabyalarda yıpranmalar ve tahribatlar olmuş, bu nedenle 20.07.1961 tarihinde Bakanlar Kurulu’nca alınan kararla tabyaların emaneten yaptırılması kararlaştırılmıştır.³¹¹

4.4. Gümrük Caddesi Adının Nene Hatun Caddesi Olarak Değiştirilmesi

Nene Hatun isminin yaşatılması için gerçekleşen bir diğer gelişme Nene Hatun adının evinin bulunduğu caddeye verilmesidir. Erzurum’da bulunan Gümrük Caddesi adının Nene Hatun Caddesi olarak değiştirilmesi Gazi İlkokulu aile birliği tarafından Erzurum Belediyesi’ne teklif edilmiş³¹² yapılan görüşmeler neticesinde bu teklif kabul edilmiştir.³¹³

4.5. Nene Hatun Müzesi’nin Açılması için Zeki Başar’ın Girişimleri

Nene Hatun’un tanınmasına fayda sağlayan isimler arasında Zeki Başar³¹⁴ da bulunmaktadır. Nene Hatun kimliğinin unutulmaması için Nene’nin evinin müze

³⁰⁷ **Aydın Tarihi**, S. 225, 1-31 Ağustos 1952, 30 Ağustos 1952, ss. 68-71.

³⁰⁸ Rölyef, kabartma yöntemiyle hazırlanan eserlere denir. <http://www.tdk.gov.tr> “Güncel Türkçe Sözlük” bölümünden faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi 30.11.2018)

³⁰⁹ Aziziye Tabyası rölyefleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Talat Uzunyaylalı, **a.g.e.**, s.68-72.

³¹⁰ Talat Uzunyaylalı, **a.g.e.**, ss.71-72.

³¹¹ “*Kararname: Eksiltme veya pazarlık suretiyle ihalesi mümkün olmayan dört yüz bin lira keşif bedelli Erzurum civarındaki tabyaların onarım işinin emaneten yaptırılması; Maliye Bakanlığının muvafık mütalaasına dayanan Milli Savunma Bakanlığının 11/7/1961 tarihli ve 103-61/V1/3(2) sayılı yazısı üzerine mezkur kanunun 50. maddesinin E bendine göre Bakanlar Kurulunca 20/07/1961 tarihinde kararlaştırılmıştır.*” **BCA**. Kararlar Dairesi Başkanlığı 30-18-1-2, Yer Bilgisi 161-38-15, Belge Tarihi 20.07.1961.

³¹² “*Gazi İlkokulu Aile Birliği Belediye Başkanlığı Yüksek Katına, okulumuzun önünden geçen Gümrük Caddesi ismiyle anılan bu caddenin Erzurum’un milli kahramanlarından Nene Hatun’un evinde bu cadde başında bulunması hasebiyle bu caddeye Nene Hatun Caddesi isminin verilmesini Gazi İlkokulu okul-aile birliği olarak arz ve teklif ediyoruz.*” **Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları**, 9 Mart 1957, s. 31.

³¹³ **Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları**, 9 Mart 1957, s. 34.

³¹⁴ Zeki Başar, Atatürk Üniversitesi’nde Tıp Fakültesi açıldığında, iç hastalıkları uzmanı olarak gördüğü aktif hizmetten feragat ederek aldığı öneri üzerine Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü öğretim görevlisi olmuştur. Yeni

haline getirilmesini amaçlayan Zeki Başar'ın girişimleri başarısız olmuştur. Rahmetli Kemal Hatunoğlu'nun kızı Ayşe Neslihan Hatunoğlu yukarıda bahsi geçen olayı şöyle anlatmaktadır:

“Zeki Başar, babam ile bir sohbeti (Mayıs ayının 1970 yılı) esnasında Nene Hatun ile alakalı olarak çalışmalarını olduğunu, Nene Hatun'un evini müze olarak kullanmak istediklerini, o dönemde savaşmış olan Nene Hatun ve arkadaşlarının satır, balta, ehram gibi eşyalarını sergilemek istediklerini söyledi. Lakin bu teklifi Nene Hatun'un oğlunun kabul etmediğini ifade etti. Aynı sohbet esnasında, Nene Hatun'un oğlunun muhtemelen maddi gerekçeler nedeniyle bir müddet sonra kendisine başvurarak eşyaları ücreti karşılığında satmak istediğini söyledi lakin bu duruma kendisinin onay vermediğini ve satın almadıklarını anlattı.”³¹⁵

Zeki Başar'ın, Nene Hatun ve diğer Aziziye kahramanlarının unutulmamasına yönelik yaptığı bu olumlu girişim ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

4.6. Erzurum Şehir Merkezinde Aziziye Anıtı'nın Yapılması

Cumhuriyetin 50. yılı itibariyle Erzurum'da çalışmalar başlamış ve 25.10.1972 tarihinde İl Kutlama Kurulu oluşturulmuştur.³¹⁶ Bu kurulun çalışmaları neticesinde şehrin merkezine Aziziye Müdafaası'nın tarihi gerçekliğine uygun olarak Aziziye Anıtı açılması düşünülmüştü. Bu maksatla bir şartname hazırlandı. Daha sonra bir jüri oluşturularak Aziziye Anıtı yarışması düzenlendi. Yarışmaya katılıp ilk üçe girecek eserler için ödül verilmesi kararlaştırılmıştı fakat yapılan oylama sonucunda yarışmaya katılan eserlerin hiçbiri birinciliğe layık görülmedi. Bu nedenle yapılan oylama neticesinde ikincilik ödülüne layık görülen Heykeltıraş Burhan Alkar ve Yüksel Öztan'a ait projenin yapılması kararlaştırıldı. Gereken hukuki işlemlerin

---

alanını tanımak amacıyla, İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü'nde Ord. Prof. Dr. A.Süheyl Ünver'in yanında çalışmalar yapmıştır. Bundan sonra 1970'de doçent, 1974'de profesör olarak akademik süreci tamamlamıştır. 1971'de üç ay süreyle Almanya/Ruhr Üniversitesi'nde bulunarak tıp tarihi üzerine incelemeler yapmıştır. Atatürk Üniversitesi'nde, 1974-1983 tarihleri arasında Tıp Fakültesi Senatörü, 1976-1978 tarihleri arasında Dış Hekimliği Fakültesi, 1979'da ise Tıp Fakültesi Dekanı olarak görev yapmıştır. 1978'de, Fransa'da, Paris Rene-Dekart Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Cochin Port Royal Tıp Fakültesi'nde tıp tarihi incelemeleri yapmıştır. 1979-1983 Tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi Rektör Yardımcısı olarak görev yapmış, 1980-1982 tarihleri arasında Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Müdürlüğü'nü yürütmüş ve yaş sınırının dolması nedeniyle 1983 yılında aktif görevden ayrılmıştır. Lütfi Sezen, “Prof.Dr. Zeki Başar'ın Biyografisi ve Eserleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 29, Erzurum 2006, s. 3.

³¹⁵ Bu röportaj 07-08-2018 tarihinde rahmetli Kemal Hatunoğlu'nun kızı Ayşe Neslihan Hatunoğlu ile yapılmıştır.

³¹⁶ Fuat Bilgin, “Üç Sütunlu Aziziye Anıtı”, **Anılaşan Aziziye**, Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1977, s. 73.

tamamlanması neticesinde Aziziye Anıtı'nın yapılmasına başlandı.³¹⁷ Aziziye Parkı içerisinde yer alan anıt Erzurum Valiliği tarafından 1973 yılında Cumhuriyet'in 50. yıl anısına yaptırıldı.³¹⁸

4.7. Nene Hatun Çeşmesi

Nene Hatun'un Mahallebaşı'nda bulunan eski evinin önünde bulunan çeşme ve üzerindeki Nene Hatun büstünün kesin olarak ne zaman yapıldığı hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen 1950'li yıllarda yapıldığı muhtemeldir. Büst ve çeşme günümüzde varlığını korumaktadır.

5. Beyaz Perde'de Nene Hatun

Nene Hatun'un gündem olması ve Yılın Annesi seçilmesi neticesinde ona karşı duyulan ilgi artmış bu durum sinema sektörüne de yansımıştır. Nene Hatun ile alakalı 2 sinema filmi çekilmiştir.

5.1. “Gazi Kadın” Filmi

Başrollerini Kadir İnanır ve Türkan Şoray'ın oynadığı, senaryosunu Safa Önal'ın yazdığı ve Akün Film Şirketi tarafından çekilen “Gazi Kadın” filminin konusu, Nene Hatun'un hayatı ile ilişkilendirilmek istense de senaryonun Nene Hatun'un hayatıyla uzaktan yakından alakası yoktur. Bu durum gazete haberlerine de konu olmuş ve gündem oluşturmuştur.

Refik Bulutçu “İnci”³¹⁹ gazetesinde görüşlerini şöyle paylaşmıştır:

“Aziziye Kahramanı Nene Hatun'un Hayatı mı? İtalyan Sürtüğü Antonia'nın Güneş Çiçeği Mirası mı?

Sansürce kesin olarak yasaklanan Nene Hatun filmi adına Cumhurbaşkanı Korutürk'ten randevular, Meclis Başkanından saraylar alınıyor 3. Ordu Komutanlığından askeri yardım isteniyor.

Bir Aziziye kahramanı Nene Hatun'umuz var. Bu saygı ve rahmetle andığımız Türk kadını, kocasına sevgi ve saygı ile bağlı. Erzurum'da bir destan yaratmış.

³¹⁷ Üç sütunlu Aziziye Anıtı'nın yapımı ve yarışma şartnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz. **Anılaşan Aziziye**, “Üç Sütunlu Aziziye Anıtı”, Fuat Bilgin, ss.73-104.

³¹⁸ Çağlar Kıvanç Kaymaz, Salih Birinci, Aykut Camci, “Erzurum Kenti Yakın Çevresinde Askeri Turizm”, **Journal of Human Sciennes**, Volume. 14, Issue. 1, Year. 2017, s. 268.

³¹⁹ **İnci Gazetesi**, Tercüman gazetesiyile beraber verilen günlük magazin gazetesidir.

Hayatı, macera değil, kahramanlıkla dolu. Bir film şirketi Nene Hatun'un hayatını filme çekmeye karar vermiş. Bu, "aşksız-macerasız" kadının hayatını filme almak, bir vatan borcu. Nene Hatun, bir "Gerçek Hikâye" yazmış. Bir "Aşk masalı" değil.

Yeşilçam'lı yapımcılar, "Nene Hatun" diye bir senaryo yazdırıp Merkez Film Kontrol Komisyonuna yollamışlar. Nene Hatun senaryosunu inceleyen üyeler tarihi gerçeklere uyulmadığını görüp reddetmişler. (Tarih: 19-9-1973 Sayı: 973/246)

Ancak film şirketi Nene Hatun adı ile büyük reklam kampanyasına giriştiği için sansür reddettiği halde bu kampanyayı sürdürür.

Cumhurbaşkanından başrol oyuncusu için randevu istenir.

T.B.M. Meclisi başkanlığından "Beylerbeyi Sarayı'nda çalışmak için izin koparılır.

Yine 3. Ordu Komutanlığına başvurularak Nene Hatun adlı film için asker ve malzeme yardımı istenir.

Bu arada da reddedilen senaryo ikinci defa film kontrol komisyonuna gönderilir. Filmin ismi "Gazi Kadın" ve hikâyenin kahramanının ismi Zeynep olarak değiştirilmiştir.

Merkez Film Kontrol Komisyonunun konu ile ilgili ikinci kararı özetle şöyle: 973/146 sayı ile filme alınmasında mahzurlu bulunan Nene Hatun adlı senaryo sahibinin tekrar müracaatı üzerine yeniden tetkik edilmiştir.

Senaryonun isminin "Gazi Kadın" filmin kahramanının isminin de "Zeynep" olarak değiştirildiği görüldüğünden bu şekliyle filme alınmasında bir mahzur bulunmadığına oy birliği ile karar verilmiştir.

Film bu şekli ile çekilmeye müsaade edilir.

Ancak afişlerde halâ Nene Hatun adı var.

İzinler Nene Hatun adına alınıyor.

Reklam kampanyası Nene Hatun olarak yönetiliyor.

Broşürler Nene Hatun olarak basılıyor.

Oysa sansürden Gazi Kadın isimli hikâye³²⁰ onaylanmış. Meselenin en can alıcı noktası sonradan adı Gazi Kadın olarak değiştirilen Nene Hatun filmi ile Nene Hatun'un hayatının hiçbir ilgisi olmaması...

³²⁰ Yazının buraya kadar olan kısmı gazetenin 1. sayfasında son bulmaktadır. Yazının devam eden kısmı İnci gazetesinin 4. sayfasında yer almaktadır.

Yeşilçam'lı prodüktörler geçen yıl Türkiye'de oynayan ve başrollerini Marcello Mastroianni ile Sophia Loren'in paylaştıkları "Güneş Çiçeği" adlı bir aşk ve macera filminin konusunu biraz değiştirilerek Aziziye kahramanı Nene Hatun'un konusu yapmışlar.

Güneş Çiçeğinin konusu şöyle:

İkinci Dünya Savaşının son günleri. Giovonni (Morcello Mastroionni) ile Antonio (Sophia Loren) yeni evli, Giovanni askere alınmıyor ve cepheye gidiyor. Rus cephesinde yaralanan Giovanni düşman hatlarının gerisinde kalıyor. Savaş biter. Antonio kocasının dönmediğini görünce onu aramaya Rusya'ya gider.

Çevrilmekte olan "Gazi Kadın" veya reklâmlı adıyla "Nene Hatun" hikâyesi.

1877 yılları. Zeynep (Türkan Şoray) ile Ahmet(Kadir İnanır) yeni evlidirler. Ahmet askere alınıp cepheye sevk edilir. Türk birlikleri geri çekiliyor. Ruslar Erzurum yakınlarındaki tabyalara kadar gelmişlerdir. Erzurumlular kadın erkek Aziziye tabyalarına saldırıya geçerler. Aralarında Zeynep de vardır. Düşman geri çekilir savaş biter. Zeynep kocasından bir haber alamayınca Rusya'ya onu aramaya gider.

İki film arasındaki benzerlik ve Nene Hatun hayatına düşen leke apaçık.

Nene Hatun ismi kullanılarak bir aşk ve macera kadını yaratılmak istenmiş.

Cumhurbaşkanı Sayın Korutürk'ten "İtalyan Usulü Gazi Kadın" için randevu alınıyor.

Öyle ki, filmin başoyuncusu Türkan Şoray, bir gazetede yazdığı veya yazdırdığı sohbette diyor ki:

"17 Aralık 1973 Hayatımın unutulmaz günlerinden birini yaşıyorum. Aldığım bir haber beni çok mutlu kıldı. Sayın Cumhurbaşkanımız Fahri Korutürk 20 Aralık Perşembe akşamı saat 18:00 de Çankaya Köşkünde kabul edeceklerdi beni. "Nene Hatun" hakkında görüşecek, tavsiyelerini, eleştirilerini ve de yardımlarını rica edecektim."

Şu tarihi tesbit edin. Merkez Film Kontrol Komisyonu Nene Hatun'u 19 Eylül 1973 günü kesin olarak yasaklamış, Türkan Şoray iki ay sonra hâlâ Cumhurbaşkanı ile "Nene Hatun" u konuşmaya gidiyor.

"Nene Hatun" diyor da başka bir ad söylemiyor.

*Yeşilçam'da Aziziye Kahramanı Nene Hatun, "İtalyan Sürtüğü Antonia" olmak üzere...*³²¹

Refik Bulutçu'nun bu sert yazısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar taşınmış, 17.01.1974 tarihli toplantıda Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün gündem dışı demeci "Gazi Kadın" filmiyle alakalı olmuştur. Toplantı şu şekilde gerçekleşmiştir:

"Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün, Nene Hatun'u konu alarak saraylarda çevrilmek istenen bir film hakkındaki gündem dışı demeci.

Başkan — Gündemi dışı söz talepleri vardır. Başkanlığa intikal eden sıraya göre üç sayın üyeye söz vereceğim. Sayın İhsan Ataöv, Saraylar ve Nene Hatun filmi konusunda 17 Ocak 1974 günü için gündem dışı söz istemişsiniz.

Buyurun efendim. İHSAN ATAÖV (Antalya) — Sayın Başkan, değerli arkadaşlarım; Büyük tirajlı gazetelerimizden Tercümanda, bir olay günlerden beri dile getirilmektedir. Bu olay Yüce Meclisin denetimi ve yönetimi altında bulunan millî saraylarda cereyan ettiği için konuyu yüksek huzurunuzda getirmede fayda mütalâa ettim.

Konu; hepimizi üzen, hepimizi üzmesi lâzım gelen bir konudur. Biliyorsunuz, Erzurum'da Ruslarla yaptığımız savaşlarda Şanlı Ordumuz büyük kahramanlıklar, büyük menkibeler yaratmış; Nene Hatun gibi kahraman bir Türk kadını tarihe ve dünyaya mal olmuş; ona, Aziziye Kahramanı adı verilmiştir. İşte, Aziziye Kahramanı'nın hayatını filme almak için bir film şirketi harekete geçmiş. İyi bir şeydir; tarihe ışık tutar, kahramanlıklarımız dile gelir ve yeni nesillere geçmiş kahramanlıklardan örnek veririz düşüncesiyle, takdir edilecek bir hareket olarak mütalâa ettik. Ancak, bu mesele aslında böyle olmamıştır.

Nene Hatun Filminin, senaryosu, tarih bilgisinden yoksun bir senariste yazdırılmış; İtalya'da bir sokak sürtüğünün, bir sokak kadınının hayatı kopya edilerek Nene Hatun haline getirilmiştir. Bu senaryo Meclis idaresine tam olarak verilmemiş, içerisindeki bir kısım çıkarılarak daha iyi bir senaryo gibi, tarihî Nene Hatun gibi gösterilmek suretiyle maalesef; kötü niyet, Meclisteki yöneticinin iyi niyetini yenmiş ve Beylerbeyi Sarayı, İtalyanların sokak sürtüğünün adına yazılmış bir senaryoya alet edilmiştir. Yani, tarihteki Beylerbeyi Sarayındaki millî hatunun yerine bir zilli

³²¹ Refik Bulutçu, "İnci", Aziziye Kahramanı Nene Hatun'un Hayatı mı? İtalyan Sürtüğü Antonia'nın Güneş Çiçeği Macerası mı? , Y. 4, S. 1163, 1 Ocak 1974, s. 1,4.

hatun konulmuştur. Bu senaryoya dikkat etmeden sarayları böyle şirketlerin emrine tahsis etme hususunda dikkatsiz bir davranış olmuştur. Bu davranışa ilk önce Tercüman Gazetesi karşı çıkmış; Tercüman Gazetesi millî bir görev yapmış, bizi de göreve çağırmıştır.

Bu neşriyat üzerine Meclisimizin değerli Başkanı meseleye el koymuştur, elbette takdire şayandır. Ancak, Merkez Film Komitesinde sansürde, Türk kahramanlığı ile kabili telif değildir, diye tasdik edilmeyen bu film, kötü niyet sahibi şirket tarafından Gazi Kadın adına çevrilmek suretiyle, Nene Hatun'un adı da Zeynep'e çevrilerek yeni bir senaryo gibi sansüre götürülmüş; bu sefer sansür, Tarihimizle ilgili değildir, hayalî bir aşk filmidir, çevrilmesinde mahzur yoktur demiştir. Sevgili arkadaşlarım, meseleleri bu kadar hafife alan ve kadrosunda Millî Eğitim, Millî Savunma, İçişleri, Basın Yayın, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün temsilcisi bulunan ve eski usule göre işleyen sansür heyeti burada görevini tam yapmamıştır. Dikkati buraya çekiyorum, bir.

İkincisi; Meclis yönetimi, maalesef, saraylara gerektiği şekilde sahip olamamıştır; dikkati buraya çekiyorum.

Üçüncüsü; bu kötü niyet sahibi kişiler Danıştay üyelerini aracı koymuşlardır, Silahlı Kuvvetlerden bazı albayları aracı koymuşlardır. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Bayramoğlu'na müracaat ederek, Zeynep'i oynayacak olan Türkân Şoray'ın Cumhurbaşkanımızdan randevu istediğini; aslında Zeynep'i değil, Nene Hatun'u oynayacağı yalanını maalesef söylemişlerdir. Cumhurbaşkanlığı meseleye gerekli ciddiyetle eğilerek bu randevuyu reddetmiştir. Fakat Meclis yönetimimiz atlamış, müsaadeyi vermiştir.

Sevgili arkadaşlarım, omuzunda mermi taşıyan Nene Hatun'u kocasının arkadaşının yanında Aziziye tabyalarında Ruslara karşı cenk veren Nene Hatun'u sırf para kazanmak için sarayda tuvaletlerle gösteren bu seviyesiz, bu millî ahlâktan yoksun, bu millî duygudan mahrum kişilerin çalışmalarına dikkat etmeyenleri, mesele üzerine ciddiyetle eğilmeyenleri, tarihî saraylara lâayık olduğu değeri vermeyenleri huzurunuzda tel'in ediyorum. Muhterem arkadaşlarım, Gazi Kadın'da, Nene Hatun'a Zeynep adını verenler, Zeynep'in kocasını Aziziye tabyalarında Ruslara esir ettiriyorlar. Zeynep'i esir kocasını aramak için Rusya'ya gönderiyorlar. Rusya'da sokaklarda gayri ahlâkî hâdiselerin içerisinde Zeynep'i yaşıyorlar.

Parlâmentodaki Türk hanımları neredesiniz? Her beyannamenin altına imza koyup Türk kadınlarının sesimi duyurmak isteyen Türkiye Kadınlar Birliği, neredesiniz? Nene Hatun' u sokak aşüftesi haline getiren eserlere müsaade edenler, neredesiniz? Türk tarihini, Türk ahlâkını, Türk milliyetini, Türk kahramanlığını gölgeleyen ve Moskova'da Türk kahramanlarını sokaklara düşürenlere saray kapılarını açanlar, nerelerdesiniz? İşte ben, bugün vatan toprakları altında yatan, Aziziye kahramanlarının ruhlarını şâdetmek için Yüce Meclisi vazifeye davet ediyorum, ilgilileri vazifeye davet ediyorum: Bu sakîm yolda devam edenlere dur denmelidir, bu müsaade geri alınmalıdır; Türkiye'nin sarayları böyle menfaat aleti olarak kullandırılmamalıdır; Yönetiminde bulunan millî saraylarına sahip olamayan; kahramanlarına tarihine sahip olamayan Meclisler, milletlerine lâyük olamazlar. Hassasiyet gösterelim, milletçe ayağa kalkalım, Aziziye'de yatan Nene Hatun bizden böyle istiyor, Şehitler böyle istiyor, tarihimiz böyle istiyor, milletimiz böyle istiyor. Tercüman Gazetesine teşekkür ederken, hepimizin bu millî görevde daha hassas olacağımız düşüncesiyle sizleri saygıyla selâmlıyorum aziz arkadaşlarım.”³²²

Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün gündem dışı cevabına Rize Milletvekili, ayrıca milletvekili idareci üyesi olan Sami Kumbasar, 17.01.1974 tarihli toplantıda bir açıklama yaparak meclise şu bilgileri vermiştir:

“Millet Meclisi İdareci Üyesi Sami Kumbasar (Rize) — Sayın Başkan, sayın milletvekilleri; Günlerdir, gazeteleri ve kamuoyunu işgal eden Aziziye Kahramanı Nene Hatun konusu için gündem dışı konuşma yapan ve bu konuşmayı yapmak suretiyle bize açıklama zemini hazırlayan Sayın Ataöv'e teşekkür ederim. Konu şudur: Nene Hatun Filmi için bir hikâye yazılıyor; ama senaryo evlere şenlik. Senaryo, Merkez Film Kontrol Komisyonuna, yani sansüre gönderiliyor. Komisyon senaryoyu okur okumaz; Hayır, bu film çevrilemez kararını veriyor. Bu arada filmci yeni girişimlerde bulunuyor; filmin adını Gazi Kadın, Nene Hatun'un adını da Zeynep yapıyor. Komisyon, hayalî bir macera olduğu için buna izin veriyor. Bu filmde 1877 Osmanlı - Rus Harbi anlatılıyor. Savaş sonrası Nene Hatun, kocasını aramak için Rusya'ya gidiyor, Ancak, adı bazı aşk maceralarına karışıyor. 1952 senesinin 30 Ağustosunda Üçüncü Ordu Müfettişi Nurettin Baransel tarafından Aziziye şehitleri için bir abide kurulmuştur. Bu eser Erzurumlular için, Türk Milleti

³²² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 1, Toplantı 1, 31. Birleşim, 17.1.1974 Perşembe, s. 215-216.

için evlâttan ahfada intikal edecek mukaddes bir hediyedir. Nene Hatun'u da buraya gömmüşlerdir. Mezarının başında şu ibare vardır. 1877 Osmanlı Rus Harbinde Aziziye tabyada genç bir kız iken Rus askerleriyle göğüs göğüsse çarpışarak Türk kadınının savaşıklık ruh ve asaletini dünyaya tanıtan Kahraman Türk Anası.

Sayın Meclis Balkanı ve İdareci Üyeler olarak bizler Meclis Divanına geçilmeden evvel verilen bir emirle çalışmalarını sürdüren Ak - Ün Film Şirketine ve Saraylar Müdürlüğüne telefonla acele emir vererek çalışma izinlerini iptal ettik.

Adı tarihe mal olmuş Aziziye kahramanımız Nene Hatun'un iffetine leke sürmek isteyenler, Meclis olarak bizi daima, karşılarında, bulacaklardır.

İki gün evvel Sayın Meclis Başkanımızın ve İdareci Üye Olarak benim Tercüman Gazetesinde bu hususta beyanatımız vardır. Ak-Ün Filin Şirketine ve Millî Saraylar Müdürlüğüne 1043 sayılı yazı ile verdiğimiz emirle Beylerbeyi Sarayındaki film çekimi iznini kaldırdık. Devletin diğer ilgili mercilerinin ele aynı hassasiyetle bu konuya eğilmelerini, şanlı Türk kadınına leke sürdürmemelerini temenni eder, saygılar sunarım.”³²³

Gazete haberlerinde ve TBMM görüşmelerinde sert eleştiriler almasına rağmen Gazi Kadın filmi beyaz perdeye aktarılmıştır. Filmin yapılmasından yıllar sonra Erzurum'a gelen Kadir İnanır, Gazi Kadın filmiyle alakalı verdiği beyanat şu şekildedir:

“Biz 1970'li yıllarda Erzurum' da Nene Hatun'un hayatını anlatan bir film yapacaktık. Benim de sinemaya başladığım ilk yıllardı. Hazırlandık filme. Pazar Dergisi diye bir dergi vardı. O günkü anlayışımıza göre çıplak çıplak fotoğraflar basan, magazinsel bir dergiydi. Biz de konulduğumuz hikâyeye göre, Nene Hatun kocasını askere gönderirken gerdek gecesi çekiyorduk. Böyle yan yana Türkan Şoray ile birbirimize bakarken bir gerdek gecesi çektik. Dergide o fotoğrafı, “Milli Kahramanın gerdek sahnesi filme alındı” diye yayımladı. O yıllarda İstanbul'da okuyan Erzurumlu üniversiteli talebelerin kurduğu dernekler “Hayır siz bu şartlarda Erzurum' a giremezsiniz” diye bir kampanya açtılar. Biz de endişe duyduk. Ben o zaman film çekilirken söz sahibi değildim. Şimdiki konumum olsa öyle iki tane derneğin direnişine karşı dururdum. Şimdiki gücüm olsa o filmi burada çekerdik. Yapımcı da çekindi her halde. Gittik filmi Gerede'de çektik. Adını da Gazi Kadın

³²³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 4, C. 1, Toplantı 1, 31. Birleşim, 17.1.1974 Perşembe, ss. 216-217.

olarak değiştirdik. Çünkü Nene Hatun'a yakışan en güzel isim oydu. O film Türk sinemasının en güçlü, en pahalı filmlerinden biri oldu. Zaten tarihi günlerde de zaman zaman televizyon ekranlarına geliyor. Sonra o filme karşı çıkan Erzurumlular seyrettiler. Sanıyorum ki utanmışlardır. Keşke o filmi burada çekseydik daha anlamlı olurdu diye düşünüyorum. şimdi birden bire kaç yıl geriye gittim. şu mekânda çekmek varken, gittik Gerede'de çektik.”³²⁴

Kadir İnanır bu beyanatı ile görüşlerini paylaşmıştır.

5.2. “Aziziye Tabyaları ve Nene Hatun” Filmi

Başrollerinde Açelya Elmas, Murat Soydan, Serdar Gökhan ve Betül şahin’in yer aldığı “Aziziye Tabyaları ve Nene Hatun” filminin yönetmenliğini Avni Kütükoğlu yapmıştır. Film, Özen Film bünyesinde 2010 yılında beyaz perdeye aktartılmıştır. “Efsane Kadın Nene Hatun” adlı eserin içeriğiyle, Aziziye Tabyaları ve Nene Hatun adlı filmin senaryosu arasında benzerlikler bulunduğu, bu nedenle Efsane Kadın Nene Hatun adlı eserin yazarı ve imtiyaz sahibi Talat Uzunyaylalı, gerekli adli işlemleri başlatmış, Erzurum 3. Asliye Hukuk Mahkemesi’nde görülen dava karara bağlanmıştır.³²⁵

6. Belgeselerde Nene Hatun

Nene Hatun ile alakalı bilgi veren kaynaklardan biri de belgesellerdir. Bu belgesellerin incelenmesinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, elde edilen bilgilerin doğruluğunun sorgulanmasına yönelik olmalıdır. Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada ulaşabildiğimiz toplam belgesel sayısı 9’dur. Bu bağlamda, aşağıda isimleri verilen belgeseller Nene Hatun hakkında tam manasıyla ve her yönüyle doğru bilgileri içermemektedir.³²⁶

6.1. Nene Hatun

“Nene Hatun” adlı belgesel Erzurum kanalı olan ve uydu aracılığıyla yayın yapan Kardelen Televizyonu tarafından hazırlanmıştır. Efsane Kadın Nene Hatun

³²⁴ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/nene-hatun-nasil-gazi-kadin-oldu,BL3O3scnuECcPjazq9Dwlg> (Erişim Tarihi 03.10.2018)

³²⁵ Karar dosyası için bkz. Erzurum 3. Asliye Hukuk Mahkemesi, **Esas No: 2010/450, Karar No: 2013/76.**

³²⁶ Belgesellerin bir kısmının dipnotu “Yotube” adresinden verilmiştir. Bu durumun temel nedeni ilgili internet sitelerinin bir kısmı, arşiv bölümünü “Yotube’ye” aktarmıştır.

adlı eserin yazarı Talat Uzunyaylalı ve Nene Hatun'un torunu olan Güler Yamanlı'nın da yer aldığı belgeselin metin yazarlığını Duygu Şahin üstlenmiştir.³²⁷ Belgeselin toplam süresi 18 dakika 53 saniyedir.

6.2. Tarihi Değiştiren Yüzler “Nene Hatun”

TRT tarafından 2009 yılında Sinbar yapımcılığa yaptırılan belgeselin yönetmenliğini Barış Duran ve Tunç Boran üstlenmiştir. “Tarihi Değiştiren Yüzler Nene Hatun” adlı belgeselde, Efsane Kadın Nene Hatun adlı eserin yazarı Talat Uzunyaylalı önemli bilgiler vermektedir.³²⁸ Belgeselin toplam süresi 25 dakika 53 saniyedir.

6.3. Kahramanlar Geçidi “Nene Hatun”

Sunuculuğunu Can Alpgüvenç'in yaptığı belgeselin yönetmenliğini Hakan Kahraman üstlenmiştir.³²⁹ Belgeselin toplam süresi 13 dakika 24 saniyedir.

6.4. Hattı Müdafa “Ahmet Muhtar Paşa Aziziye Savunması 1877”

TRT tarafından hazırlanan, yapımcılığını Erdal Cesar'ın üstlendiği belgeselde Atatürk Üniversitesi öğretim üyelerinden Erol Kürkçüoğlu ve Hüseyin Yurttas, Aziziye Savunması ile Nene Hatun hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.³³⁰ Belgeselin toplam süresi 30 dakikadır.

6.5. Portre–Nene Hatun

A Haber Kanalı tarafından yapılan bu belgeselde Aziziye Müdafaası ve Nene Hatun hakkında bilgiler verilmiştir.³³¹ Belgeselin toplam süresi 6 dakika 57 saniyedir.

6.6. Unutma-Nene Hatun

A Haber Kanalı tarafından yapılan belgeseli Murat Gener sunmuştur. Aziziye Müdafaası ve Nene Hatun ile alakalı bilgiler verilmiştir.³³² Belgeselin toplam süresi 8 dakika 49 saniyedir.

³²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=xCugZrTqNho> (Erişim Tarihi 14.07.2018)

³²⁸ https://www.youtube.com/watch?v=v_uyJ7goOck (Erişim Tarihi 14.07.2018)

³²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=6Ec4xn7AsXw> (Erişim Tarihi 14.07.2018)

³³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=PjueVL83sPA> (Erişim Tarihi 14.07.2018)

³³¹ <https://www.youtube.com/watch?v=0YJPiNPGD8> (Erişim Tarihi 14.07.2018) ;

<https://www.ahaber.com.tr/webtv/programlar/portre/portre-nene-hatun-145616251>

6.7. Kültürden Medeniyete “Erzurum’un Yetiştirdiği Türk Kadın Kahramanları Konuştuk”

Erzurum Kalkınma Vakfı Başkanı Erdal Güzel’in, Nene Hatun ve Kara Fatma hakkında bilgi verdiği yapıt, TRT Avaz tarafından hazırlanmıştır.³³³ Belgeselin toplam süresi 7 dakika 58 saniyedir.

6.8. Gün ve Tarih “Nene Hatun”

Ekrem Şama’nın sunduğu belgesel, 93 Harbi ve Nene Hatun hakkında bilgiler vermektedir.³³⁴ Belgeselin toplam süresi 17 dakika 27 saniyedir.

6.9. Nene Hatun’u Tanıyalım

Bu belgesel Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın destekleriyle hazırlanmıştır.³³⁵ Belgeselin toplam süresi 24 dakika 56 saniyedir.

7. Çizgi Filmde Nene Hatun “Muhteşem Türkler -Nene Hatun”

TRT tarafından 2007 yılında Cine Plus Şirketine yaptırılan bu çizgi filmin yönetmenliğini Derviş Pasin üstlenmiştir.³³⁶

8. Müziklerde Nene Hatun

8.1. Nene Hatun Destanı

Sözleri Âşık Cengiz Yareni’ye ait olan bu eseri TRT sanatçısı Mehmet Çalmaşır düzenlemiş ve seslendirmiştir.³³⁷

8.2. Nene Hatun

Sözleri Ali Kocatepe ve Arda Uskan’a ait olan bu eseri Seyyal Taner seslendirmiştir.³³⁸

³³² https://www.youtube.com/watch?v=q5HiSuTq9_4 ; <https://www.ahaber.com.tr/webtv/program/unutma> (Erişim Tarihi 14.07.2018)

³³³ <https://www.trtavaz.com.tr/video/program-arsivi/kulturden-medeniyete-trt-avaz/erzurumun-yetistirdigi-turk-kadin-kahramanlari-konustuk-kulturden-medeniyete/PL4i8eZUVaPZmxqkrWSFV9R52I06XKAFIZ/GU-ONg59dl4> (Erişim Tarihi 14.07. 2018)

³³⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=jU5aH0hGnME> (Erişim Tarihi 14.07.2018)

³³⁵ https://www.youtube.com/watch?v=W_sX-LLZ2hc (Erişim Tarihi 08.10.2018)

³³⁶ <http://www.trtarsiv.com/izle/85852/nene-hatun> (Erişim Tarihi 14.07. 2018)

³³⁷ https://www.youtube.com/watch?v=IMCNRKx_XOO (Erişim Tarihi 17.07.2018)

9. Güncel Hayatta Nene Hatun

9.1. Nene Hatun Adının, Erzurum Teknik Üniversitesi'ne Verilmesine Yönelik Kanun Teklifi

TBMM Başkanlığı'nda görüşülmekte olan 506 sıra sayılı Yükseköğretim kurumları teşkilatı kanunu ile bazı kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısının 1. maddesi ile 2809 sayılı kanuna ilave edilen ek 131. maddenin başlığı ve 1. fıkrasında geçen Erzurum Üniversitesi ibaresinin Erzurum Nene Hatun Teknik Üniversitesi şeklinde değiştirilmesine yönelik İzmir Milletvekili Erdal Sipahi ve arkadaşlarının vermiş olduğu değişiklik önergesi³³⁹ kabul edilmemiştir.³⁴⁰

9.2. KPSS Sorusu

22 Mayıs 2016 Pazar günü sabah oturumunda yapılan Kamu Personeli Seçme Sınavında (lisans) 14. sorunun cevap şıkkı Nene Hatun olarak verilmiştir.³⁴¹

9.3. Türkiye'nin İlk Müdahale Gemisi "Nene Hatun"

Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü'nün yaptırdığı Türkiye'nin ilk acil müdahale gemisine Nene Hatun ismi verilmiş ve denize indirilmiştir.³⁴²

9.4. "Nene Hatun" Gazetesi

"Nene Hatun" ismiyle Erzurum'da 1966 ve 1991 yıllarında gazete çıkarılmıştır.³⁴³

³³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=lu0GFAfjxgA> (Erişim Tarihi 17.07.2018)

³³⁹ TBMM Meclisi Genel Kurul Tutanağı 23. Dönem, 4. Yasama Yılı, 132. Birleşim, 9 Temmuz 2010 Cuma, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=20721&P5=H&page1=44&page2=44 (Erişim Tarihi 20.07.2018)

³⁴⁰ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=20721&P5=H&page1=47&page2=47 (Erişim Tarihi 20.07.2018)

³⁴¹ <http://www.osym.gov.tr/TR,15071/kpss-cikmis-sorular.html> (Erişim Tarihi 20.7.2018) Bilgisi verilen soruya ulaşabilmek için ilgili internet adresinden 2016 Yılı KPSS Genel Kültür Genel Yetenek Lisans testleri ve cevap anahtarı bölümü seçilmelidir.

³⁴² <https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/haber/6/TURKIYE-NIN-ILK-ACIL-MUDAHALE-GEMISI-%E2%80%9CNENE-HATUN%E2%80%9D-DENIZE-INDIRILDI> (Erişim Tarihi 17.07.2018)

³⁴³ Erzurum'da çıkarılan yerel gazeteler hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Aslı Köseoğlu, "Erzurum Yerel Gazetelerinin Haber İçeriklerine Yönelik İnceleme", *Atatürk İletişim Dergisi*, S.13, 2017, s.149-164.

9.5. “Nene Hatun” Pulu

1996 Avrupa (Ünlü Kadınlar) temasında Nene Hatun resmine yer verilmiştir.³⁴⁴

9.6. Nene Hatun Portresi

Kralların ressamı olarak da tanınan Rahmi Pehlivanlı tarafından Milli Savunma Bakanlığı'nın isteğiyle yapılan resim, Harbiye Askeri Müzesinde bulunmaktadır.³⁴⁵

9.7. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve 5 Mayıs Anneler Günü

Nene Hatun ile alakalı olarak 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve 5 Mayıs Anneler Günü'nde kutlama mesajları yayımlanarak anma törenleri düzenlenmektedir. Ayrıca TBMM'de milletvekilleri söz hakkı alarak mecliste konuşmalar yapmaktadırlar.³⁴⁶

9.8. Nene Hatun Boks Karşılaşması

Nene Hatun adına Ekim 1962 tarihinde boks karşılaşması düzenlenmiştir.³⁴⁷

9.9. Nene Hatun Short Track Kupası

13-16 Eylül 2018 tarihlerinde Nene Hatun Short Track Kupası Erzurum'da düzenlenmiştir.³⁴⁸

9.10. Nene Hatun Koşusu:

Türkiye Jokey Kulübü tarafından Nene Hatun'un hatırasına saygı kapsamında belirli dönemlerde Nene Hatun koşuları düzenlenmektedir.³⁴⁹

³⁴⁴ Burak Erhan Tarlakazan, “Pul Tasarımlarında Osmanlıdan Günümüze Kadın Figürü”, *İdil*, C. 8, S. 46,s.720.

³⁴⁵ <http://www.kultur.gov.tr/tr-117632/rahmi-pehlivanli.html> (Erişim Tarihi 22.10.2018); Rahmi Pehlivanlı'nın yaptığı resim ekler kısmında mevcuttur.

³⁴⁶ Milletvekillerinin TBMM'de yaptığı konuşmalar ve tutanaklar için bkz.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/tutanaklar.htm> (Erişim Tarihi 18.10.2018)

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi 18.10.2018)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.sorgu_baslangic (Erişim Tarihi 18.10.2018)

³⁴⁷ **Hürsöz**, 18 Ekim 1962.

³⁴⁸ <http://buzpateni.org.tr/short-track-nenehatun-kupasi-varisma-programi/> (Erişim Tarihi 30.10.2018)

³⁴⁹ Nene Hatun isimli koşular hakkında detaylı bilgi için bkz.

<http://www.tjk.org/TR/Kurumsal/News/Page/16285> (Erişim Tarihi 30.10.2018)

Sonuç olarak, yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde Nene Hatun hakkında kayda değer; 9 belgesel, 8 röportaj, 2 sinema filmi, 2 beste ve 1 çizgi filme tarafımızca ulaşılmış ve bunlar tezimize dâhil edilmiştir. Tezimizin ikinci bölümünde aktardığımız bilgiler, Nene Hatun'un hayatında eksik kalan bilgileri tamamlamaya ve yanlış anlatılan bilgileri düzeltmeye yöneliktir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NENE HATUN BİBLİYOGRAFYASI

1. BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

BCA. 490.01.471.1928.1

_____, 490.01.448.152.1

_____, 030-10-0-0/120-858-17

_____,30-18-1-2./132-42-8

_____, 30-18-1-2/138/ 112-5

Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 4 Şubat 1952.

_____, 9 Mart 1957.

Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları, No:84, 18 Mart 1952.

_____, No: 273, 9 Eylül 1952.

_____, No: 347, 4 Ağustos 1953.

Akademik Tezler

EROĞLU, Gülçin, **Cumhuriyet Dönemi Kadın Hakları Işığında Öncü Türk Kadın Ressamlar**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi, İstanbul, Ocak 2017.

KOÇYİĞİT, Mehmet, **Nene Hatun Kız Anadolu Lisesi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Kasım 2014.

UYANIKER, Ferhat, **Milli Mücadelede Türk Kadını**, Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

YAPICI, Hakkı, **1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2011.

Gazeteler

Akşam, Aziziye Kahramanı Nene Hatun Bugün Merasimle Aziziye Şehitliğine Defnediliyor, 23 Mayıs 1955,ss.1-2.

_____, Anneler Günü, 23 Mayıs 1955, s.2.

Cumhuriyet, Aziziye'nin Bugün de Yaşayan Şahitleri, 2 Mart 1937, s.2.

_____, Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları, 2 Şubat 1946, s.2.

_____, Aziziye Anıtını Açılışından İntibalar Nene Hatun Anlatıyor, 3 Eylül 1952, s.3.

_____, Aziziye Abidesi Törenle Açıldı, 3 Eylül 1952, ss.1,4.

_____, Nene Hatun Öldü, 23 Mayıs 1955,ss.1,6.

_____, Nene Hatun'dan Gazi Kadın'a, 23 Şubat 1974, s.6.

Demokrat Doğu, Unutulan Bir Kahraman, 9 Mayıs 1952, s.2.

_____, Ordu Ninesinin İlk Maaşı Verildi, 20 Şubat 1953, s.1.

_____,S:213, Büyük Elçi, G.Ridgvay'ın Hediyesini Nene Hatun'a Verecek, 26 Ekim 1953, s.1.

_____,Y:4, Anneler Günü Büyük Bir Merasimle Tes'it Edildi, 9 Mayıs 1955, s.1.

_____, Türk Milletinin Kadın Kahramanı 93 Harbinin Dişi Arslanı Nine Hanım, 9 Haziran 1952, s.3.

_____,S:1073, Y:4, Kahraman Ninemizin Ölümü Münasebetiyle Belediye Reisliğimize Gelen Taziye Telgrafları, 27 Mayıs 1955, s.1.

_____, Y:5, Şehrimiz Kız Öğretmen Okuluna Nene Hatun İsmi Verildi, 30 Haziran 1955, s.1.

Doğu, S:18, 23 Kanunevvel 1937.

_____,General Ridgvay'ın Nene Hanıma Mesajı, 9 Haziran 1953, s.3.

Hakimiyet, 27 Şubat 1954.

Halkçı, Dişi Arslan, 29 Mayıs 1955, s.2.

_____, Nene Hatun İçin, Tan Arman, 8 Haziran 1955, s.6.

Hürriyet, Nene Hatun Erzurum'da Hayata Gözlerini Yumdu, 23 Mayıs 1955, s.1.

_____, Nene Hatun 1955 Yılı Anneler Annesi Seçildi, 7 Mayıs 1955,s.1.

_____, Nene Hatun'un Heykeli Aziziye Tabyalarında, 28 Nisan 2004.

_____,Tüfek Gitti Balta Geldi ,13 Aralık 2018.

Hürsöz, Y:1, S:154, 22 Mayıs 1956, ss.1-2.

_____, Y:1, S:155, Nene Hatun'un Ölümünden Evvel Kendi Ağzından Dinlediklerim, 23 Mayıs 1956, ss.1-2.

İnci, Y:4, S:1163, 1 Ocak 1974, ss.1-4.

Kadın Gazetesi, Y:3, S:139, Erzurumlu Nine, 24 Ekim 1949, ss.1,5.

_____, Y:7, S: 360, Erzurumlu Kadınları Nene Hatun, 23 Ocak 1954, s.2.

Milletin Sesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Ermenilerin Kılavuzlukları ile Aziziye Tabyalarına Giren Rusların Erzurum Halkı Tarafından Çıkarılması, 12 Mart 1962, s.5.

Milliyet, Gl. Fechtler Nene Hatun ile Görüştü, 7 Eylül 1954, s.11.

_____,30 Ağustos Özel Eki Kurtuluş Savaşının Elifleri, Efsane Değil Gerçek, 30 Ağustos 2004, s.3.

_____, Annelerin Annesi Nene Hatun Öldü, 23 Mayıs 1955.

Radikal, Nene Hatun Böyle mi Anlatılır? , 16 Mayıs 2010.

Resmi Gazete, S: 8328, Kanun: 6036, 6 Şubat 1953, s.5476.

Şarkın Sesi, Y:4, S:1092, Nene Hatun Kabrine Çelenk Koyulması, 6 Temmuz 1955, s.1.

Vakit, Nene Hatun'un Vefatı, Y:18, S:18517, 23 Mayıs 1955.

Vatan "Erzurum-Kars-Serhad İlavesi", No:51, Nene Hatun Anlatıyor, 24 Aralık 1952, s.6.

_____, Ridgvay ve Nene, 24 Aralık 1952, s.6.

_____, Nene Hatun'u Ziyaret Ettim, 24 Aralık 1952, ss.6-7.

_____, İki Abide: Aziziye ve Nene Hatun, 24 Aralık 1952, s.9.

Yeni Erbaa, Nene Hatun'u Kaybettik, Y:2, S:104, 24 Mayıs 1955, s.1.

Yeni Erzurum, S:684, 9 Haziran 1952.

_____,Y:3, S:757, Aziziye Kahramanı Nene'ye Hediyeler Verildi,4 Ekim 1952,s.1.

_____, Aziziye Kahramanı Nene Kırkgöz'e Parlak Bir Tören Yapıldı, 9 Haziran 1952, s.1.

_____, 26 Ekim 1953, s.1.

_____,Y:4, S:1136, Nene Hatun, 23 Kasım 1954, s.1.

_____, Y:4, S:1167, Nene Hatun Türkiye'nin Annesi Seçildi, 6 Mayıs 1955, s.1.

_____, Y:4, Nene Hatun Özel Sayısı, Aziziye Kahramanı Asil Türk Anası Nene Hatun'u Aziziyesine Tevdi Ettik, 26 Mayıs 1955, ss.1-2.

_____, Y:5, S:1202, Nene Hatun Kız Öğretmen Okulu, 30 Haziran 1955, s.1.

Yeni İstanbul, Türk Anası Nene Hatun Vefat Etti, 23 Haziran 1955, s.1.

_____, Türk Anası, 29 Haziran 1955, s.2.

Çocuk Dergisi

"Nene Hatun'u Tanıyor muyuz?", S:1, **PTT Çocuk**, Ankara, 2017, ss.20-21.

Hikaye Kitapları

ARSLAN, Osman, **Vatan Savunmasında Kadın Kahramanlarımız**, Ajans 2023 Yayıncılık, İstanbul 2018.

BALABAN, Filiz, **Nene Hatun**, Mimoza Yayıncılık, İstanbul 2015.

BAYRAK, Eda, **Nene Hatun**, Yediveren Çocuk Yayınevi, İstanbul 2018.

İSAK, Yüksel, **Yurdumuzu Kurtaran Kadın Kahramanlarımız**, Erke Yayınevi, İzmir 2012.

KABADAYI, Fatma, **Nene Hatun'un Cesareti**, Şiir Çocuk Yayınevi, İstanbul 2012.

KALLİMCİ, Hasan, **Nene Hatun**, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

KAPLAN, Sadettin, **Esra ile Nene Hatun**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 2002.

KARAGÖZOĞLU, Fikret, Tefik, **Nene Hatun Aziziye Kahramanı**, Dağarcık Çocuk Yayınları, İstanbul 1959.

KOCAMAN, Çiğdem, **Anadolu'ya Can Verenler Nene Hatun**, Gizemli Bahçe Yayıncılık, İstanbul.

ORAKÇI, Mustafa, **Nene Hatunla Bir Gün**, Timaş Çocuk Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZDEMİR, Ahmet, **Anaların Anası Nene Hatun**, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZEREN, Gürbüz, Sara, **Nene Hatun**, Damla Yayınevi, İstanbul 2010.

SARAÇ, Tahsin, **Erzurum'da Aziziye Savaşı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

- TAŞYÜREK, Muzaffer, **Aziziye Zaferi**, Parıltı Yayıncılık, İstanbul 2017.
- TERZİOĞLU, Haldun, Ahmet; YILMAZER, Suat, Hakkı, **Nene Hatun Vatan Sevgisinin Önemi**, Panama Yayıncılık, Ankara 2016.
- UÇAR, İbrahim, **Nene Hatun**, Çilek Kitaplar, Ankara 2018.
- ÜNSAL, İbrahim, **Nene Hatun Yürekli Kadın**, Hayat Yayıncılık, Ankara 2013.
- YILMAZ, Suat; TURGUT, Suat, **Erzurumlu Kahraman Nene Hatun**, Güneşyolu Yayın, İstanbul.

Kitaplar

- ATILCAN, Çoşkun, İhsan, (Derleyen), **Erzurum Üstüne Şiirler ve Seçme Yazılar**, Vural Matbaası, Ankara 1969.
- BEKTAŞ, İlknur, **Milli Mücadelenin Cesur ve Kayıp Kadınları**, Sedir Yayınları, İstanbul 2017.
- CEBESOY, Fuat, Ali, **Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955.
- ÇAM, Nusret, **Erzurum Tabyaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- ÇİÇEK, Kemal, **Osmanlı Mazi Değildir**, Astana Yayınları 2018.
- ÇOLAK, İsmail, **Tarihin Gizem Dolu Sırları Efsane Kahramanların Olağanüstü Hayatları Anadolu Kadının Kahramanlık Tacı: Nene Hatun**, Akis Kitap, İstanbul 2006.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000.
- GENELKURMAY X. ŞUBE, **Kahramanlık Destanları**, , Askeri Matbaa, İstanbul 1937.
- GÖZCÜ, Alev, **Tarih Yaşanmış Hayattır, Şerafettin Turan ile Söyleşi**, Şenocak Yayınları, İzmir 2018.
- KARAKOYUNLU, Sadri, **Aziziye İçin**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1952.
- KARDEŞ, Mehmet, **Erzurum'un Yetiştirdiği Şahsiyetler**, Bursa 1990.
- KOCAGÜNEY, Vehbi, **1877-1878 Osmanlı Ruh Harbinde Aziziye Tabya Savaşları**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1965.

KONYALI, İbrahim Hakkı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, İstanbul Ercan Matbaası 1960.

KURNAZ, Şefik, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.

KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, **Aziziye'nin Son Şahitleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.

_____, **Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Erzurum 2017.

_____, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Kitapevi, Konya 2018.

_____, TÜFEKÇİ, Türker, Murat, **Kurtuluşunun 100.Yılında Fotoğraf ve Belgelerle Erzurum**, Zafer Medya, Erzurum 2018.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, **8-9 Kasım 1877 Aziziye Zaferi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014.

_____, **Fotoğrafların Diliyle 1877-1878 (93) Savaşı Kafkasya ve Doğu Anadolu Cephesi**, Zafer Medya, Erzurum 2013.

MISIRLIOĞLU, Aysun, **Kuvayi Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.

OKUTUCU, Güldal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Kadınının Kısa Tarihi (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve Savaşın Kadınları)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZDEMİR, Taner, **Erzurumlu Kadınlar**, Erzurum 2011.

ÖZCAN, Halil, **93 Harbi'nin Şahlanışı**, Aziziye Belediyesi Kültür Serisi-I, Erzurum 2014.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi 1950-1954**, C.7.TBMM Vakfı Yay., N:18.

SARAY, Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, MEB, İstanbul 2004.

SEVÜK, İsmail, Habip, **Yurttan Yazılar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

ŞAHİNER, Necmettin, **Tarihi Değiştiren Kadınlar "Aziziye'nin Hanım Kahramanları Nene Hatun-Gülizar Hanım-Name Hanım**, Elips Kitap 2008.

TANSEL, Fevziye, Abdullah, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988.

TARAKÇI, Mustafa, **Milli Mücadele ve Mücadeleci Kadınlar**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2008.

TOPDAĞI, Sabri, **Aziziye-Mecidiye Tabyaları ve Tabyalarda Yazılan Destan**, Er-Vak Yayınları, Erzurum 2017.

UZUNYAYLALI, Talat, **Erzurum'un Yüzleri Nene Hatun**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.

YALÇIN, Osman, **Erzurum**, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1975.

YILDIZ, Bahrem, **Kadının Adı Anadolu**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2011.

YILMAZ, Faruk, Ömer, **Tarihin Satır Aralarından-2-**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.

HÜRRİYET TARİH ARAŞTIRMA GRUBU, **100 Ünlü Türk**, Hürriyet Matbaası.

3.ORDU MÜFETTİŞLİĞİ, **Aziziye Şehitlerinin Ruhlarına**, Erzurum 3.Ordu Basımevi 1952.

Makaleler

AKSAKALLI, Zühal; SELÇUK, Nuri, Gökalp; IŞIK, Cem, “Nene Hatun Milli Parkının Hüzün Turizmi ve Mabetleşme Yönünde Değerlendirilmesi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2017, s.219.

AKTAŞ, Özgür, “Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine Tarih Ders Kitaplarına Rusya İmgesi”, **Milli Eğitim**, 2013, ss.188-206.

AKYAVAŞ, Ragıp , “Dişi Arslan”, **Anıtlaşan Aziziye**, Ankara 1977, ss.25-28.

ALİAĞAOĞLU, Alpaslan, “Türkülerde Erzurum: Bir Şehir Kimliği Çalışması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018, ss.14-25.

ALPARGU, Mehmet; ÇELİK, Hülya, “Türkiye’de Güncel Tarih Ders Kitaplarında Kadın Tarihinin Yeri”, **International Online Journal of Educational Sciences**, 2016, ss.133-143.

ALPER, Emin, “Nene Hatun”, **Nene Hatun**, S:1, Erzurum 2002, s-4.

ATILCAN, İhsan, Çoşkun, “Bir Yaşar Emmi Vardı”, **Anıtlaşan Aziziye**, Ankara 1977, ss.67-71.

AŞIROĞLU, Tahsin, “Erzurum İlinin Tarihçesi”, 50. Yıl Armağanı, **Erzurum ve Çevresi**, C.I, Erzurum, 1974.

ARUOBA, Fahir, “Erzurum Kurtuluşunda Türk Kadını”, **Türk Kadını**, Nene Hatun Özel Sayısı, Ankara 1966, s.4.

AYDIN, Mahir, “93 Harbi”, C.9, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, ss.498-499.

BAŞAR, Zeki, “Aziziye’de Çizilen Tablolar”, **Anıtlaşan Aziziye**, Ankara 1977, ss.36-38

_____, Zeki, “Erzurum İli Anıtları”, 50.Yıl Armağanı, **Erzurum ve Çevresi**, Erzurum, 1973.

BAYRAKDARLAR, Tuğba, “93 Harbinin Kahraman Türk Kadını Nene Hatun”, **Tomris Hatun’dan Nene Hatun’a İz Bırakanlar**, Ankara 2016, ss.94-95.

BİLMEZ, Bülent, “Hero Women in the Turkish Popular Memory of the Russo-Ottoman War (1877-1878) Presentation of Nene Hatun as an Etenal Heroine in the Popular Media”, **Women’s Memory of the Russo-Ottoman War 1877-1878**, 2016, ss.77-108.

ÇAĞLAYAN, Yılmaz, Mustafa, “Tarih-Kültür-Coğrafya”, **Erzurum Ansiklopedisi**, Erzurum 2014, s.306.

ERZURUM ÜLKÜ OCAKLARI, “Kahraman Türk Kadını”, **Ülkü Ocakları Dergisi**, S:106, Ankara 2012, ss.58-59.

GÜVEN, Onur, “ I. Dünya Harbi’nde Artvin’in Nene Hatun’u: Çiçek Nene”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, ss.247-262.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Maraş Müdafaası ve Kahraman Kadınlarımız”, 69. Özel Sayı, **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş**, Ankara 1989, s.9.

HARMANDAR, Mansur, “Nene Hatun”, S:2, **Aziziye Dergisi**, Erzurum 1974, s.31.

KANTARCIOĞLU, Selçuk, “1877-1878-93 Muharebeleri”, S:1, **Tarih Yolunda Erzurum Dergisi**, Mart 1959, ss.13-14.

KARAŞEN, Özcan, “Nene Hatun’un Kısaca Hal Tercümesi”, **Nene Hatun Aylık Okul Yayın Organı**, Erzurum 1967, s.1.

KAYMAZ, Kıvanç; BİRİNCİ, Salih; CAMCİ, Aykut, “Erzurum Kenti ve Yakın Çevresinde Askeri Turizm”, Volume: 14, **Journol of Human Sciennes**, 2017, ss.257-271.

KOTAN, Alparslan, “Süheyl Ünver’in Erzurum Defterleri”, **Beyaz Şehir Palandöken**, Erzurum 2016, ss.62-66.

KURT, Ahmet, “93 Harbi ve Nene Hatun Romanlarının İncelenmesi”, S:25, **Beyaz Şehir Palandöken**, S:18, Erzurum 2018, ss.148-161.

KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, C.11, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, s.324.

MAZICI, Berrin; YAVUZER, Rümeysa, Zeynep, “Savaşın En Acı Yüzü: Kadın”, C.1, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Sakarya Üniversitesi, 2016, ss.134-144.

MUSALI, Namıq, “Seyh Safi Türbesinin Arşiv Belgelerinde Türkçe Şahıs ve Unvan adları”, **Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları**, Yıl:4, Sayı:7, 2016, s. 185.

NADİ, Doğan, “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”, **Anıtlanan Aziziye**, Ankara 1977, s.59-61.

ÖZÇALIŞKAN, Ahmet, “Nene Hatun ve Bugünkü Türk Kadını”, S:5, **Aziziye Dergisi**, s.15-18.

RİDGWAY, Matthew, B. “How Europe’s Defenses Look to Me”, **Saturday Evening Post**, 10 October 1953,s.28.

SEPETÇİOPLU, Necati, “Geçen Ayn Dergileri”, S:245, **Türk Yurdu**, 1955, ss.961-964.

STEELE, Sharpe, Olga, “Liberation Day”, Vol:32, **The Link**, ,Washington 1974, ss.56-57.

ŞAHİN, Cemile; ŞAHİN, Mustafa, “Osmanlı Son Dönemi ile Milli Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”, **Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2013, ss.53-72.

ŞAHİNER, Necmettin, “Aziziye’nin Hanım Kahramanları Nene Hatun”, S:14, **Tarihi Erzurum**, Erzurum 1994, s-21.

ŞAHİNOĞLU, Kadriye, “Nene Hatun”, S:2, **Kadın ve Aile**, ss.10-11.

ŞEN, Bayram ; ÇETİN, Sinan, “Heroes and Places Of Memory The Russo-Ottoman War 1877-1878”, **Heroes and Places Of Memory The Russo-Ottoman War 1877-1878**, 2014,ss.14-37.

ŞENEL, Şennur, “Kadın ve Siyaset”, **Düşünce Dünyasında Türkiz**, Y:4, S:20, Mart-Nisan 2013, s.7.

TANJU, Sadun, “İki âbide : Aziziye ve Nene Hatun”, **Vatan Erzurum-Kars Serhad İlavesi**, 1952, s.9.

TANRIKULU, Emine, “Nene Hatun Kimdir?”, **Türk Kadını**, Nene Hatun Özel Sayısı, Ankara 1966, s.6.

TOKCAN, Halil; KOLYİĞİT, Emre, “Türk Tarihinde Yer Alan Önemli Kadın Şahsiyetler Hakkında Öğrenci Bilgi Düzeyleri”, **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, 2017, ss.31-41.

ÜNAL, Ertan, “Aziziye Zafer”, C.1, **Hayat Tarih Mecmuası**, 1968, ss.21-24.

_____, “İlk Anneler Günü”, **Popüler Tarih**, ss.72-76.

YÜCE, Hüseyin, “Nene Hatun”, **Türk Kadını ve Satı Kadın**, Ankara 2009, ss.44-45.

“Erzurum’un Kadın Kahramanı: Nene Hatun”, **Yedi Kıta**, (Editör: Kemal Erkan) , İstanbul 2010, s.14.

“Konuşan Fotoğraflar”, S.22, **Tarih Yolunda Erzurum**, (Editör: Talat Geyik) Erzurum 1993, ss.62-63.

“Nene Hatun”, C.IV, **Akis**, (Editör: Yusuf Ziya Ademhan), Ankara 1955, s.27.

Romanlar

BİLGİN, İsmail, **Sarıkamış-Beyaz Hüzün**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

GÜLŞEN, Lütfü, **Bu Yurdu Bize Veren Kadın Kahramanlarımız**, Kültür Kitap Sarayı Yayınları, İzmir 2012.

KABADAYI, Ragıp, **Nene Hatun**, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017.

KAZAN, Harun, **Aziziye Dadaşın Gazabı**, Aziziye Belediyesi Kültür Yayınları-4, Erzurum 2017.

ÖZEREN, Gürbüz, Sara, **93 Harbi ve Nene Hatun**, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2016.

UZUNYAYLALI, Talat, **Efsane Kadın Nene Hatun**, Nesil Yayınları, İstanbul 2013.

Sürelî Yayınlar

Askerî Mecmua, S:99, C.VI, 1 Kânun 1935, ss.1025-1040.

Ayın Tarihi, S: 226, 1-30 Eylül, 10 Eylül 1952, ss.16-17.

_____, S: 225, 1-30 Ağustos, 30 Ağustos 1952, ss.72-74.

_____, S: 258, 1-31 Mayıs, 5 Mayıs 1955, s.5.

_____, S: 258, 1-31 Mayıs, 5 Mayıs 1955, ss.26-29.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.1, Dönem:4, 17 Ocak 1974, ss.215-216.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C.20, 36. Birleşim, IX. Dönem. 2 Kasım 1953, ss.81-82.

_____, X/13, 6 Temmuz 1956.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.13, Devre: X, 6 Temmuz 1956.

Şiir Kitapları

AYAZ, Keziban, **Nene Hatun'un İncileri**, Ankara,2008.

DAĞLARCA, Hüsnü, Fazlı, **Üç Şehitler Destanı (Malazgirt Ululaması, Yedi Memedler Yurduna, Nene Hatun Görüntüsü)**, İnkılap Kitabevi, 1988.

İnternet Kaynaklar

<http://ankaenstitusu.com/nene-hatunun-olum-yildonumu/> Erişim Tarihi 16/10/2018

<http://erzurumarsivi.com/sahsiyetler> Erişim Tarihi 19/01/2019

<http://www.milliyet.com.tr/93-harbi-nin-kadin-kahramani-nene-gundem-2674084/>

Erişim Tarihi 16/10/2018

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/nene-hatun-nasil-gazi-kadin-odu,BL3O3scnuECcPjazq9Dwlg> Erişim Tarihi 03/10/2018

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c013/b086/tbmm100130860165.pdf> Erişim Tarihi 20/10/2018

<http://www.tdk.gov.tr> Erişim Tarihi 30/ 04/ 2018

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/cesaret-ve-kahramanlik-timsali-nene-hatun-366448.html> Erişim Tarihi 18/12/2018

<https://www.trtarsiv.com/izle/131760/nene-hatun> Erişim Tarihi 16/10/2018

<https://www.trtarsiv.com/izle/85852/nene-hatun> Erişim Tarihi 22/10/2018

<https://www.trtarsiv.com/izle/81881/1952-aziziye-aniti-nin-acilis-toreni> Erişim Tarihi 22/10/2018

<https://www.trtarsiv.com/izle/123296/erzurum-aziziye-tabyalari> Erişim Tarihi 22/10/2018

http://www.yeniasya.com.tr/m-latif-salihoglu/nene-hatun-ve-taklitleri_462539 Erişim Tarihi 16/10/2018

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kurtulus-savasinin-kahraman-kadinlari-82699h.htm> Erişim Tarihi 18/12/2018

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmedniyaziozdemir/nene-hatun-2041468> Erişi Tarihi 16/10/2018

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nene_Hatun Erişim Tarihi 16/10/2018

SONUÇ

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı Devleti için tam manasıyla bir yıkım olmuştur. Bu harp, toprak kayıplarına neden olmakla beraber sosyal hayatta derin izler bırakmıştır. Bu derin izleri yaşayan şehirlerin başında Erzurum gelmektedir. Aziziye Müdafaası, Erzurum coğrafyasında meydana gelen halk hareketinin yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu müdafaa neticesinde Erzurum insanı Osmanlı askerlerinin desteğini alarak düşman askerlerinin tabyalardan kovulmasında önemli rol oynamıştır. Bu müdafaa sonucunda, Türk Tarihi'ne yeni isimler dahil olmuştur. Nene Hatun, Yaşar Baba, Name Hanım bu isimlerden sadece birkaçıdır.

Nene Hatun ile alakalı belgelerin ortaya çıkma ve olgunlaşma dönemi cumhuriyet idaresinin 1935-1955 dönemlerine denk gelmektedir. Nene Hatun, Türkiye Cumhuriyeti kayıtlarında 1270 yılı (M.1853-1854) Erzurum doğumlu olarak gösterilmektedir. Tespitlerimiz bahsi geçen durumu doğrular niteliktedir.

Hayatının büyük bir kısmını bilinenin aksine sosyal ve ekonomik sorunlar ile geçiren Nene Hatun'a devlet nazarında ilgili duyulmasının temel nedeni; 1950-1955 yılları arasında yaşanan iç ve dış politikadaki gelişmelerdir. Türkiye'nin, Rusya'dan uzaklaşıp Amerika ile ilişkilerinin yakınlaştığı bir dönemde Nene Hatun'un değer görmesi tesadüfi değildir.

NATO Başkomutanı General Ridgway'ın, Nene Hatun'u ziyareti birçok mesajı bünyesinde barındırmaktadır. Bu ziyaret sonrasında Nene Hatun'a karşı duyulan ilgi ve alaka en üst düzeye ulaşmıştır. Geçmiş yıllarda, Ruslar ile savaşan ve Rus kanı dökmüş Türk kadınının varlığı Amerika için bulunmaz bir fırsat olmuş ve bu fırsat Amerika tarafından iyi değerlendirilmiştir. Bahsi geçen süreçte Nene Hatun ve ailesi doğrudan fayda görmüştür. Başta maaş sorunu olmak üzere Nene Hatun'un birçok sorunu devlet eliyle ivedilikle çözülmüştür. Bir diğer gelişme ise, Türkiye'de Yılın Annesi'nin Nene Hatun seçilmesidir.

Hazırladığımız çalışma genel itibariyle Nene Hatun'un hayatına yönelik olmuştur ve bu çalışmada birtakım amaçlar belirlenmiştir. Hedeflediğimiz amaçlardan ilki; Nene Hatun karakterini doğru bir şekilde ve belgeler eşliğinde ortaya koymak diğeri ise Nene Hatun ile alakalı hazırlanan kayda değer çalışmalarını bir araya getirmektir. Bu bağlamda elde ettiğimiz bilgiler tarafımızca kayıt altına

alınmış ve tezimizin ilgili bölümlerine kronolojik sıralama dikkate alınarak aktarılmıştır.

Bu çalışma esnasında karşılaştığımız sorunlar içerisinde; Nene Hatun ile alakalı doğru bilgilerin kısıtlı olması, eksik ve hatalı bilgilerin fazla olması, nüfus kayıtlarına ulaşmada yaşadığımız bürokratik güçlükler, Nene Hatun hakkında anlatılanların abartılı bir üslupla kaydedilmesi gibi birçok faktör yer almaktadır. Bu süreçte zorlandığımız en önemli husus ise Nene Hatun hakkında ortaya atılan yanlış ve eksik iddiaların çürütülerek doğru bir Nene Hatun karakterini ortaya çıkarma süreci olmuştur.

Erzurum ile alakalı nüfus kayıtları hakkında detaylı bir çalışma yapılmaması, Nene Hatun ile alakalı ortak bir anlatımın olmaması, Nene Hatun hakkında yapılan sinema filmlerinin gerçekleri yansıtmaması, kamuoyunda Nene Hatun'un yanlış bilinmesi, kütüphanelerde Nene Hatun ile alakalı eser sıkıntısı yaşanması gibi birçok olumsuz durum da tarafımızca tespit edilmiştir.

Yaşamı boyunca 6 hükümdar, 7 halife, 2 Türk Devleti, 3 farklı cumhurbaşkanı dönemlerine şahit olan ve ömrünün son yıllarını hak ettiği değeri görerek yaşayan Nene Hatun, 22 Mayıs Pazar günü 1955 tarihinde vefat etmiştir. Cenaze töreni devlet ve halkın geniş katılımları neticesinde devlet töreni şeklinde gerçekleşmiştir. Nene Hatun yaklaşık 102 yıllık yaşamı sonunda Türk Tarihi'nin kadın kahramanları arasındaki yerini almıştır.

18 hikâye kitabı, 9 belgesel, 8 röportaj, 6 roman, 2 şiir kitabı, 2 sinema filmi ve 1 çizgi filmin Nene Hatun ile alakalı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda Nene Hatun'un doğru ve tutarlı bir şekilde anlatılması için akademik manada eser sayısının çoğaltılması ve yeni bir Nene Hatun filminin devlet eliyle yapılması mecburidir. Böylece Nene Hatun'un doğru bir şekilde tanıtılması sağlanır.

Nene Hatun'un unutulmamasını sağlayan herkese teşekkür etmek vicdani bir borçtur. Bu kişiler sayesinde ve hazırladığımız akademik çalışma neticesinde Nene Hatun'un tarihsel bir şahsiyet olduğu belgeler ile kanıtlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA. 030-10-0-0/120-858-17

BCA. 490.01.471.1928.1

BCA. 490.01.448.152.1

BCA. 030.10./258.733.10, Yazı Tarihi 11-12-1933, Sevk Tarihi 12-12-1933.

BCA. 30-10-0-0/ Yer Bilgisi: 76-500-3. Belge Tarihi: 04.04.1939.

BCA. 30-10-0-0/120.858.16, Belge Tarihi 30.07.1943, Dilekçe Yazım Tarihi 12.07.1943

BCA. 30-10-0-0/ 197-349-20. Belge Tarihi:26.06.1944

BCA. Yer: 30-18-1-2/132-42-8. Belge Tarihi 20.05.1953

BCA. Yer: 30-18-1-2/ 138-112-5. Belge Tarihi: 24.01.1955

BCA. Kararlar Dairesi Başkanlığı 30-18-1-2, Yer Bilgisi 161-38-15, Belge Tarihi 20.07.1961

2-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. A.} MKTV.DV.. , Yer Bilgisi: 111-81, Belge Tarihi, H-30-11-1273.

3-Erzurum Belediyesi Arşivi

Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 4 Şubat 1952.

Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları,9 Mart 1957.

Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları, No:84, 18.03.1952.

Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları, No:273, 09.09.1952.

Erzurum Belediyesi Daimi Encümen Kararları, No: 347, 04.08.1953.

4-Genel Kurmay Başkanlığı Arşivi

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

ORH-KUTU-36,GÖMLEK-163, BELGE-163-1 (Yayınımlayan Murat Küçükkuşurlu)

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
ORH-KUTU-51,GÖMLEK-193, BELGE-193-1 (Yayınlayan Murat Küçükkuşurlu)

5-Erzurum Şehir Arşivi

Erzurum Şehir Arşivi ([http://ersa.ersa.ersa.edu.tr/](http://ersa.ersa.ersa.ersa.edu.tr/))

Akademik Tezler

CAN, Neslihan, **Atatürk ve İnönü Dönemi Sosyal Yardım Politikalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi (1923-1950)**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2014.

EĞİLMEZ, Savaş, **Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2004.

IRMAK, Özge, **Adnan Menderes'in Yurt Dışı Gezileri**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2009.

KOÇYİĞİT, Mehmet, **Nene Hatun Kız Anadolu Lisesi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Kasım 2014.

TOZLU, Selahattin, **Zivin Savaşı'ndan Berlin Antlaşmasına Kadar Erzurum 1877-1878**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1991.

YAPICI, Hakkı, **1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2011.

Sürelî Yayınlar

Askeri Mecmua, S:99, C.VI, 1 Kânun 1935, ss.1025-1040.

Ayn Tarihi, S:224, 1-31 Temmuz 1952, 3 Temmuz 1952

Ayn Tarihi, S:225, 1-31 Ağustos 1952, 30 Ağustos 1952

Ayn Tarihi, S: 258, 1-31 Mayıs, Mayıs 1955

Ayn Tarihi, S: 258, 1-31 Mayıs 1955, 5 Mayıs 1955

Ayn Tarihi, S: 258, 1-31 Mayıs 1955, 8 Mayıs 1955

Ayn Tarihi, S: 226, 1-30 Eylül 1952

Erzurum İl Yıllığı 1998, Önder Matbaacılık, Ankara 1998

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt: 1, Toplantı:1, 31. Birleşim, 17.1.1974

Resmi Gazete, 6 Şubat 1953 Cuma, S: 8328

Resmi Gazete, 6 Şubat 1953, S: 8328, Kanun No: 6036

Resmi Gazete, S: 8840, 28 Ekim 1954

Şehr-i Kadim Aziziye, S: 3, Yıl 2015

T.B.M.M Tutanak Dergisi, C. 20, Dönem IX, 36. Birleşim, 2.11.1953

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C. 20, 36. Birleşim, Dönem: IX, Toplantı: 3, 2.11.1953

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IX, C. 26, İçtima: 4, 44. İnikat, 17.11.1954

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: X, C. 13, İçtima: 2, 86. İnikat, 6.VII.1956

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 44, C. 1, 17.2.1954

Makaleler

AKBULUT, İlhan, “160. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S:208, Şubat 2014, ss.333-350.

AKSAKALLI, Zühal-SELÇUK, Gökalp, Nuri-IŞIK, Cem, “Nene Hatun Tarihi Milli Parkı’nın Hüzün Turizmi ve Mabetleşme Yönünden Değerlendirilmesi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ÖS-IV 2017.

AKYILDIZ, Ali, “Mehmed Ârif Bey”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara 2003,s.443.

AYDIN, Mahir, “ Doksanüç Harbi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul 1994,s.498-499.

BİLGİN, Fuat, “Üç Sütunlu Aziziye Anıtı”, **Anılaşan Aziziye**, Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1977, s.73.

BULUTÇU, Refik, “**inci**”, Aziziye Kahramanı Nene Hatun’un Hayatı mı? İtalyan Sürtüğü Antonia’nın Güneş Çiçeği Macerası mı? , Yıl:4, S:1163, 1 Ocak 1974, s.1,4.

B.RİDGWAY, General Matthew “How Europe’s Defenses Look to Me”, **Saturday Evening Post**, 10 October 1953, s.28.

DAĞİSTANLI, Necati, “Ordu Ninesinin Ölümünün 1.nci Yıldönümü Münasebetiyle”, **Hürsöz**, Y: 1, S:154, 22 Mayıs 1956, s.1-2.

DARKOT, Besim, “Erzurum”, **MEBİA**, C. 4, Eskişehir, 1997, s. 340-345.

ERKAN, Hamza, Osman, “Aziziye Tabyasının Geri Alınması”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C.2, S.24, 1951,s.1180.

GÖYÜNÇ, Nejat, “**Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş 69. Özel Sayı**”, Maraş Müdafaası ve Kahraman Kadınlarımız, Ankara 1989,s.9.

HABİB, İsmail “Aziziyenin bugünde yaşıyan şahidleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart 1937, s.3.

İMAMHOCAYEV, “Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzı ve Osmanlı-Türkiye”, Rahmanhoca Aktaran: Osman Mert, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 20, Erzurum 2002, s. 347-352.

İNALCIK, Halil, “Erzurum”, **MEBİA**, C.4, Eskişehir, 1997, s. 353-357.

KARAKOÇ, Ercan, “**Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan**”, Kısa Biyografisiyle Nejat Göyünç, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013, s. 35-48.

KARAŞEN, Özcan, “Nene Hatun’un Kısaca Hal Tercümesi”, **Nene Hatun Aylık Okul Yayın Organı**, 23 Ocak 1967, Y: 2, S: 6, s.1.

KARPAT, Kemal-W.ZENS, Robert, Çev. Nasuh Uslu, **Genel Türk Tarihi**, (Ed: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci) ,“I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876-1909)”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.287.

KAYMAZ, Çağlar Kıvanç-BİRİNCİ, Salih-CAMCİ, Aykut “Erzurum Kenti Yakın Çevresinde Askeri Turizm”, **Journal of Human Sciennes**, Volume:14, Issue: 1, Year: 2017,s.268.

KODAMAN, Bayram, “II. Abdülhamid Döneminde Şark Meselesi”, Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, **Erciyes Üniversitesi Yay. C.1**, Kayseri, s.297-319.

KONUĞU, Enver, “Erzurum Tarihi”, **Aziziye**, Y: 27, S:7, Erzurum, 7 Temmuz 1997,s.14.

KORAP, Elif, “Efsane değil, gerçek...”, **Milliyet Gazetesi**, Kurtuluş Savaşı’nın Elifleri 30 Ağustos Özel Eki, 30 Ağustos 2004,s.2.

KÖSEOĞLU, Aslı, “Erzurum Yerel Gazetelerinin Haber İçeriklerine Yönelik İnceleme”, **Atatürk İletişim Dergisi**, S: 13, Erzurum 2017,s. 149-164.

KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1995,s. 321.

MUSALI, Namıq, “Seyh Safi Türbesinin Arşiv Belgelerinde Türkçe Şahıs ve Unvan adları”, **Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları**, Y: 4, S: 7, 2016, s. 185.

NADİ, Doğan, “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”, **Başak**, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1946, s. 29-31.

NADİ, Doğan, “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.02.1946, s.2.

NİHAL, Şukufe, “Erzurumlu nine”, **Kadın Gazetesi**, Y: 3, S: 139, 24 Ekim 1949, s.1,5.

ORUZ, İffet Halim, “Nine Hatun”, **Kadın Gazetesi**, Y:7, S. 360, 23 Ocak 1954, s.2.

ÖZCAN, Nuri, “Şen Bimen”, **TDVİA**, C. 38, İstanbul 2010, s.533-534.

ÖZGER, Yunus, “Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S: 29, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı Erzurum 2006, s.242.

SEPETÇİOĞLU, M. Necati, “Geçen Ayın Dergileri”, **Türk Yurdu**, Haziran 1955, S.245, s.961-964.

SERTOĞLU, Mithat, “**Resimli Tarih Mecmuası**” , 93 Harbi, C.4, S.39, Mart 1953,s.2138.

SEZEN, Lütfi, “Prof.Dr. Zeki Başar’ın Biyografisi ve Eserleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 29, Erzurum 2006, s.3.

TARLAKAZAN, Burak Erhan, “Pul Tasarımlarında Osmanlıdan Günümüze Kadın Figürü”, **İdil**, C.8, S:46, s.720.

TOPDAĞI, Sabri, “93 Harbi’nin Yaşayan şahitleri Erzurum Tabyaları”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Nisan 2013, S.416,s.57.

YİNANÇ, Mükrimin H. , “Erzurum”, **MEBİA**, C.4, Eskişehir 1997,s.348.

Araştırma Eserler

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

AKSUN, Nur Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.3, Ötüken Neşriyat (2.Basım) İstanbul 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Ed. Zeynep Berktaş, Timaş Yay. , (16.Baskı), İstanbul 2016.

AYDIN, Dünder, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)** ,TTK, Ankara 1998.

BAYTAL, Yaşar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

BEKTAŞ, İlknur, **Milli Mücadele’de Bir Kadın Üsteğmen Kara Fatma**, Timaş Yay. , İstanbul 2013.

BEYGU, Abdürrahim Şerif, **Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum-1939**, İstanbul Marifet Basımevi 1939, Tıpkı Basım, TCDD Genel Müdürlüğü, Ankara, Eylül 2006.

CEBESOY, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları 21.11.1920-2.6.1922**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.

Commanding Generals and Chiefs of Staff 1775-2013, Center Of Military History United States Army Washington D.C. 2013.

ÇAM, Nusret, **Erzurum Tabyaları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, **Köylerimiz**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi 1933.

EĞİLMEZ, Savaş, **Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar**, Erzurum Belediyesi Kültür Yay. , İstanbul 2013.

EKİNCİKLİ, Mustafa, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

ENGİN, Vahdetin, **Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul’u**, Yeditepe Yay., İstanbul 2016.

Erzurum’da Aziziye Savaşı, Yardımcı Okuma Kitapları No:31, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000.

Genel Kurmay X. Şube, **Kahramanlık Destanları**, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.

GÖZCÜ, Alev, **Tarih Yaşanmış Bir Hayattır Şerafettin Turan ile Söyleşi**, Şenocak Yay. , İzmir 2008.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar Tazminat Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ed. Emre Yalçın, İstanbul, Kasım 2016.

KARABEKİR, Kâzım, **Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu**, Koşkun Basımevi, İstanbul 1939.

KARAKAŞ, Nuri, **Türk-Amerikan İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara 2013.

KARAL, Enver, Ziya Osmanlı Tarihi, C.VIII, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, TTK, Ankara 2011.

KİRAZLI, Mahmud-HÜSREVOĞLU, Ali, **93 Harbinde Plevne Müdâfaası ve Gazi Osman Paşa**, Erkam Yay. , (2.Baskı), İstanbul 1981.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, TTK, Ankara 2011.

KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, (2.Baskı) TTK, Ankara 1987.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2018

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Geçmişten Günümüze Erzurum Kalesi**, Zafer Form Ofset Yayınevi, Erzurum 2017.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Tüm Yönleriyle Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, Erzurum Belediyesi Kültür Yay. , Erzurum 2017.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Aziziye’nin Son Şahitleri**, Atatürk Üniversitesi Yay. , N. 1105, Erzurum 2015.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat; OKUR, Mehmet, **Tek Parti Döneminde Erzurum Halk Evleri**, Derya Kitapevi, Trabzon 2007.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat; TÜFEKÇİ, Türker, Murat, **Kurtuluşunun 100.Yılında Fotoğraf ve Belgelerle Erzurum**, Zafer Medya, Erzurum 2018.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, **Orta Çağ’da Erzurum (V-X.V Yüzyıllar)**, Güneş Vakfı Yay., Erzurum 2007.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, **Kurtuluşunun 100. Yılında Erzurum ve Ermeniler**, Zafer Medya, Erzurum Mart 2018.

- KÜRKCÜOĞLU, Erol, **8-9 Kasım 1877 Aziziye Zaferi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014.
- KOCAGÜNEY, Vehbi, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Aziziye Tabya Savaşları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.
- KODAMAN, Bayram, **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.
- KONUKÇU, Enver, **Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992.
- KONYALI, İbrahim, Hakkı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, İstanbul Ercan Matbaası 1960.
- KÖYMEN, M. Altay, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, **Osmanlı Tarihi**, Ensar Neşriyat, (2.Basım), İstanbul 2011.
- MİSİROĞLU, Aynur, **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.
- NORMAN, Charles, **Boswell Armenia and the Campaign of 1877**, London 1877.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet**, (3. Baskı) Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- ÖZTOPRAK, Fahrettin, **Oğuzların İsyanı ve Babai Türkmenler**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2012.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi 5**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Resimlerle 93 Harbi 1877-1878 Rus Savaşı**, Hayat Yay. , Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih**, C.1, Ötüken Yay. (4. Basım) , İstanbul 2016.
- SARAY, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, (2.Baskı), Ankara 2000.
- SARAY, Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, MEB Yay. , İstanbul 2004.

- SARINAY, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Nüve Matbaası, Ankara 1988.
- SELVİ, Haluk, **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- SEVÜK, İsmail Habib, **Yurttan Yazılar**, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1987.
- TANSEL, Selahattin, **93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri**, Doğu Matbaası, Ankara 1943.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, **İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- TBMM Albümü 1920-2010, C.2, 1950-1980**, Ed. Selma Yıldırım; Behçet Kemal Zeynel, Haziran 2010.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, (19. Basım) İstanbul 2015.
- TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, (14.Basım), İstanbul 2016.
- UÇAROL, Rıfat, **(Mareşal Âyan Meclisi Başkanı Sadrazam) Gazi Ahmet Muhtar Paşa(1839-1919)** , Derin Yay. , İstanbul, 2015.
- UZUNYAYLALI, Talat, **Nene Hatun**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1090, Erzurum 2015.
- YALÇIN, Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihini Kaynakları**, Berikan Yayınevi, (4.Baskı), Ankara 2010.
- 3.Ordu Müfettişliği, **Aziziye Şehitlerinin Muazzam Ruhlarına**, 3. Ordu Basımevi, Erzurum 1952.

Gazeteler

- Akşam Gazetesi**, Y: 37, S:13148, 9 Mayıs 1955
- Akşam Gazetesi**, 23 Mayıs 1955, Y:37, No: 13162
- Akşam Gazetesi**, 3 Temmuz 1955, Y:37, No: 13201
- Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart Salı, 1937, S. 4596
- Demokrat Doğu**, S:270, 9 Mayıs 1952

Demokrat Doğu, 9 Haziran 1952

Demokrat Doğu, Y:2, 20 Şubat 1953

Demokrat Doğu, Y:1, S:213, 26 Ekim 1953

Demokrat Doğu, 9 Mayıs 1955, Y:4, S:1062

Demokrat Doğu, Y:4, S:1073, 27 Mayıs 1955

Demokrat Doğu, 30 Haziran 1955

Doğu, 23 Birinci Kanun 1937

Doğu Gazetesi, 23 Kânunuevvel 1937,S.18

Doğu, 9 Haziran 1953

Hakimiyet, 27 Şubat 1954

Hürriyet, 13 Aralık 2018.

Şarkın Sesi, Y:4,S:1092, 6 Temmuz 1955

Vakit, Y:18, S:18517, 23 Mayıs 1955

Vakit, Y:18, S:18517, 23 Mayıs 1955

Vatan Gazetesi Erzurum–Kars Serhad İlavesi, Vatanın Memleket Serisi No:51, 24.12.1952

Yeni Erzurum, Y:3, S:684, 9 Haziran 1952

Yeni Erzurum, Y:3, S:684, 09.06.1952

Yeni Erzurum, Cumartesi, Y:3, S.757,4 Ekim 1952

Yeni Erzurum, 26 Ekim 1953

Yeni Erzurum, Y:4, S:1136, 23 Kasım 1954

Yeni Erzurum, 26 Mayıs 1955

Yeni Erzurum, 26 Mayıs 1955

Yeni Erzurum, (Özel Sayı) , Y:4, 26 Mayıs 1955

Yeni Erzurum, S:1207, 7 Temmuz 1955

Hazırlanan Kitap

Ahmet Midhat Efendi, **Zübdetü'l Hakâyık 93 Harbi'nin Arka Planı Harbin Zuhûru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar**, (Hazırlayan: Ömer Fâruk Can), TTK Ankara 2015.

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, (Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz) C.3, TBMM Başkanlığı Yay. TBMM Basım Evi, Ankara 2014.

Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004, (Hazırlayan: İbrahim Karaer, Rahim Erişti, Ahmet Ceylan) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar 2 Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi**, (Hazırlayan: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

Kurtuluşunun 100. Yılında Fotoğraf ve Belgelerle Erzurum, (Hazırlayanlar: Murat Küçükuşurlu, Murat Türker Tüfekçi), Zafer Medya, Erzurum 2018.

Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, C.I-II-III, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), Bereket Yayınevi, İstanbul 1983.

Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, **93 Harbi Faciası**, (Hazırlayan: Tahsin Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2010.

Mehmed Arif, **93 Osmanlı Rus Harbi ve Başımıza Gelenler**, (Hazırlayan: Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yay., (3. Baskı), Ankara 2016.

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay. , İstanbul, Ocak 2008.

Çeviri Eserler

GREENE, Francis, Vinton, **The Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878, (93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)**, (Hazırlayan: Sebahattin Şenol), (Çev. Sebahattin Şenol-Muhammet Şeviker), İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

PUŞKİN, Aleksandr, **Erzurum Yolculuğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Ataol Behramoğlu) , (6.Baskı), İstanbul 2008.

S.RYAN, Charles, **Kızılay Emri Altında Plevne ve Erzurum'da 1877-78 Rus-Türk Harbi**, (Çev. Ali Rıza Seyfioğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1962.

V.RIASANOVSKY, Nicolas; D.STEINBERG, Mark, **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, (Çev. Figen Dereli) , İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

VON Herbert, William, **Plevne Müdafaası**, (Çev. Ali Kurdoğlu) , Kültür Bakanlığı Yay. , İzmir 1990.

İnternet Kaynakları

https://www.academia.edu/36713061/Anneler_G%C3%BCn%C3%BC.pdf

<https://www.ahaber.com.tr/webtv/program/unutma>
<https://www.ahaber.com.tr/webtv/programlar/portre/portre-nene-hatun-145616251>
<http://buzpateni.org.tr/short-track-nenehatun-kupasi-yarisma-programi/>
http://www.erzurum.bel.tr/IcerikDetay-eski_baskanlar/7/I.html
<http://www.kultur.gov.tr/tr-117632/rahmi-pehlivanli.html>
<https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/haber/6/TURKIYE-NIN-ILK-ACIL-MUDAHALE-GEMISI-%E2%80%9CNENE-HATUN%E2%80%9D-DENIZE-INDIRILDI>
<http://www.meb.gov.tr/baglantilar/okullar>
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/nene-hatun-nasil-gazi-kadin-oldu,BL3O3scnuECcPjazq9Dwlg>
<http://erzurumarsivi.com/sahsiyetler/>
<http://www.trtarsiv.com/izle/85852/nene-hatun>
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=20721&P5=H&page1=44&page2=44
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=20721&P5=H&page1=47&page2=47
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/tutanaklar.htm>
https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.sorgu_baslangic
<http://www.tjk.org/TR/Kurumsal/News/Page/16285>
<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=NurettinBaransel>
<http://www.tdk.gov.tr>
<https://www.trtavaz.com.tr/video/program-arsivi/kulturden-medeniyete-trt-avaz/erzurumun-yetistirdigi-turk-kadin-kahramanlari-konustuk-kulturden-medeniyete/PL4i8eZUVaPZmxqkrWSFV9R52l06XKAFIZ/GU-0Ng59dl4>
<http://www.osym.gov.tr/TR,15071/kpss-cikmis-sorular.html>
<https://www.youtube.com/watch?v=xCugZrTqNho>
https://www.youtube.com/watch?v=v_uyJ7goOck
<https://www.youtube.com/watch?v=6Ec4xn7AsXw>
<https://www.youtube.com/watch?v=PjueVL83sPA>
<https://www.youtube.com/watch?v=0YJPPiNPGD8>
https://www.youtube.com/watch?v=q5HiSuTq9_4

<https://www.youtube.com/watch?v=jU5aH0hGnME>

https://www.youtube.com/watch?v=W_sX-LLZ2hc

https://www.youtube.com/watch?v=lMCNRKx_XO0

<https://www.youtube.com/watch?v=lu0GFAfjxgA>

Sözlü Kaynaklar

Ayşe Neslihan HATUNOĞLU ile yapılan röportaj (07-08-2018)

Mahkeme Kararı

Erzurum 3. Asliye Hukuk Mahkemesi, **Esas No: 2010/450, Karar No: 2013/76.**

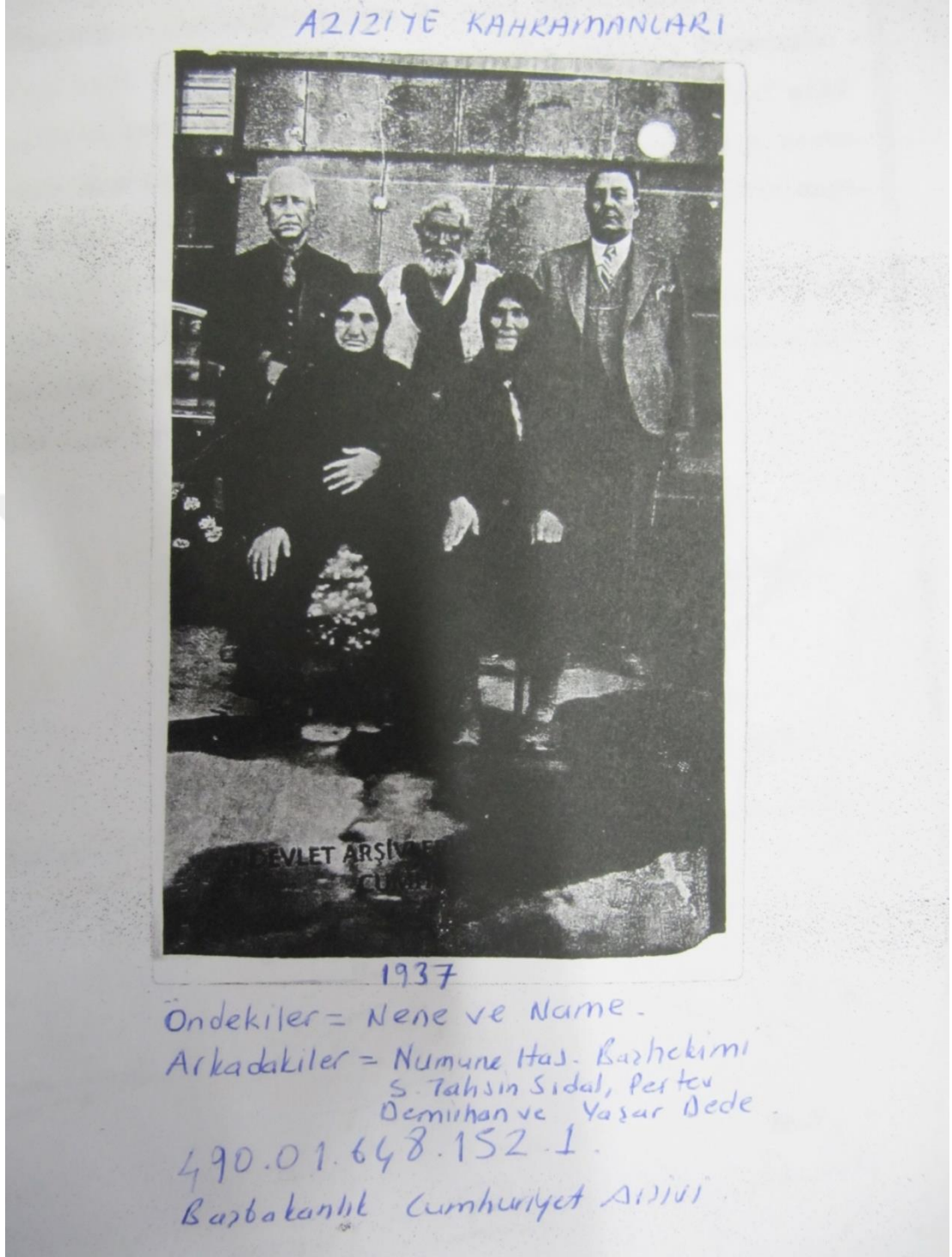

EKLER

Alınan Yerler

- 1 — Başımıza Gelenler (Mehmed Arifin) yazılarından.
  - 2 — Askerî Tarih [Harbiye mektebi tarih muallimi Kur. Bn. İhsan] yazısından.
  - 3 — Türk Cepheleri [Harp Akd. Hr. Tarih muallimi Kur. Yzb. Feridun] yazısından.
  - 4 — Şark Cephesi Harb Oyunu [Harp Akd. Tabiye muallimi müteveffa Fon Kileviç] notlarından.
  - 5 — Erzurumlu fabrikacı Hoca Abdurrahmanın anlatışından.
  - 6 — Sabık Belediye Reisi Seyfullahın anlatışından.
  - 7 — Erzurumlu Somun Oğullarından Ahmedin anlatışından.
  - 8 — Erzurum Gâvur boğan mahallesinden Ayşe kadının anlatışından.
  - 9 — Veysi Efendi mahallesinden Kadır kızı Namenin anlatışından.
  - 10 — Taşmescid mahallesinden Hüseyin kızı Nenenin anlatışından.
-

Erzurum Milletvekili General Pertev Demirhan'ın raporunda sunmuş olduğu resim.

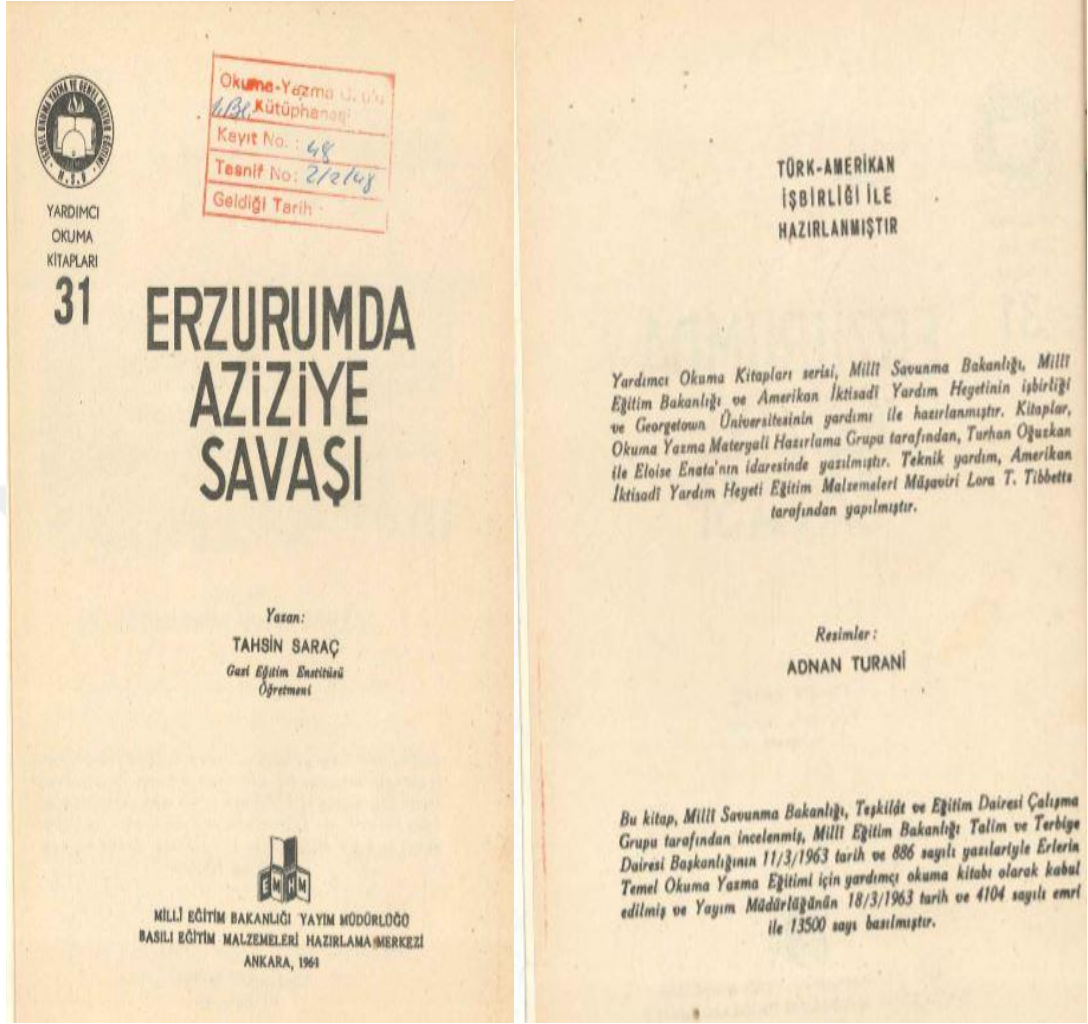
Murat Küçükkuşurlu'nun "Aziziye'nin Son Şahitleri" eserinden alınmıştır.

Nene Hatun, Yaşar Baba ve Name Hanım

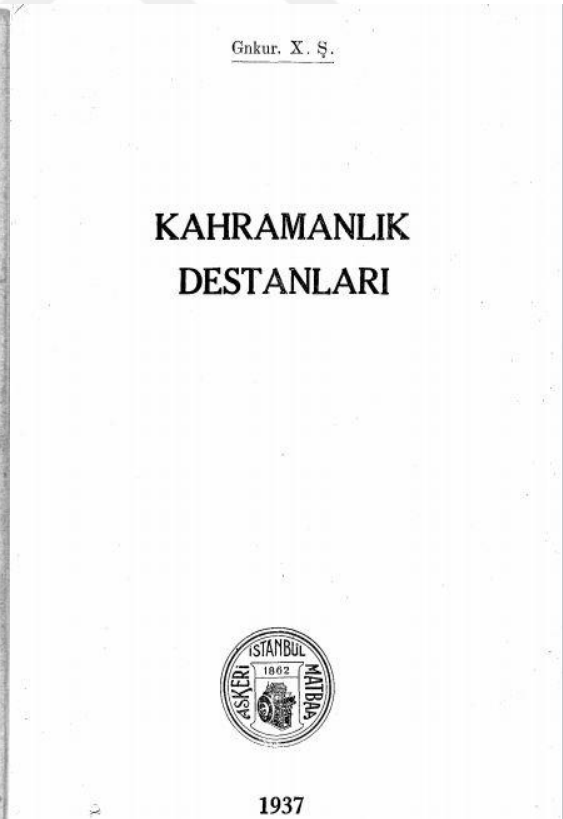
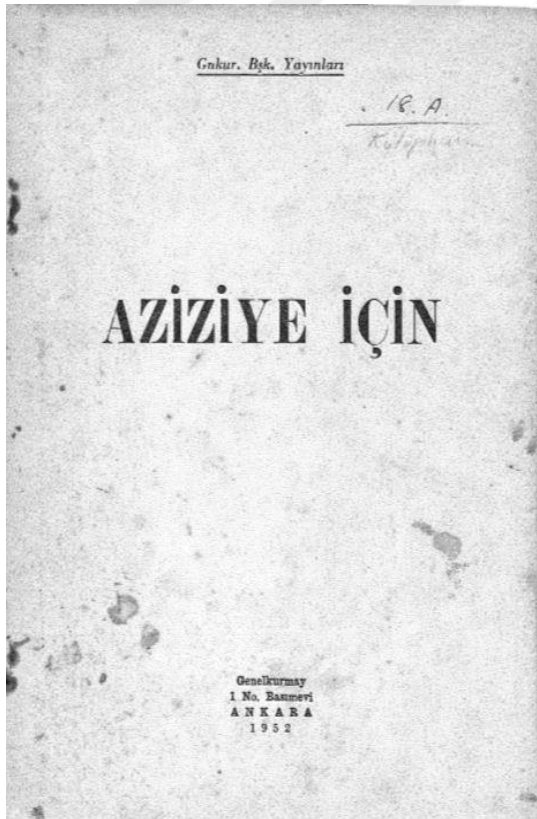
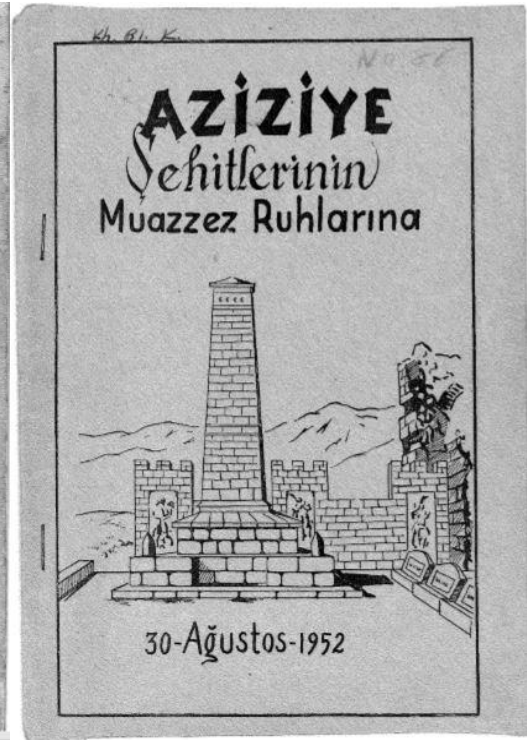
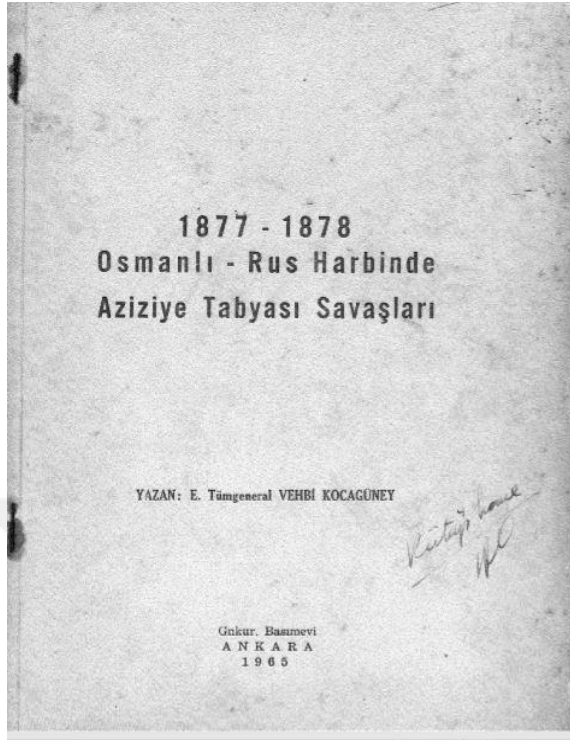
İsmail Habip Sevük'ün "Yurttan Yazılar" adlı eserinden alınmıştır.

Türk-Amerikan işbirliği ile hazırlanan, Aziziye Savaşı'nı anlatan yardımcı okuma kitabı.

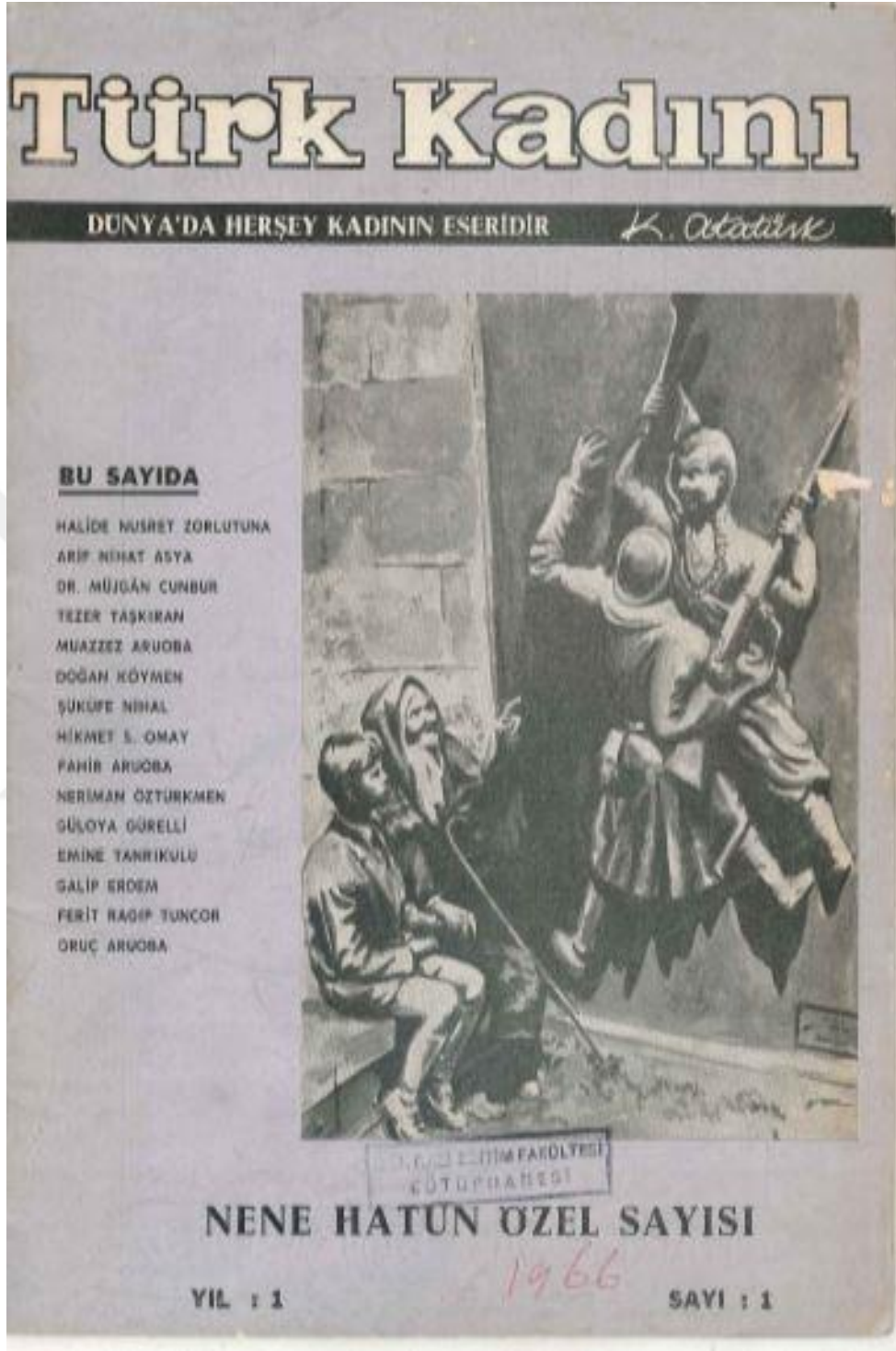
Aziziye Savaşı'nı anlatan önemli eserlerden bazıları.

Aziziye Zaferi'yle alakalı hazırlanan pullar.

Türk Kadını dergisinin ilk sayısı "Nene Hatun"

*1877 de genç bir gelin iken
savaşa atılan Nene
(Resim 1952 yılında çekilmiştir.)*

“Aziziye Şehitlerinin Muazzam Ruhlarına” eserinden alınmıştır.

Şukufe Nihal'in 24 Ekim 1949 tarihli Kadın Gazetesi'nde yer alan röportajından alınmıştır.

General Ridgway'ın Nene Hatun'u ziyareti

General Ridgway bu ziyaretinde Nene Hatun'un elini öpmemiş, sıkımıştır. Bu durumu kendi makalesinde açıkça belirtmiştir.

Ridgway Doğu illerini ziyaretiyle alakalı gazete haberi, Akşam gazetesi 9 Eylül 1952.

Nene Hatun ve Tümgeneral Shepard

Bazı kaynaklarda daha önce geçen General Ridway'ın Nene Hatun'un elini öptüğü bilgisi yanlıştır. Nene'nin elini öpen kişi Tümgeneral Shepard'dır.

(Murat Küçükkuşurlu, Aziziye'nin Son Şahitleri)

Muzaffer Sarısözen, Neriman (Tüfekçi) Sarısözen ve Nene Hatun.

<http://erzurumarsivi.com/sahsiyetler/> sitesinden alınmıştır.

Hürriyet Gazetesi 23 Mayıs 1955.

Rahmi Pehlivanlı tarafından yapılan resim.

“Gazi Kadın” ve “Gazi Kadın Nene Hatun” film afişleri

“Nene Hatun” film afişi Tercüman gazetesinin eki olan “inci”

(1 Ocak 1974 Y:4, S:1163)

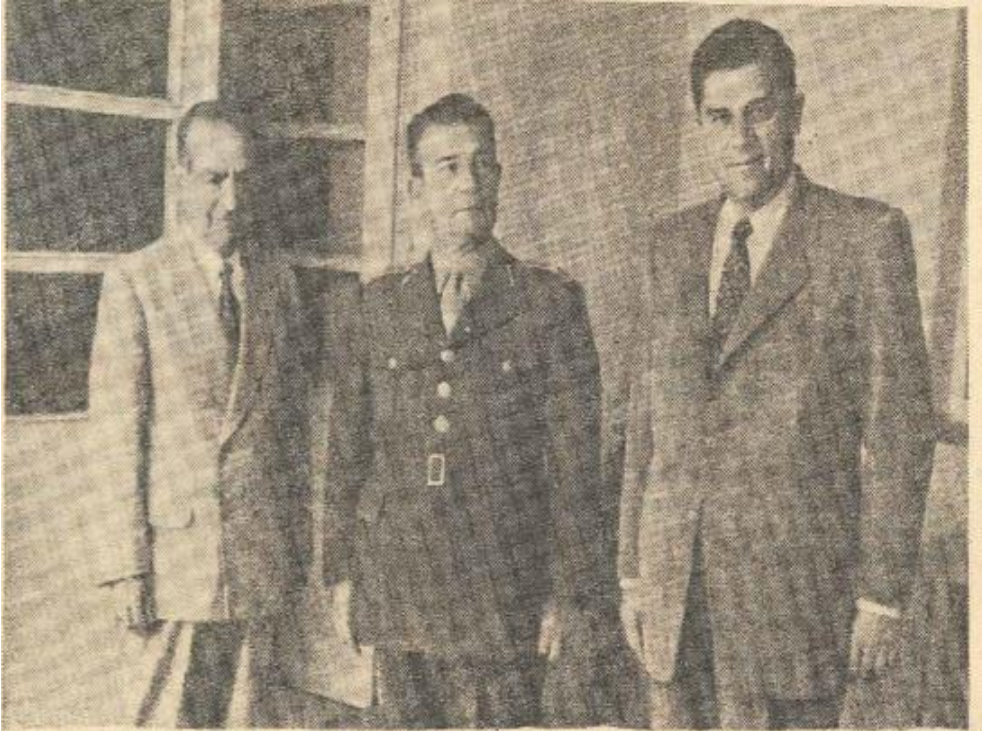
Vatan Gazetesi Erzurum-Kars Serhad İlavesi (24.12.1952)

Aziziye âbidesinin açılış töreni

Aziziye âbidesi ve açılış töreninden bir görünüş

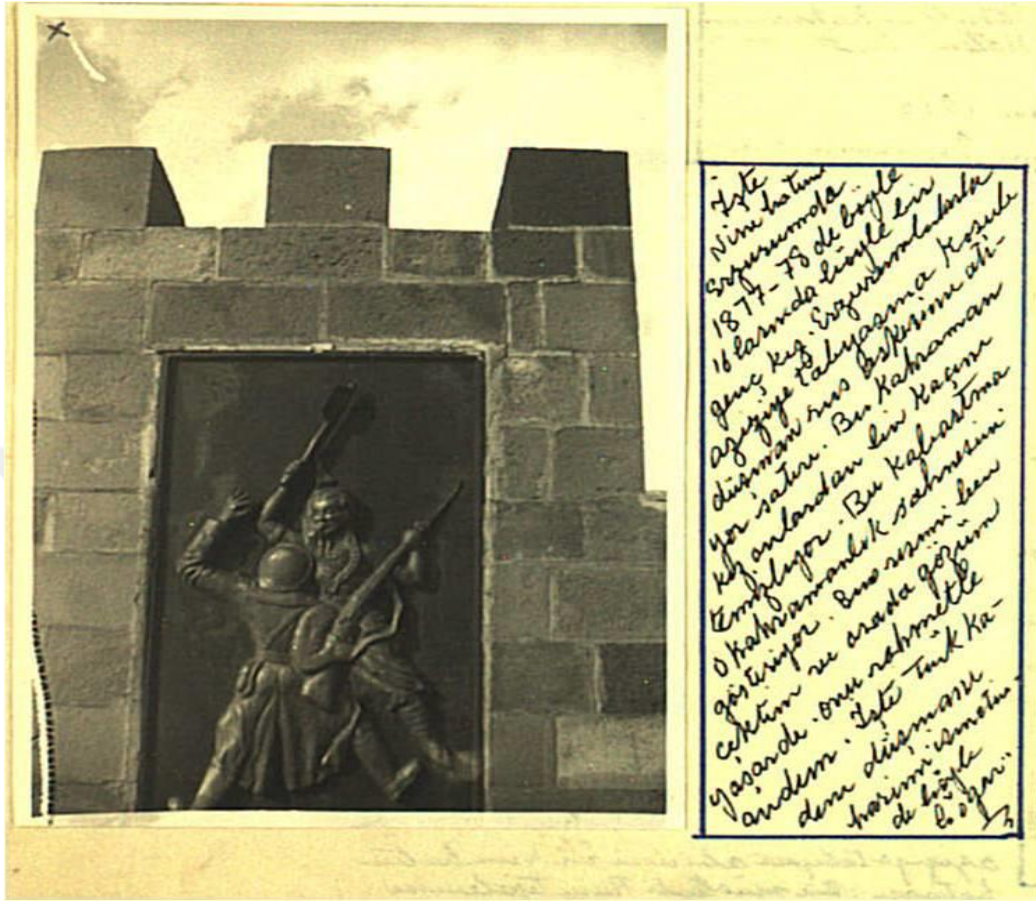

Erzurum Valisi Cemal Gökten, 3 üncü Ordu Müfettişi (hâlen 1 inci Ordu Müfettişi) Orgeneral Nurettin Baransel ve Başmuharririmiz Ahmet Emin Yalman Erzurumda.

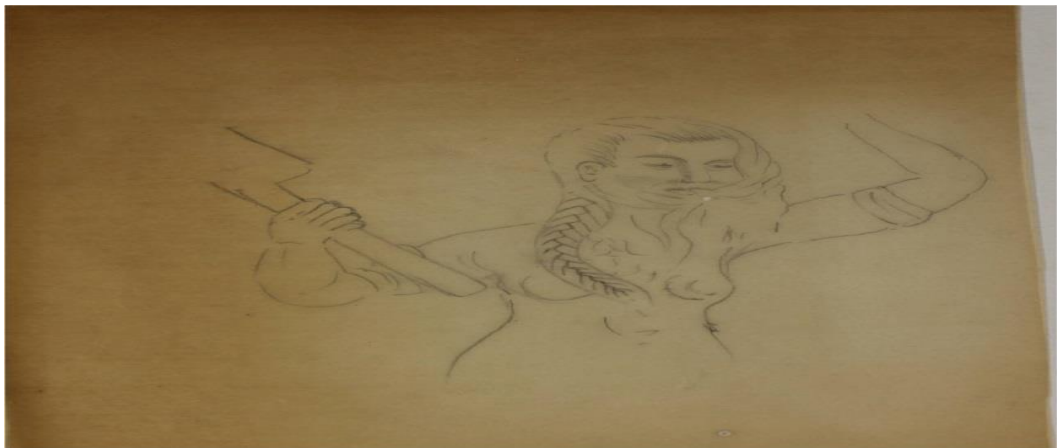

Nene Hatun, Aziziye Anıtı'nın açılışında askerler ile hatıra fotoğrafı çektirirken.

Süheyl Ünver'in "Erzurum Defterlerinden" çıkan Nene Hatun rölyefinin resmi ve resmin yanına yazdığı not.

Süheyl Ünver'in defterlerinden çıkan Nene Hatun çizimi aşağıdaki çizimdir. Bu çizimin Nene Hatun ile alakalı benzer bir yönü olmayıp, tabyalardaki rölyeflerle benzerlik göstermektedir. Süheyl Ünver kendi tasarımını yansıtmıştır. Bu iki belgeye Sayın Alparslan Kotan Bey'in vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Aziziye Müdafaası'nın temsili gününde, Aziziye Müdafaası'nın yaşayan şahitleri

Aziziye tabiyasının kurtarıcıları arasından hayatta kalanlarla beraber 1934 te yapılan temsili bir tören

1293 [1877] Erzurum Az'liye savaşına iştirak edenlerden :

1:	Erzurum Taşmeseit mahallesinden	Haydar kızı Hürmüz	(67)
2:	" " "	Hüseyin kızı Nene	(83)
3:	" Veysi Efendi	" Kadir kızı Name	(71)
4:	" Hacı Cuma	" Kasışbaşı Ağabey	(68)
5:	" Dere	" Haydar oğlu Şükrü kızı	(76)
6:	" Mehdi Efendi	" Mirza oğlu Hacı Hasan	(71)
7:	" Emir şeyh	" Behlül oğlu Arslan	(69)

Askeri Mecmua, 1 Kanun 1935 C.VI, S:99, s.1040.

Yeni Erzurum Gazetesi 26 Mayıs 1955

Nene Hatun'un türküsü

Asil Türk annesi Nene Hatun'un gençlik yıllarındanberi çok sevdiği ve Neriman Sarısözen'in kendi sesiyle plâk olarak hediye ettiği "Şu Dağlar,, türküsünü Ankara radyosu Nene Hatun'a ait radyo-ropörtajın arkasından çalmıştır.

Biz de ruhuna izafeten bu türkünün iki mısramı beraberce tekrarlıyalım:

"Şu dağlar ece dağlar
Yar gelir gece dağlar...."

ACI KAYIBIMIZ.

YENİ ERZURUM

(özel sayı)

YIL: 4 Fiyatı 5 Kuruşur GÜNLÜK SİYASİ GAZETE 26 Mayıs 1955 Per

Aziziye kahramanı asil Türk anası NENE HATUN'U "Aziziye,, sine tevdi etti

Yapılan resmi ve vakür törene binlerce kişi yaşlı gözlerle katıldı

Gözlerimiz yaşlı gönüllerimiz yaşlı

Yazarı: Ördemir Bozkurt

Kayıbınız acı, acı olduğu kadar da büyük oldu. Ordu anasını, Türk kadını analarsa ebedi kahramanlık nümuşleri veren mümtaz

O tarihi bir kıymet ve Türk kadınlarının fazilet ve kahramanlığını dile getiren mümtaz bir yaşlıktı. O'nu yalnız biz değil bütün as

Talih ve kara topraklar 22 milyon kalbinde müsteana meziyetleri, örnek teşkil edecek kahramanlıkları ile yer eden Aziziye kahramanı Nene Hatunu da elimizden aldı. 22 Mayıs günü Erzurum doktorlarının bütün alaka ve ihtimamlarına rağmen kaybettiğimiz bu tarih insanını, 23 Mayıs günü kahramanlıkları ile

si cenaze arabasını taşıyıp ediyordu. Önde de başta vilayet ve ordu olmak üzere dairelerin, teşekkürlerin gönderdikleri çelenkler yer almıştı. Böyle bir ulvi tabii ile ve bandonun çaldığı matem marşı ile yavaş yavaş Aziziye'ye doğru hareket edildi.

GÖZLER YAŞLI

Nene Hatun radyoda

Aziziye kahramanı Nene Hatun'un 22 Mayıs günü kendisiyle yapılan ve plâğa atılan bir radyo-ropörtaj kendi sesiyle Ankara radyosuna 23 Mayıs gecesi yayınlanmıştır.

Bu radyo-ropörtajda kendisine kahramanlığı ile ilgili olarak sorulan sualleri cevaplandıran Nene Hatun kısaca hayatını da anlatmıştır.

Nene Hatun'un mezarı.

Nene Hatun'un eski evinin önündeki çeşme.

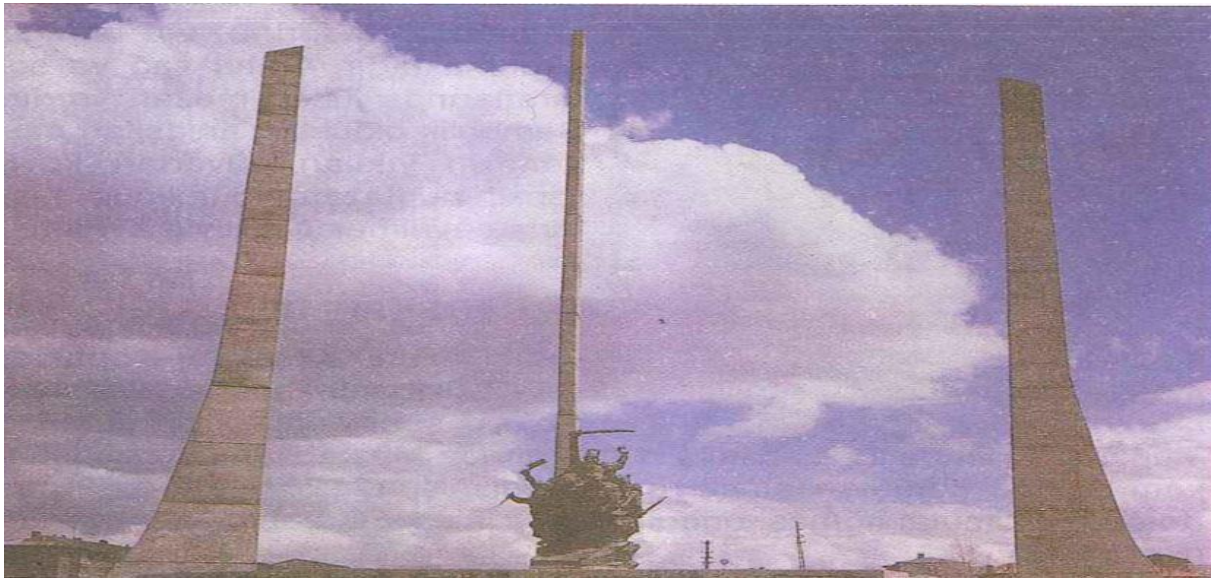
Aziziye Tabyaları'nda bulunan rölyefler.

Ziyaettin Sarıkaya olarak yazılan kişinin doğru adı Ahmet Ziyaettin Sarıkartal'dır. Tabyalardaki Aziziye Anıtında bulunan rölyefleri hazırlayan kişidir. Bu yazıt günümüzde tabyalarda bulunmamaktadır.

Erzurum şehir merkezindeki Aziziye Anıtı

“1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü” eserinden alınmıştır..

“1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü” eserinden alınmıştır.

Nene Hatun heykelinde yapılan düzeltme.

Hürriyet Gazetesi 13 Aralık 2018

Nene Hatun'un hastaneye kaldırıldığı gün nöbetçi memur olan rahmetli Kemal Hatunoğlu ve kızı Ayşe Neslihan Hatunoğlu.

Nene Hatun'un torunu Hacı Durak Kırkgöz

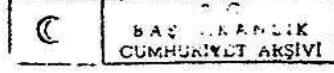

YAŞAYAN TARİH: Nene Hatun'un bugün hayatta olan tek torunu Hacı Durak Kırkgöz, nenesinin kol ve bacaklarında sayısını hatırlayamadığı kadar süngü izleri olduğunu belirtiyor.

Nene Hatun ve Name Hanım'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği dilekçe.

Reisicümhurumuz Millî Şef İsmet İnönü'nün
Yüksek Huzurlarına

Ankara

Dileğimizdir,

Öz: Biz Aziziye kahramanlarına icabeden yardımın yapılmasına buyruk verilmesi hakkındadır.

Bizler, 293 Osmanlı-Rus harbinin Erzurum civarındaki Aziziye tabiyasında vuku bulan meşhur savaşın kahramanıyız. O tarihî günde Türk kahramanlık ve hamasetinin sembolü olan bizler, bu çok eski düşmanımızı - Vatanın harimî ismetinden sökererek atmış ve göklere kadar çıkan zafer dâsitanasını yaratmıştık. Bu ulu güne lâıyık derecede kıymet ve ehemmiyet verildiği halde, maalesef biz canlı timsallerine gereken kadirşinaslık gösterilmiyor.

Aziziye zaferi, tarihin pek az kaydettiği bir mucizedir. Bu mucizenin yarattığı varlık sayesinde ki, vatanımızın en mühim bir parçası ve Şarkın müstesna bir kilidi medabesinde bulunan güzel Erzurum'u müstekreh düşmanın mülevves gizmesiyle gıgınenmesinden kurtarmış ve ahlâfâ-ebedî bir yadigar bırakmıştır.

Bu ölmöz zaferin yadigarı bizler, her birerlerimiz doksanar, yüzer yağındayız. Hiçbir sığınacak yerimiz ve tutunacak hiçbir desteğimiz yoktur. Belediyeden ayda 4 lira maaştan başka bir şey' görmüyoruz. - Geçensene birer meccanî ekmek veriyorlardı, bu sene o ekmeğimizi de kestiler. Şimdi aç ve muhtaç bir vaziyetteyiz, ve dileniyoruz da..

Bizlere icabeden naktî ve fiilî yardımın yapılarak bu çetin ve acıklı vaziyetten kurtarılmağımızı yüksek ve derin savcılarınızla diler ve arzederiz.

Adresler:

- 1- Erzurum'un Taşmescit mahallesinde Zenciye sokağında Hüseyin kızı Nene Yaşı: 90.
- 2- Erzurum'un veyisefendi mahallesinde Lâlapaşa sokağında halil yanında Kadir kızı Name Yaşı: 95

030 10 120 858 17

Cumhurbaşkanlığı'nın Nene Hatun ve Name Hanım'ın dilekçelerinin değerlendirilmesi için
Başbakanlığa gönderdiği üst yazı.

TÜRKİYE
RIYASETİCUMHUR
UMUMİ KATİPLİĞİ

4-842

990
19

Florya: 26/VIII/1943 .

Sayın Şükrü Saraçoğlu
Yüksek Başvekil

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Tarihimizin şanlı bir sahifesini teşkil eden
Aziziye muharebesine filen iştirak etmiş olup hâlen her
biri 90 - 100 yaşlarında , fakir ve çalışmaktan soiz ve
Belediyenin verdiği beş liradan başka bir yardım görme-
diklerinden dilenmekte olduklarına dair Erzurumda Taşcemsit
mahallesinden Hüseyin kızı Nene ve Kadir kızı Name imzaları ile
gelen dilekçe Reiscumhurumuzun dikkatlerini çekerek tedkik
buyurulmak üzere zatidevletlerine takdimi emir buyurulmuş
olduğundan bilece sunulmuştur .

En derin saygılarımla

Umurî Kâtip

K. Geddeli

030	10			120	858	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Sultan II. Abdülhamid'in Aziziye baskını öncesi (8 Kasım 1877) Erzurumlulara telgrafı.

﴿ ۳۹۳ ﴾

« ارضرم اهالیسی
 « وطنک محافظه سی اوغورنده دشمن غمومی به قارشو
 ابرازیندیت ایتدیگکز غیر نکریدن زیاده سیله خشنود اولدم .
 دعوا مزک حقه مقر ویندن وعون الهی به مظهر یتر دن
 امین بولندیغیر دن ذره جه یأس وفتوره میل ایتدیگکز یتر دن
 قصور اولغله مشروع اولان دعوا مزک بنده مشروع
 و مسعود نیجه لرینی قزاق ایچون صوک درجه به قدر
 فدا کارلق اختیار ایتدیگکز . چونکه دولت مزک تمامیت
 ملکده سی ضمان امینه مر بوط اولغله خدا نکرده ارضروم
 شهرینی دشمن استیلا ایتسه یله اورانک بنده مملک شاهانه مز دن
 معدود بنده خلل کلیه جکندن انجق دشمنک مملکت مز ده
 بولنه جغی زمانده حقکرده بلاتردد روآتوره جکته امثال
 کثیره سی شاهد اولان درلو ظلم و مکید تند نطولایی
 اسلام وخرستیان کافه تبعه مزک عرض و ناموس و مال
 و جانلری مختل اولوب و طمنزک محافظه سنده قید سزاق
 کوستر دیگکز ایچون دشمنی حکومت مشروع کره قارشو
 ناملر کرلکه دار و آلوده شین و عار اولور . بناء علیه سلامه کزی
 مملکت مزک محافظه سنده بیلوب ولوای عثمانینک ظل حجابنه
 صغنوب دفع صائل امرنده نهایت درجه به قدر چاشمکزی
 خاصه امر و توصیه ایدر و جهله کزی حق تعالینک عون
 و عنایتنه امانت ایلرم . فی ۲۷ تشرین اول سنه ۹۳

Ahmet Mithad'ın-“Zübtetü'l Hakâyık” adlı eserinden alınmıştır.

Erzurumluların, Sultan II. Abdülhamid'e telgrafi (13 Kasım 1877)

تلغرافنامه

وصول نومروسی دقیقه ساعت	عنایه کاه اندر لشار العینه	سکتوب کوندرن مر از نومروسی تاریخ مرکز مذکور فی سنه تاریخ وصول مکتوب فی سنه
۹۴ ۱۱	۱۷۵	۱۱
۹۴ ۱۱	۱۷۵	۱۱
۹۴ ۱۱	۱۷۵	۱۱

ما به هیئین باکتنا تبلیغین

کیمی کوندرن نومروسی ۱۷۵
اوله روز ایضا سنه ۱۲۸۵
تغذیه ایضا سنه ۱۲۸۵
واری ایضا سنه ۱۲۸۵
رقم بارگاه ۱۲۸۵
وینا بیه بویلاور سوغنا تبلیغین
عقد و قهر و وطن ایضاً
بویج فدا کوندرن مضمینه
وامدار روحانیت صیاب سوری
مضمینه ایضا سنه ۱۲۸۵
عقد و قهر و وطن ایضاً
بویج فدا کوندرن مضمینه
وامدار روحانیت صیاب سوری
مضمینه ایضا سنه ۱۲۸۵

A	1-1
D	178
F	3

"Kurtuluşunun 100.Yılında Fotoğraf ve Belgelerle Erzurum" eserinden alınmıştır.

Erzurum Belediyesi meclis görüşmelerinde Nene Hatun.

4 Şubat 1952

Sahife : 7

4 - Şubat - 1952

93 kahramanlarını ziyaret ettiğimiz zaman şeref duyuyoruz. Bu kahramanlardan Nene hanım bugün evinde aç ve hasta yatıyor. Mümkün merteye bir liste tanzim edilerek fakirler arattırılıp yardım yapılmalıdır. Evet belki içlerinde yardıma muhtaç olmiyanlarda olabilir. Fakat şuna şahidim ki bazıları hakikaten muhtaçtır.

Mitfü yalın - Arkadaşlarımızın bahsetti Nene hanım muhtaçsa yardım yapılmalıdır.

Başkan - Nene hanıma aynı yardım yapılmaktadır.

Mitfü yalın - Arkadaşlarda tekeffül etsinler onu daha müreffeh yaşatalım.

Cemil Bekiroğlu - Nene hanıma muayyen bir aylık veremezmiyiz. aynı yardım yine yapılsın.

Hakkı Mutluyazar - HİO yaşımda olan bu kadın evvelce dört lira aylık alıyormuş, demişki inşaf edin 4 lira ile ben ne yapabilirim. Gazete muhabirlerine bu şekilde dert yandıği için o parada kesilmiş. Halbuki bu kadın 93 de çocuğunu evde bırakıp vakaya gitmiş nüfus tezkeres sonradan almış ben çok rica ediyorum feci durumu vardır hiç kimsesi yok.

Ömer Arı - Başım evinin sarfiyatı nazarı dikkatimi çekti. 20 kişinin geçindiği senevi nüfus başına bin lira sarfedildiğini görüyoruz. Demek burada bir refah var bir kademe artırmak suretiyle burayı daha verimli bir hale getirebiliriz. Nene hanıma da orada daha iyi bir oda ayırmak suretiyle şerefiyle münacep şekilde iğe edebiliriz. Bu daha iyi olur.

Celaleddin Usakalp - Kahramanlarımızı darülacezede saklanayı uygun görmem .

Başkan - Geçen sene darülaceze kelimesini kaldırarak Alelittlâk bakıma muhtaç kimselerin barındırılması için bakım evi tabirini koyduk. Hatta isteyen olursa parası mukabilinde de kendisini işe ve ibate ederiz.

Cemil Bekiroğlu - Ben arkadaşımızın fikrine iştirâk edemiyorum. İstanbul darülacezesinde bir çok memleket büyükleri ikamet etmişlerdir.

Ömer Arı - Arkadaşımız darülaceze ismini belki yanlış anlıyor. Darülaceze düşkünler evi demektir. Belediye Keme hanımı her zaman kontrol edemez. İcabında doktor gönderemez. Fakat bakım evinde kendisine her bakımdan refah temin edebiliriz.

Hasan Özer - Karun nazarında 93 kahramanı olduğunu isbat güç buna pratik çare elimizdeki yardım tahsisatından evinde yardım etmektir.

Mehmet Yazıcı - Bende Hasan Özerin fikrindeyim. Bunlara ne yapsanı oraya gelmezler hastahanelerde bile yatmak istemezler.

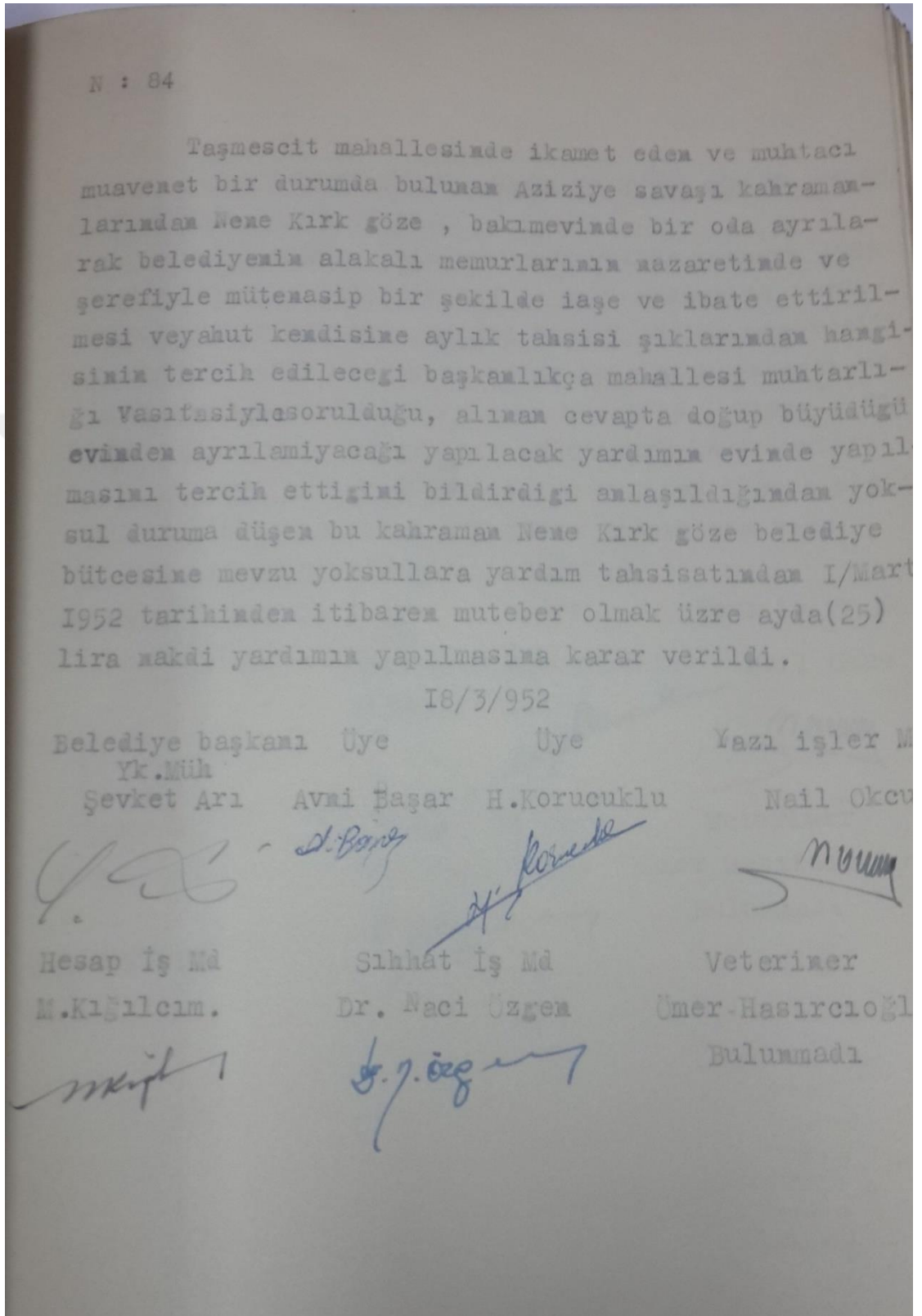
. / .

Başkan - mahalle aralarındaki fakirlere bakım evine gelmedikçe bir şey yapamayız. ve maaş tahsisine de taraftar değilim, hatta Müllkiye müfettişi de bunun uygun olmadığını belirtti. Çok muhtaç olanlar müracaat ederlerse yerimiz olmasa dahi yor temin ederek işe ederiz.

Hakkı Mutluyazar - Erzurunda fakir hakikaten çoktur. Bazılarını dilendiği gibi dilemekten utanın ve aç yatanları biliyoruz. Bunlara belediye yardımı mükelleftir.

. / .

Erzurum Belediyesi Meclisi'nin Nene Hatun'a 25 lira maaş verilmesine yönelik aldığı karar.

18 Mart 1952

Erzurum Belediyesi'nin Nene Hatun'a yardım kararı.

9 Eylül 1952 / No: 273

N : 273

1293 harbinin hayatta kalan yegâne kahramanı Nene Kırkgöze/^{ve}üçüncü orduca yeniden yaptırılan evin muf- ruşat ve sair ihtiyaçlarının temini için adı geçenin yoksul durumda olması ve ordunun bu kadar şınaslığı kar- şısında belediyenin de kendisine nakdi yardımda bulunma- sı hakkında başkan tarafından şifahi vaki olan teklif yerinde görülmüştür.

1952 yılı bütçesine yoksul kimselere yardım için konulan tahsisattan 300 lirasının Nene Kırkgözeye yardım olarak ödenmesine karar verildi. 9/9/1952

Belediye başkanı Üye Üye Yazı işler Md
Yk. Md
Şevket Arı Avni Başar H. Korucuklu Nail Okcu

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Hesap İş Md
M. Kılıçcı

[Handwritten signature]

Sıhhat İş Md

Dr. İaci Özgen

Bulunmadı

[Handwritten signature]

Veteriner

Ömer Hasircioğlu

[Handwritten signature]

Nene Hatun'a hediye edilecek evin tapu işlerinin onaylanmasını gösteren belge.

No:347 / 4 Ağustos 1953

N : 347

Ordu Ninesi Nene hanıma Emin Kürbü mahallesi- nin Gümrük caddesinde belediyeye ait 176 metre kare arsa üzerine Kolorduca inşa edilen bahçeli evin adı geçen namına tapuya bağlanması için arsanın tapu muamelesinin yapılması talebini havi fen işleri müdürlüğünün 30/7/953 gün ve 521 sayılı yazısı okundu gereği düşünüldü.

Verilen karar: Aziziye tabyesi savaşının hayatta kalan tek kahramanı Nene hanıma Ordunun bir şükran nişanesi olmak üzere Kolorduca inşa edilecek ev için adı geçenin doğduğu taşmescit mahallesinin yakınında bulunan Kumlu dere civarında meskensiz kimselere ev inşası için ayrılan arsadan ucuz bedelle yer verilmesine öncümence 27/6/953 tarihinde 254 sayı ile karar verilmişse de orduca burası uygun görülmediğinden evin Emin Kürbü mahallesi Gümrük caddesi üzerinde yine belediyeye ait 176 metre karelik arsa üzerine inşa edildiği cereyana muameleden anlaşılmalıdır.

İnşaatı ikmal edilen ve Nene hanıma teslim edilmiş olan evin tapuya bağlanması için arsasının adı geçene tahsisi lazımgelmekte isede bu hususta karar ittihazi yetgisi belediye meclisine ait olduğundan bu bakımdan evrakın belediye meclisine takdimine karar verildi.

4/8/953

Belediye Reisi Üye Üye Yazı işler Md

Lütfü Yalım Avni Başar Hilmi Korucuklu Nail Okcu

Hesap iş Md

M.Kıgılcım.

Sıhhat iş Md

Dr.Mithat Uzunca

Veteriner

Reşat Üzonalp

Erzurum Belediyesi Nene Hatun ile alakalı Encümen Kararları ve Görüşmeleri

9 Mart 1957 / s.31

(Gazi İlk okul aile birliğinin yazısı)

Belediye başkanlığı yüksek katına

Erzurum

1 - Okulumuzun önünden geçen Gümürük caddesi ismiyle anılan bu caddenin (bir mana ifade etmediğine göre)Erzurumun milli kahramanlarında Nene hatunun evinin de bu cadde başında bulunması hasebiyle bu caddeye Nene hatun caddesi isminin verilmesini Gazi ilk okulu okul-aile birliği olarak arz ve teklif ediyoruz.

2 - İyi görüşlü ve anlayışlı belediyemiz halen bu caddeden otobüs işlettiğinden dolayıda yine okul adına arzi şükran ederiz.Ancak cadde nin toprak olması sebebiyle baharlarda çok çamur olmakta ve 912 mevcut olan okulumuzun sağlık ve temizlik durumları bozulmaktadır.Bilabare tı çe bu yüzden daima ıslak ve çamurlu bulduğundan çocuklarımızın oyun insiyaklarının tatmin edilmişinde büyük müşkülât karşısında kalmaktadır. Bu itibarla bu caddenin parkelenmesini rica ediyoruz.

3 - Belediyemizin her sahada bizlere itimat telkin eden başta belediye reisimizden ve heyetinden kısa bir zamanda beldemizin doğunun en güzel örnek şehri haline getireceğine sarsılmaz inanımız vardır.

4 - Okula gelen ve gelmeyen çocukların bir kısmı genel evlerin civarlarında bulunması sebebiyle süt,yumurta gibi yiyecek maddelerin bu evlere sattıklarını ve bu kadınların çamaşırlarını saçak saçaga bakan aile evlerinde yekandığı,çocukları vasıtası ile 15-20 kuruş karşısında malum kadınların bavullarını hamamlara kadar götürdüklerine şahid bulunmaktayız.Bu yaştaki bir çocuğun 15-20 kuruş karşılığında ahlaki fedakârlık etmesinin yarın için ne gibi zararlar tevhit edeceğini yi

. / .

9 Mart 1957/ s.32

Sahife 32

takdirlerinize arz ediyoruz. Bu maksatla genel evler bugünkü haliyle 6-7 mahalleye her bakımdan zarar verdiği ve bilhassa yetişme çağında bulunan okul çocuklarımızın kötü örnekler müşahede etmesine meydan verilmektedir. Bu bakımdan bu müesseseye Aziziye, yapı enstitüsü, erkek sanat, Ticaret Lisesi ve gazi okulunun ortasında ve aynı zamanda iki camiye civar bulunması bu teşekküller için ifadesi mümkün olmayan zararlar tevhit etmektedir.

Mevzuat gereğince okulların ve mabetlerin civarında bu kabil toplulukların bulunmasını mahzurlu kıldığına göre her yönden belde sakinlerine müsbet imkânlar sağlayan ve sağlayacak olan belediyemizden bu teşekküllerin şehir sakinlerine zarar vermeyecek bir semte naklittirilmesine gıca mevcutlu gazi ilkokulu çocukları adına saygılarımızla arz ederiz. Gazi ilkokulu okul aile birliği başkanı adına AS başkan Emin Haşlamış.

Ahmet Emin Güneş - Gazi ilk okulu aile birliği başkanlığının yulca meclise verdiği dilekçe idesl fikirlerdir. Bende muhterem arkadaşlar tarafından desteklenmesini 93 Kahramanlarından Nene hatunu yaşatmak bakımından ismin caddeye verilmesini teklif ediyorum. Parke işini bilmiyorum Genel evlerin başka yerlere nakli ise Ticaret Lisesinde talebe azlığına yegâne sebebinin bu yüzden olduğunu bende biliyorum. Bu fuhuş müessesesinin böyle bir yerde mevcudiyeti binde rencide edecektir. Fakat yer temini meselesi vardır. Belediye yapabilir mi bu hususlar etüt edilmeye değer mevzulardır. Bunun için Riyasetce tetkiki ile haziran devresine getirilmesini arz ediyorum.

Mustafa Keskiner - Uzun zamandan beri belediye ve parti ocakları da mevzu bahis olan bu yerin etrafından yedi mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde bir çok fakir vatandaşlar bulunmakta olup bunlara aksi tebir icra etmektedir. Hatta sını temin ederim ki memleketin üç şerefli ailesinin kadın ve kızları fena yola bu yüzden düşmüşlerdir gençlerde hastalığa tutulmuşlardır.

Reis - Mühim noktaya gelelim asıl mesele çareleridir.

Mustafa Keskiner - Kanunla mevzuata göre mabetlere 400 metre mesafe olacaktır. İmkânları ise arsa temini ve inşaat imkânlarının araştırılması gibi buda zamanı mehtaçtır. Reis Müftü beyin zamanında bu iş ele alınmıştı oğünkü arsa yaramiyorsa meclis yenisini tahsis eder hatta paronlardan Nazime arsa verildiği takdirde bu evleri yapacağını söylemiştir. 15 seneden beri ele alınmış olan bu meselenin yüksek meclise halledilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasını rica ediyorum.

Ali Ülkü - Nene hatunun evi ile bu yer arasında 14 bin metre arsa vardır. Biride iyidir fakat kimse bu genel evlerin yüzünden almıyor bunlar kalkarsa bu arsada belediyeye iyi bir gelir getirir.

9 Mart 1957 / s.33

Sahife : 33

9/Mart/1957

Cemil Gülakar - Bir komsiyon teşkili ile o civardan yapılacak yardımın tetkiki icabeder.

Mustafa Keskiner - Bir komsiyon teşkil etmek lazımsa komsiyonun faaliyet gününü de meclis tayin etmeli . Nene hatun'a hürmeten bu caddeye Nene hatun isminin verilmesini ve okul aile birliğine yazılmasına, parka için de reis vaat etmiştir.Diger işler ise bir komsiyona havale edelim.Ne kadar ev yapabileceklerini tesbit ve tayin etmek için .

Atik palandöken - Şehir dışına çıkarılması hakikaten mecburiyet almıştır. Yalnız komsiyonu hangi vatandaşa gidipte fuhuş yerine yardım et diyecektir.Ancak genel ev kadınlarına yaptırmakta belediyenin sararını mucip olacaktır.Bunun için belediye reisi arsa ile parayı bulurda hazırında meclise getirmiş olursa iyi olacaktır.hassasiyetle üzerinde durulmasını rica edeceğim.

Ahmet Emin Güneş- Genel evlerdeki kadınların bir kısmı patron bir kısmı sermayedirler.Sermayeler patronların hizmetkârlarıdır.Patronlar zengindir onlara söylenirse yapabilirler. O civardaki halka genel evleri kaldırıyoruz.hitap haizse rüşvet verin demek doğru olmaz bir çok şehirlerde genel evler bir binanın içinde ve etraflı çevrilidir muntazam bir bina yapılmasıyla bunların zabtı raprt altına alınmasını rica edeceğim ben gazetecilerle de görüşerek anket açtırılması fikrindeyim.Arada uzun zaman olursa etraflıca tetkik edilebilir.

Cemil Gülakar - Fuhuşa yardım değil fuhuşu uzaklaştırmak için kendilerine yardım gayesini göstererek yardım etmelerini söyledim.

Reis - Bundan evvelki memuriyetimde fuhuş komsiyonu başkanı idim Fuhuşla mücadele komsiyonu vardır biz karar versekte vaziyet valiye suttur. Yani biz karar versekte bu bir temenni mahiyetinde olup kaldırılıp kaldırılmıyacagını vali tayin eder.Bu yüzden seçilecek komsiyon o civarın halkıyla okul aile birlikleriyle parti ocaklarıyla temasa geçer ve neticeyi vali beye arz ederler ve mahzurları bildirirler bundan sonra karar verilir.Birde gidecek mahalde emniyetin temininin gözönünde bulundurulması lazımdır.yalibeyal sağlık teşkilâta bunu kaldırmaya karar vermişti.vekâlet kabul etmedi bu yüzden esaslı etüt edilmesi lazımdır yoksa on beş seneden beri devam ettiği gibi yine devam eder.

Reis: Parka işine gelince : söz vermiştim bütçenin tasdikini bekliyorum iki/şimdi mevsu vardır birisi caddeye isim vermek diğeri umumi evlere yer bulmak üzere bir komsiyon teşkilidir.Evvelâ caddeye Nene hatun caddesi ismi verilmesini reye arz ediyorum. (Kabul edildi)

. / .

9 Mart 1957 / s.34

Sayfa : 34

9/Mart/57

2 - Çazi ilk okulu önünden geçen ve Gümrük arkası nami verilen caddeye Aziziye kahramanlarından Nene hatunun isminin aydınlaştırılması-na vesile olmak üzere (Nene Hatun caddesi)ismi verilmesine ittifakla karar verildi.

Reis - İkinci mevzu komisyona seçimidir bunu yapalım.

Mustafa Keskiner - Komisyona kanı olduğunuz göre bu komisyona silâh fabrikasından ve okul aile birliğinden de iştirâk için karar itti-hazını rica edeceğim.

Ahmet Emin Güneş - Komsiyon yalnız meclis azalarından seçilir ha-riçten iştirâk olmas yalnız komsiyon istediği kimselerle temas edip tetkikatta bulunabilir.

Mustafa Keskiner- Maksadım meclisten böyle bir karar ittihazdır.

Reis - Hariçten olursa iş çok güçleşir komsiyon isterse herkesle görüşebilir.

Ahmet Emin Güneş - Mustafa keskiner, Ali Ülkü, Bekir Topçu, Edib Özer ve Rıza Sönmez teklif ediyorum.

Reis - Bu beş arkadaşta reyinize arz ediyorum. (Kabul edildi)

3 - Genel evlerin münasip bir mahalle nakli için yer temini husu-sunu tetkik etmek üzere belediye meclisi azasından Mustafa Keskiner, Ali Ülkü, Bekir Topçu, Rıza Sönmez ve Edib Özerden mürekkep bir komsiyon teşkiline ittifakla karar verildi.

Bekir - Şubat toplantısına ait gündemdeki işleri bitirmiş oluyoruz. Memleket işlerinde göstermiş olduğunuz hassasiyetten dolayı hepinize ayrı ayrı teşekkür eder meclisi kapatırım.

Belediye Reisi
Dr. Edib Somunoglu

Kâtip
Cemil Çilakar

Kâtip.N.Üye
Avni Başar

h 4.47

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Nene Hatun'a maaş verilmesine yönelik kanun teklifi ve komisyon raporları.

S. SAYISI : 114

Rize Mebusu İzzet Akçal ve 3 arkadaşının, 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun teklifi ve Maliye ve Bütçe komisyonları raporları (2/454)

6 . 12 . 1952

T. B. M. Meclisi Başkanlığına

1877 - 1878 Rus - Osmanlı muharebesinde Aziziye Tabyasının istirdadı çarpışmasına iştirak eden 98 yaşında Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun teklifi bağı olarak sunulmuştur.

Muktezasının ifasına müsaadelerini arz ederim.

Rize Milletvekili
İ. Akçal

Rize Milletvekili
M. Mete

Erzurum Milletvekili
R. Topçuoğlu

Erzurum Milletvekili
S. Erduman

Mucip sebepler

1877-1878 Rus - Osmanlı muharebesinde 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının Ruslar tarafından hile kullanılmak suretiyle işgali üzerine ayaklanan Erzurum'un kahraman kadın, Erkek, ihtiyar ve çocuklarının feragatli fedakârlıkları ordu ile iş birliği yapılarak tabyanın istirdadı ile Rusların aziz vatanın iç bölgesine akmalarmı önlemek için gösterdikleri başağı tarihi mefahirimiz arasında yer almış bulunmaktadır. Bu şehametli akışın binlerce yaralılarından hiçbirisine lâyık oldukları yardımın yapıldığına dair kuyudata raslanmadığı gibi şehitlerinin ailelerine de gerekli yardımlar yapılmamıştır.

Aziziye Tabyasını istirdat etmek için ayaklanan Erzurum'un kahraman halkı arasında bulunan ve bugün hayatta kalmış yegâne mücahidi olan 98 yaşında Nene Kırkgöz, Erzurum'un kenar mahallesinde oturmakta, belediye ve ordunun cüzi yardımı ile yaşayabilmektedir. Bu kahraman Neneye, hayatının son demlerinde kaydıhayat şartı ile vatani hizmet tertibinden ayda «170» lira maaş tahsis edilmesinin kâdirşinaslık olacağı kanaatindeyiz. Bu maksatla teklifimiz hazırlanmıştır.

Bütçe Komisyonu raporu

T. B. M. M.
Bütçe Komisyonu
Esas No. 2/454
Karar No. 41

27. I. 1952

Yüksek Reisiğe

Rize Mebusu İzzet Akçal ve üç arkadaşının 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun teklifi Maliye Komisyonu raporiyle birlikte komisyonumuza havale olunmakla teklif sahiplerinden Rize Mebusu İzzet Akçal ve Maliye Vekâleti Bütçe ve Mali Kontrol Umum Müdürü hazır oldukları halde tetkik ve müzakere edildi.

Kanun teklifi; 1877 - 1878 Muharebesinde Rus'lar tarafından işgal olunan Aziziye Tabyası'nın istirdadına fiilen iştirak edenlerden bugün yalnız hayatta kalmış bulunan 1270 doğumlu Nene Kırkgöz'e hayat kaydı şartıyla vatani hizmet tertibinden maaş tahsis edilmesini istihdaf etmektedir.

Bu fedakâr Türk kadınının geçimine medar

olmak üzere vatani hizmet tertibinden maaş bağlanması için teklifin esbabı mucibesinde dermeyan olunan hususlar yerinde görülmüş ve Maliye Komisyonunca aynen kabul olunan kanun teklifi komisyonumuza da oy birliğiyle aynen kabul edilmiştir.

Yardıma muhtaç bulunan bu vatanperver kadına bir an evvel yardım yapılmasını temin ederek el'an kanun teklifi, öncelik ve ivedilikle görüşülmesi temennisiyle Umumi Heyetin tasvibine arz edilmek üzere Yüksek Reisiğe sunulur.

Reis	Reis V.	Sözeü
Bursa	Giresun	İstanbul
K. Yılmaz	M. Şener	H. Hüsmen
Kâtip		
Sivas	Burdur	Diyarbakır
H. İmre	F. Çelikbaş	M. R. Bucak

(S. Sayısı : 114)

- 8 -

Diyarbakır	Gümüşane	İstanbul	Ordu	Seyhan	Seyhan
M. Ekinci	K. Yörükoğlu	E. Adakan	R. Aksoy	S. Barı	C. Türk
İstanbul	İstanbul	İzmir	Siird		Sinob
S. Oran	M. Sarol	T. Güreker	B. Erden		S. Somuncuoğlu
Kırşehir	Konya	Malatya	Trabzon		Trabzon
R. Özdeş	M. A. Ülgen	M. S. Eti	C. R. Eyüboğlu		S. F. Kalaycıoğlu

Maliye Komisyonu raporu

T. B. M. M.
Maliye Komisyonu
Esas No. 2/454
Karar No. 11

17. XII. 1952

Yüksek Başkanlığa

Rize Milletvekili İzzet Akçal, Erzurum Milletvekili Rıza Topçuoğlu, Erzurum Milletvekili Sabri Erduman ve arkadaşları tarafından hazırlanan 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabya-

sının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun teklifi Maliye Bakanlığı mümessilinin de huzuriyle komisyonumuzca incelendi.

— 2 —

Her ne kadar Maliye Bakanlığı mümessili, vatani hizmet tertibinden aylık bağlananların çoğalmasının, tevali edecek müracaatlar bakımından mahzurlu görüldüğünü bildirerek teklifin kabul edilip edilmemesi hususunda Büyük Millet Meclisinin takdiri karşısında diyecekleri bulunmadığını ve komisyon üyelerinden Ekrem Alican (Kocaeli) da; prensip itibarıyla hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisinin yerinde olmayıp Kızılay ve sair sosyal müesseseler tarafından yardım sağlanmasının daha uygun olacağını bildirmişler de, 1877 - 1878 Rus - Osmanlı Muharebesinde Ruslar tarafından baskın suretiyle işgal edilen Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak edenlerden Nene Kırkgöz'den başka hali hayatta mücahit bulunmadığı 3. Ordu kayıtlarından ve halen muhtaç bir halde olduğu, hiçbir taraftan geliri bulunmadığı da mahallî idareden alınan yazı ile anlaşılmiş bulunan 1270 doğumlu (98 yaşında) Erzurum'un Eminkurbu Mahallesi Kınakma Sokağında numarasız evde ikamet eden

özü Hüseyin karısı ve Zeliha'dan doğmuş Nene Kırkgöz'e hidematı vataniye tertibinden kaydı-hayat şartıyla 170 lira aylık maaş tahsisi ve teklifin maddeleri aynen, komisyonumuzca ekseri-yetle kabul edilmiştir.

Nene Kırkgöz'ün yaşı ve iktisadi durumu nazara alınarak raporun öncelik ve ivedilikle tetkiki komisyonumuzca uygun görülmüştür.

Havalesi gereğince Bütçe Komisyonuna tevdi olunmak üzere Yüksek Başkanlığa sunulur.

Maliye Komis-

Maliye Komisyonu Başkanı	Sözcü	Kâtip
Rize	Siird	Zonguldak
<i>I. Akçal</i>	<i>M. D. Süalp</i>	<i>F. Açıksöz</i>
Amasya	Erzurum	Kocaeli
<i>H. Koray</i>	<i>S. Erduman</i>	<i>E. Alican</i>
Konya		Samsun
U. N. Yiğiter		Ş. Uluçay
İmzada bulunamadı		İmzada bulunamadı
Yozgad		Zonguldak
<i>F. Nizamoğlu</i>		<i>R. Sivişoğlu</i>

RİZE MEBUSU İZZET AKÇAL VE 3 AR-
KADAŞININ TEKLİFİ

*8 Kasım 1877 Aziziye Tabyası istirdadına iştirak
eden Nene Kırkgöz'e vatani hizmet tertibin-
den maaş tahsisine dair kanun teklifi*

MADDE 1. — 1877 - 8 Kasım tarihinde Azi-
ziye Tabyasının istirdadında fiilen iştirak eden
1270 tevellütlü Nene Kırkgöz'e hidematı vata-
niye tertibinden ayda 170 lira maaş tahsis edil-
miştir.

MADDE 2. — Bu kanun neşri tarihinde yü-
rürlüğe girer.

MADDE 3. — Bu kanunu Maliye Bakanı
yürütür.

Nene Hatun'a Vatani Hizmet Tertibinden maaş bağlandığını gösteren Resmi Gazete.

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi: 7 Ekim 1336-1920

<p><i>İdare ve yazı işleri için Başvekdilet Neşriyat ve Müdavenat Umum Müdürlüğüne müracaat olunur</i></p>	<p>6 ŞUBAT 1953 CUMA</p>	<p>Sayı : 8328</p>
--	------------------------------	--------------------

KANUNLAR

8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyası istirdadına iştirak eden Nene Kirkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair Kanun

Kanun No : 6036

Kabul tarihi : 2/2/1953

Madde 1 — 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının istirdadına fiilen iştirak eden 1270 doğumlu Nene Kirkgöz'e hizmet vatanî tertibinden ayda (170) lira maaş tahsis edilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3 — Bu kanunu Maliye Vekili yürütür.

5/2/1953

(1) SATILI CETVEL

B. M.	Ödeneğin çeşidi	Düğülen Lira
<i>Büyük Millet Meclisi</i>		
404	Koruyucu asker müfrezesi masrafları:	
10	Tayınat	60 000
20	Giyecökler	15 000
30	Erielerin nakliye ücreti	3 000
Bölüm toplamı		78 000

Divan Muhasebat Reisliği

Nene Hatun'un maaşının oğlu Yusuf Kırkgöz'e bırakılmasına yönelik hazırlanan Kanun Layihası.

Devre : X
İçtima : 2

S. SAYISI : 155

Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'ün oğlu Yusuf Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun lâyihası ve Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/333)

T. C.
Başvekil
Kanunlar ve Kararlar
Tetkik Dairesi
Sayı : 71/187 - 3790

17 . XI . 1955

T. B. M. Meclisi Yüksek Reisliğine

8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'ün Oğlu Yusuf Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair Millî Müdafaa Vekâletince hazırlanan ve Yüksek Meclise takdimî İera Vekilleri Heyetince 1 . XI . 1955 tarihinde kararlaştırılan kanun lâyihasının esbabı nucebesiyle birlikte sunulduğunu saygılarımla arz ederim.

Başvekil
A. Menderes

ESBABI MUCİBE

Yusuf Kırkgöz, 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının düşmandan istirdadına fiilen iştirak eden Nene Hatunun oğludur. Nene Hatun Erzurum Noterliğine tanzim ettirdiği 13 . XII . 1954 tarihli vasiyetnamesinde, 6036 sayılı Kanun gereğince vatani hizmet tertibinden almakta olduğu maaşın ölümünden sonra oğlu Yusuf Kırkgöz'e verilmesini son arzusu olarak tesbit etmiştir. Bir şahsa vatani hizmet tertibinden maaş bağlanmasının Büyük Millet Meclisinin takdir ve tasvibine bağlı bulunması ve kanun mevzuu olması keyfiyeti karşısında böyle bir irade izharının hukuki kıymeti olmadığına şüphe bulunmamakla beraber, hayatını kazanamıyacak durumda mâlûl olduğu Erzurum Numune Hastanesi Sağlık Kurulunun 992 sayılı ve 5 . X . 1954 tarihli raporu ile sabit olan Yusuf Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisinin, Nene Hatunun âziz hâtrasına milletçe lâyık olduğu bir saygı vazifesi mânasına geleceği mucip sebebiyle ilişik kanun lâyihası hazırlanmıştır.

Maliye Encümeni
Esas No. 1/333
Karar No. 7

17. XII. 1955

Yüksek Reisliğe

Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'ün oğlu Yusuf Kırkgöze vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun lâyihası, ilgili vekâlet mümessillerinin iştirakiyle tetkik ve müzakere olundu.

Kanun lâyihasının esbabı mucibesinde ileri sürülen hususlar encümenimizce de yerinde görüldüğünden, kanun lâyihası aynen ve ittifakla kabul edilmiştir.

Havalesi gereğince Bütçe Encümenine tevdi

buyurulmak üzere Yüksek Reisliğe sunulur.

Reis	Mazbata M.	Kâtip
Ankara	A. Karahisar	Kayseri
M. Tarhan	O. Talu	H. Kurlmel
Bolu		Çankırı
S. Baysal		A. Emrem
		İmzada bulunamadı
Çoruh		Giresun
Y. Gümüzel		A. İzmen
Mardin		Seyhan
A. Kalav		M. Akçal
		İmzada bulunamadı

HÜKÜMETİN TEKLİFİ

8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'ün oğlu Yusuf Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair kanun lâyihası

MADDE 1. — 8 Kasım 1877 tarihinde Aziziye Tabyasının istirdadına fiilen iştirak eden Nene Kırkgöz'ün oğlu Yusuf Kırkgöz'e, hayatta bulunduğu müddetçe vatani hizmet tertibinden ayda (170) lira maaş tahsis edilmiştir.

MADDE 2. — Bu kanun neşri tarihinde me-riyete girer.

MADDE 3. — Bu kanunun hükmünü ieraya Maliye Vekili memurdur.

	1. XI. 1955
Başvekil	Devlet Vekili
A. Menderes	Başvekil Yardımcısı ve
	Millî Müdafaa V. V.
	F. Köprülü
Devlet Vekili ve	Devlet Vekili
Hariciye V. V.	F. Ulaş
F. R. Zorlu	

Devlet Vekili	Adliye Vekili
	O. Ş. Çiçekdağ
Millî Müdafaa Vekili	Dahiliye Vekili
	E. Menderes
Hariciye Vekili	Maliye Vekili
	H. Polatkan
Maarif Vekili	Nafta Vekili
C. Yardımcı	K. Zeytinoglu
İktisat ve Ticaret Vekili	Sih. ve İç. Mv. Vekili
S. Yırcalı	Dr. B. Us
G. ve İnhisarlar Vekili	Ziraat Vekili
	N. Ökmen
Münakalat Vekili	Çalışma Vekili
M. Çavuşoğlu	H. Erkmen
	İşletmeler Vekili
	S. Ajaoğlu

Nene Hatun'un maaşının oğluna bağlanılmasını reddeden encümen mazbatası.

Bütçe Encümeni mazbatası

T. B. M. M.
Bütçe Encümeni
Esas No. 1/138
Kurur No. 44

16 . V . 1956

Yüksek Reisliğe

Aziziye tabyasının istirdadına iştirak eden Nene Kırkgöz'ün oğlu Yusuf Kırkgöz'e vatani hizmet tertibinden maaş tahsisine dair Milli Müdafaa Vekâletince hazırlanan ve Yüksek Meclise takdimi İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılıp Başvekâletin 17 . XI . 1955 tarihli ve 71-187/3790 sayılı tezkeresiyle gönderilen kanun lâyihası Maliye Encümeni mazbatasıyla birlikte encümenimize havale edilmiş olmakla Milli Müdafaa ve Maliye Vekâletleri mümessilleri hazır oldukları halde tetkik ve müzakere edildi.

Kanun lâyihası, Aziziye tabyasının düşmandan istirdadında fiilen iştirak eden merhum Nene Hatun'a 6036 sayılı Kanunla tahsis edilmiş bulunan vatani hizmet tertibinden maaşın vefatını mütaakıp oğlu Yusuf Kırkgöz'e verilmesi hususunda sağılığında Noterce tesbit edilen talebin yerine getirilmesi maksadıyla hazırlanmış bulunmaktadır.

Vatani hizmet tertibinden bir kimseye maaş tahsis edilebilmek için şimdiye kadar göz önünde tutulan kıstas o kimsenin ifa ettiği hizmetin vatanşümül bir mahiyet arz etmek uretiyle âmme efkârında yeretmiş olması ve böyle bir maaş tahsisi suretiyle zarurete düşürülmemesinin temini ve bu uğurda fedainefsetmiş ise geride bıraktığı ailesinin sefalete düşer olmasını temindir.

Mevzuatımızda şimdiye kadar vatani hizmet tertibinden kaydıhayat şartıyla maaş tahsis edil-

miş bulunan bir kimsenin vefatında bu maaş müstahakkı maaş olan ailesine intikal ettirilmemiştir.

Bu sebeple merhum Nene Hatun'a kaydıhayat şartıyla tahsis edilmiş bulunan vatani hizmet tertibi maaşın da şahsından gayriya tahsisinin doğru olamayacağı neticesine varan encümenimiz lâyihanın kabulüne imkân görmemiştir.

Mazbatamız Umumi Heyetin tasvibine arz edilmek üzere Yüksek Reisliğe sunulur.

Reis	Reis V.	Mazbata M.
Bahkesir	Kırklareli	Giresun
H. İmre	Ş. Bakay	M. Şener
Kâtip		
Bahkesir	Aydın	Çankırı
M. H. Timurtaş	Z. Uray	T. Uygur
Çoruh	Çorum	Diyarbakır
Y. Gümüzel	Y. Gürsel	H. Turgut
Elâziğ	Erzurum	Gaziantep
Ö. F. Sanaç	Ş. Erker	E. Cenani
Giresun	İstanbul	Ordu
H. Erkmen	N. A. Sav	R. Aksoy
Ordu	Seyhan	Siird
S. İşbakan	A. Topaloğlu	B. Erden
Tokad	Trabzon	Van
Ö. Sunar	İ. Şener	K. Yörükoğlu
Yozgad	Zonguldak	Zonguldak
D. Akbel	S. Ataman	H. Balık
	Zonguldak	
	S. Durak	

Suyun değeri
Kuruyunca
Anlaşılar
Tomas Fuller

Nenehatun

23
OCAK
1967
PAZARTESİ
Fiyatı : 50 kuruş

AYLIK OKUL YAYIN ORGANI

YIL : 2

İdare Yeri Nenehatun İlk Öğretmen Okulu — Erzurum

Sayı : 6

Okul Müdürü L. Mahir Yücel ile Bir Röportaj

Röportajı Yapan : Şenay ULUSOY

Röportaj (Okul M. L. Mahir Yücel)

1 — Okulunuz hakkındaki düşünceleriniz

1 — Okulumuzun öğretmen kadrosu kıfayettir.

Ders araç ve gereçleri bakımındaki diğer okullara kıyasla iyi durumdadır. Bu bakımdan öğrencilerimizin eğitim öğretim yönünden daha iyi yetişmeleri gerekir.

2 — Öğrencilerinizin hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

2 — Okulumuzun her ibtidai öğrencisi olarak kardeşlerimizden öğrencilerimizin daha çok çalışmalarını teşviklerine karşı daha çok saygılı ve küküklere karşı ne gibi göstermelere gerekir.

3 — B-ğrediğiz talih karakteri nasıl olmalıdır?

3 — a) Çılgın olmalı.

b) Büyüklerine karşı saygılı olmalı.

c) Öğrencilerin giyimlerinde sadelik kendilerinden ciddiye isterim.

d) Kendini bir öğretmen adayı olarak vatana ve milletine adamalı.

4 — Edebiyattan hoşlanırmısınız?

4 — Hoşlanırım. Daha ziyade şiiri severim.

5 — Taktir ettiğiniz Edebiyatçılarımız kimlerdir?

5 — Yahya Kemal Beyatlı.

6 — Talebelik havatınız?

6 — İlk okulu Rize'de, Orta Okul ve Liseyi Erzurum Lisesi'nde, Eğitim Enstitüsü'nde Necatibey Eğitim Enstitüsünde okudum.

7 — Spordan hoşlanırmısınız?

7 — Evet.

8 — Spordan en çok hangisini seversiniz?

8 — Voleybol, Futbol

Bir milletin mesul veya Bedbaht Oluşu

Eğer bir memleketin Stuart Mill'in dediği gibi abalinden memnun olmazlar gibi yaşamak prensibi hâkim olursa ve fertler yalnız kanun ve zor kuvveti ile vazifelerini yaparlarsa o medeniyet çöküktür ve çökmeğe mahkumdur. Eğer bir memleketin fertleri sadetlerini ve iğ huzurlarını midlelerinden ziyade ruhlarında ararlarsa eğer insanlar maddi rahatlıktan ziyade manevî değerlere ehemmiyet verirlerse ve eğer fertler bir arada yaşadıkları insanların elemiyle ve sadetiyle candan ilgilendirlerse o millet topyekûn kuvvetli ve mesut yayılır.

Dr. H. Fikret Kanat

Medeniyet insanların maddi ihtiyaçlarını karşılar ve herşeyin maddi değerlerle ölçülmesini gerektirir. Maddi ihtiyaçlar ise benelli temayülleri çablamasına yardım eder.

Dr. H. F. Kanat

Nenehatunun Kısa Hâl Tercümesi

Nenehatun 1270 tarihinde doğmuştur. Babası Hüseyin ve Annesi Zeliha'dır. Aslen Erzurumun Kuzeydeğününde ve Erzuruma 25 kilometre mesafede bulunan Çepçeli köyüdedir. Seydi (Kıvıncı) Kocası Mehmet Efendi 93 Herbinden sonra vefat etmiştir.

Nenehatunun 6 Çocuğundur. Bunlardan 4 erkek 2 kadındır. Kardeşleri 3 oğlu 2 kızı hayatta bir tek oğlu 6 kızı hayatta bir tek oğlu kalmıştır. Erkek Çocukları Yusuf, Nazım Abdurrahman ve Musadur. Kız Çocukları Asime ve Nevriyedir. Hayattaki Okulunun adı Yusuf Kıvıncı'dır. Erzurum İstikbal adında bir oğlu vardır. Durak evli ve iki çocuk sahibidir. (Çocuk ve Şehit) Nenehatun hayatındaki oğlu ve kızlarıyla birlikte oturur. Oğlu Yusuf Kıvıncı halen 73 yaşında olup mahalle başında alifbâ ile işgüldenir. Kardeşi Fazılın 31 Nisan tarihinde hayatını emirlerhu mahallesinin

kısmında Sokkında ikamet etmektedir.

Nenehatunun torunu Durak Kıvıncı'nın Sol kolu tamamen Sakatır. Nenehatun 6 Şubat 1953 den itibaren hizmetini butaniye tertibinden 6036 nolu kanunla 170 lirasına verilmiştir. 12/5/1955 günü yakalandığı bir soğuk algınlığı bütün tıbbi ihtimama rağmen zatureye münce olmuş ve kaldırıldığı Numune Hastanesinde 22/Mayıs/1955 Pazartesi Saat 12 de vefat etmiştir.

Nenehatunun Ölümü delailiyle Erzurum'da muazzam bir tören yapılmıştır. Bu törene başta Nenehatun temsilcileri ile birlikte Ordu mensupları esnaf teşkilatları, Vali, daire müdür-

leri emniyet teşkilatı okul lar, askeri birlikler ve kalabalık halk kütləsi katılmışlardır. Merhumenin Cenazesi Lala Paşa Caminden top arabasına konularak bandonun Çaldığı ha zım hava ile birlikte ağır ağır ve tertip arasına göre mahalle başı Karakapısı geçilerek Aziziyeye tahyasına gidildi. O gün Sanli Erzurum orada idi, 200 e yakın Sivil otomobil ve okadarda askeri vesait Aziziyeye

tahyasını çok kalabalık bir hale getirmişti. Top arabasından alınan merhume hazretlerinden biri olan dolama olduğu ablam hicirarak ağlıyordu. Biraz sonra benim tesellilerimle yanımda ki yatağında o da uykuya geçmişti.

Ben bir yandan ablamın istisraflarını düşünürken bir yandan da günün misafirlerine konan pastayı hayâl ediyordum. Vene nihâyet hende uykuya daldım. Bir an geçiş her şeyi unuttum, birşey önce ki

bütün teferuatı birçok fotoğraflar tarafından tesbit edildiği gibi filmde çekildi.

Ordu Ninesi ve 1955 yılının annesi olan Nenehatun Hazin gözyaşları arasında toprağa verilerek 93 Harbinin en son canlı varlığında bu şekilde aramızdan ayrılmış oldu.

DERLEYEN
Özcan Kardeş

O Geceki Rüya

Derslerim bitmiş artık uykuya zamanı gelmişti. Ben yatağma yatarken parmaklarımın birini dolama olduğu ablam hicirarak ağlıyordu. Biraz sonra benim tesellilerimle yanımda ki yatağında o da uykuya geçmişti.

Ben bir yandan ablamın istisraflarını düşünürken bir yandan da günün misafirlerine konan pastayı hayâl ediyordum. Vene nihâyet hende uykuya daldım. Bir an geçiş her şeyi unuttum, birşey önce ki

hayallerimin kopye etmiş bir rüya toplosuyla karşı karşıyayım. Önümde bir sürü nefis pastalar vardı. Büyük bir iştahla ve kuvvetle pastalardan birini tirmiş istedim. Fakat maalesef yemek için büyük bir enerji sarfettim. Bu pasta gerçekte ablamın sağ el parmağı değil miydi? O zaman her şey tamam olmuştu. Koyverilen çörekler gece bütün ev halkını uyandırmış ve rahatsız etmişti. Ablam tamamen toz olmuştu. Emriye Sokak

Nene Hatun Aylık Okul Yayın Organı

Y. 2, S. 6, 23 Ocak 1967

General Ridgway'ın Nene Hatun ile alakalı kaleme aldığı makale.

How Europe's Defenses Look to Me

By GENERAL MATTHEW B. RIDGWAY

Our new Army Chief of Staff, fresh from command of the free world's forces in Europe, brings us up to date on how well our NATO allies are prepared for "the most dangerous hour Europe has faced since World War II!"

These are the personal views of General Ridgway, reporting on his fourteen months as Supreme Allied Commander Europe in the North Atlantic Treaty Organization, and do not necessarily reflect the views of the Department of Defense or the Joint Chiefs of Staff, of which General Ridgway is now a member by virtue of his present assignment as Chief of Staff, U. S. Army.

IN September of 1952, I visited a modest home in a far-distant land to pay homage to a feeble little woman who was then ninety-seven years of age. This might seem to be a strange diversion in my activities as an international military commander who was engaged at the time in a close-up look at the Soviet Iron Curtain and the Western world's outpost defenses against the Russians. Yet this small incident proved to be one that I shall remember as long as I live. I feel that I should share it, for it bears pointedly upon the underlying problem I faced during every one of my 410 days as Supreme Allied Commander in Europe. It is equally pertinent, if not even more so, to the situation I left to Gen. Alfred M. Gruenther, my brilliant successor, when I came home this summer to become United States Army Chief of Staff.

I made my unusual pilgrimage in the city of Erzurum, Turkey, about 130 rugged miles from the Soviet border. Here are the headquarters of Turkey's 3rd Army, which is responsible for defense against any Russian attack on that eastern frontier. The 3rd Army maintains the small home in which I made my call, for its revered occupant is known to the Turkish soldiers as "The Grandmother of the 3rd Army." Her name is Nene Hatun.

In November of 1877, Nene was a young matron of twenty-two, the mother of a child only a few months old. Russia and Turkey were at war. A Russian infantry regiment had just seized Erzurum.

Turkish troops, few in numbers, were trying to rally in the city. The citizens went to the Turkish commander, telling him through their leaders that all of them, men and women, young and old, would support him in a night attack to destroy the invaders. Neighbors told Nene she must not participate. Her place, they said, was with her infant.

"No," she replied, "God brought my baby and God will care for it. I go with you in the attack."

That night, men, women and even children, armed with scythes, sickles, knives and clubs, joined their soldiers in attacking the Russian forces. The attack succeeded. The Russian regiment was destroyed.

When I found Nene Hatun, a little more than a year ago, her eyes were somewhat clouded, her strong, gnarled hands were a trifle unsteady, but her memory and her voice were clear. I talked with her for a quarter hour. I told her, through an interpreter, of my deep respect for what she had done. I explained that I had just walked over the actual ground of her heroic deed, and had seen the monument to those who shared that great deed with her. As I turned to leave and sought to express once more my admiration for her gallantry, she replied through the interpreter.

"Please thank General Ridgway for honoring me, a humble woman, with this visit," she said, "and tell him I could do the same thing again today, if I had to."

The atmosphere of that little dwelling seemed suddenly to attack one's eyes and make them swim. I pressed her hand and left.

In the months that followed—months devoted to the hard task of collecting on the military and financial promises which fourteen nations had made for their mutual protection—I often thought of Nene Hatun. So many NATO statesmen could learn so much from her, I reflected. For in her example—so my private thoughts went—they might find a new set of spiritual values by which to judge the costs of military strength—the strength the member na-

tions of the North Atlantic Treaty Organization have been building in the slow and often bitter struggle to achieve a reasonable security against the Russian threat to Europe.

Now I can only pray that a spirit approaching the greatness of that little old woman at Erzurum will prevail in a crucial meeting which the leaders of NATO will hold late this year in Paris. For they will meet, as they make further long-range plans for the West's defenses, in a moment when the crisis will be more than the usual crisis of the pocketbook. It will be, fundamentally, a crisis of the spirit. And therein lies a situation which looks to me like the most dangerous hour Europe has faced since World War II.

Much has happened since the last big NATO meeting in April of this year. The sanguinary struggle for power among Stalin's heirs became visible with the arrest of Beria, and the symptoms of violent unrest in the Soviet satellites could be seen from the Brandenburg Gate in Berlin. The truce in Korea, the lulling propaganda overtures from the Kremlin, the wishful thinking that we will suddenly have peace-through-strength at bargain rates—all these, as background, lead up to this decisive point in the life of NATO. What may be done at this hour is of an importance so overriding that I should like to address myself to this question first, before attempting an accounting of my own stewardship in Europe.

The critical problem now is that of maintaining the momentum so laboriously and painstakingly built up by so many men from the day NATO began. The critical danger now is a tendency to waver, to feel that the time has come when we can afford to relax, to relieve ourselves of some of the heavy economic burdens and personal sacrifices which accompany any build-up of military strength.

NATO'S present military position is further advanced than one might in 1951 have reasonably hoped it would be by this time. But it is still a long, long way from being adequate to NATO's mission. Yet even this position could deteriorate very rapidly from the cumulative effects of a little relaxing

T.C.
PALANDÖKEN KAYMAKAMLIĞI
İlçe Nüfus Müdürlüğü

Sayı : 32463536-000-E.1417
Konu : Nüfus Kayıtları

24/04/2018

Sn. Akın AKTAŞ
Yunus Emre Mahallesi Kayakyolu Yağmur Yapı Koop.No:1
PALANDÖKEN

İlgi : 18.04.2008 tarih ve 18598 sayılı dilekçeniz.

İlgi sayılı dilekçeniz incelenmiş, 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanununun 9. ve 44. maddelerine göre Nüfus Kayıtları ve bu kayıtların tutulmasına dayanak olan belgelerin gizli olduğu, kanunda belirtilenler dışında kimse tarafından görülüp incelenemeyeceği kanun koyucu tarafından Nüfus Kayıt Örneği almaya yetkili kişi ve kurumların Kanunda tek tek sayıldığı ancak sayılanlar arasında üçüncü kişilere yer verilmediğinden , dilekçenizde talep ettiğiniz Nüfus Kayıt Örneklerinin tarafınıza verilemeyeceği hususunu;

Bilgilerinize rica ederim.

Memet Zeki ÇAKMUR
Nüfus Müdürü

Belgenin Aşlı
Elektronik İmzalıdır

Esra BİRGÖL

Nene Hatun'un nüfus kayıtlarının tarafımıza verilmesi için yazmış olduğumuz dilekçeye verilen cevap.

Resmiye Tarzı'nın İsmet İnönü'ye yazdığı dilekçe ve dilekçeye verilen cevap.

435

11 / I Kanun / 1933

50.00

Tek muhterem besvetsiz paşa hayrette

Şimdiye kadar göstermiş olduğunuz
 kutf alibermizden civret olarak şu
 istikamda bulunuyorum.

Zevcim merhum Mahmud Tarz
 hoşhayatta iken cumhuriyet hükümeti
 alisi tarafından bir miktar maaş
 tahsis edilmişti. Kalabalık ve vatan ci
 olan ailemiz ancak bu büyük ihsan
 sayesinde imrarı marşet ediyordu.

Şimdide âlemde esbasta büyük - 2

030	10	.	.	258	733	10	- 2
-----	----	---	---	-----	-----	----	-----

Türk cumhuriyeti ailesinden başka bir
hamimimiz olmadıgından kendimin ve
cocuklarımın hayatımın himayesi ailelerime
bırakmakla daimi lutflarınıza ilelebet
kalplerimizde saklayarak büyük ve
saatli Türk milletinin saadet ve refahı
duaları ile samimi ve daimi hürmetlerin
in kabulunu rica ederim mühterem
efendim hazretlerin

Resmîye Tarzı

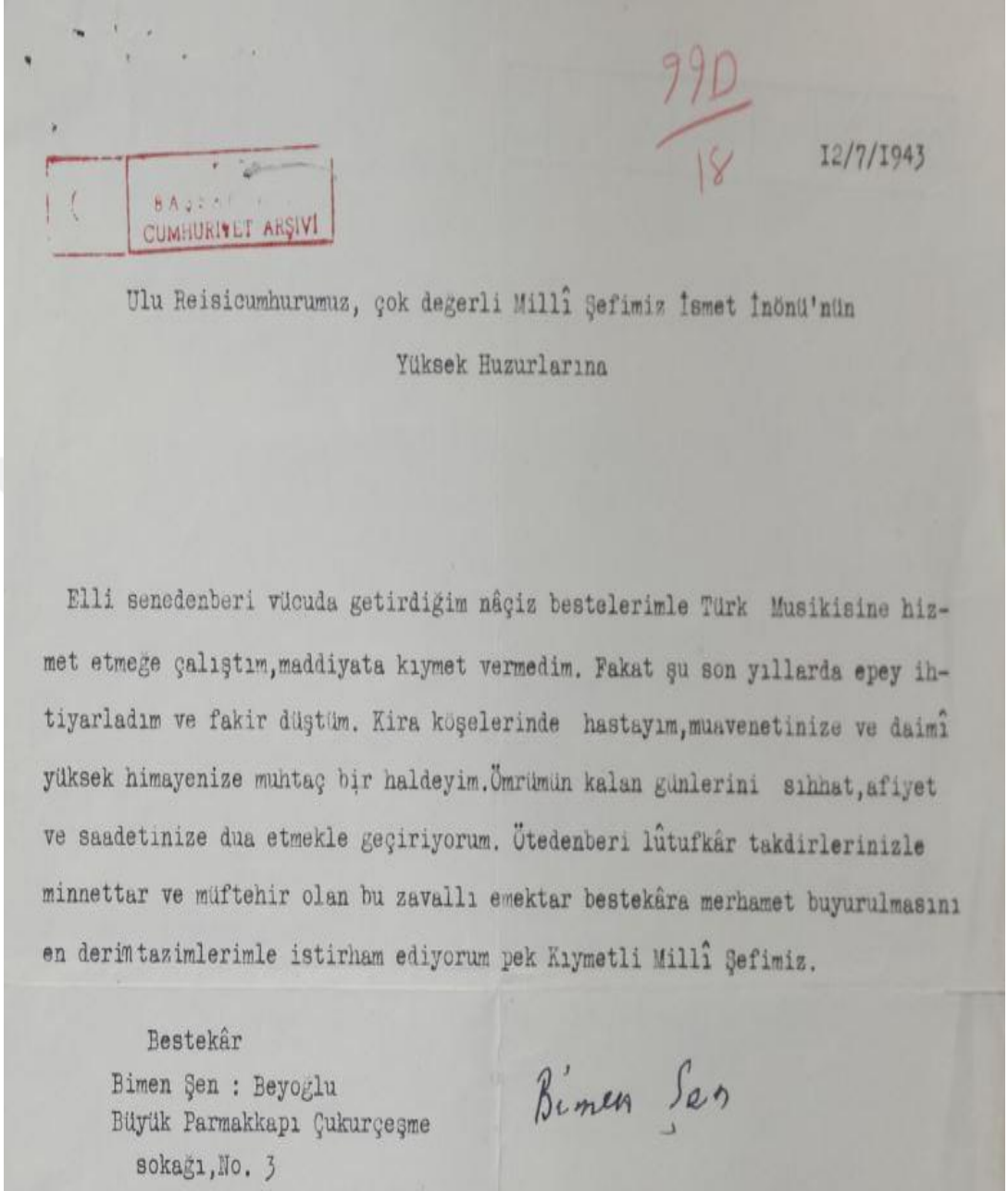
030	10					
-----	----	--	--	--	--	--

110- Kazağthane caddeci
Maçka

Resmi Tarzı'nın yazdığı dilekçeye verilen cevap.

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		435 56-11	Dosya işaretleri
T.C. BAŞVEKÂLET Yen İleri Mektebi			
Evrakın Numarası			
Tarihi			
Yazan memur			
Yazı tarihi	11-12-933		
Muavin			
Beyaz eden			
Beyaz tarihi	11 03 - 933		
Kargılaştırıcılar			
Sadra No.	6 3588		
Mebutah			
Sevk tarihi	12-12-111		
Kaydeden			
Düşünceler			
		<p>Tarzı Resmîye Hanımefendi Ersoak İzzan Harıcıye Verdiği Tarzı Han merhumun refikaları Nişantasa İstanbul</p> <p>Taha fazlasına mali vaziyet müsait olmadığından zati alijelerine ayda 10 yüz lira gönderilmesi Bas- vekil Paşa Hz. tarafından emir buyrulmuş ve bu aydan itibaren 10 ayda 100 lira verilmesi Şişli Bankasına yazılmıştır. Keşfiyeti arz vesilesiyle hürmetlerimi ta- dim ederim efendim. Bas. V. M. S. yazık. L</p>	
-2-		030 10 258 733 10	

Bimen Şen'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı dilekçe.

Cumhurbaşkanlığı tarafından başvekilliğe gönderilen Bimen Şen ile alakalı yazı.

Ankara: 30/7/1943 .

TÜRKİYE
REİSİYASİTİCUMHUR
UMUMİ KATIPLIĞI

4-756 7

990
18

Sayın Şükrü Saraçoğlu
Yüksek Başvekil

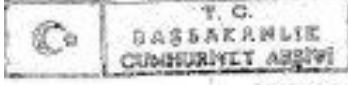
T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bestekâr-Bimen Şen tarafından
Reisicumhurumuza gönderilerek yüksek huzura
arzedilen 12/7/1943 tarihli dilekçe bilece
sunulmuştur . Seçkin musiki Sanatkârlarımızdan
olan mumaileyhe lütufkâr yardımlarının esirgen-
memesini derin saygılarımla arz ederim .

Umumi Kâtip
K. Godeler

030	10			120	258	16
-----	----	--	--	-----	-----	----

Kara Fatma'nın yardım dilekçesi

T.C

BAŞ VEKALET YUKSEK MAKAMINA.

dileğimdir.

SAYIN VEKİLİMİZ vatan ve istiklalinizi düşman Esaretinden kurtarmak. müdafası uğrunda uhdeye tevdi edilen vatani vazifemi Fahri olarak. mücadelemizin son gunüne kadar düşmanla pençeleşerek ifa Etdim ve milli orduda sepkat Eden Hizmetlerinden dolayı istiklal madalyesiyle. Taktik Edilmiş kara Fatmayı.

20/senedenberi 6/ yetim Torunumla sefaletle mücadele Etmekdeyim. bu sefil yavrularımın bir günlük işlerini Temin Edecek ihtidare Hayis degilin, bunaragmen bugunku geçim şartlarda sefaletime bir kat daha zemin kazınmada olduğunuda Ayrıca Arz Ederim.

o günkü istiklal mücadelemizde Hizmetleri sepkat Eden benim gibi mücahidin senelerdenberi bugibi sefalet mağduriyetine ne Adaletimuz venede yüksek vicdanlarınızın HİŞANİ rıza göstermeyeceğine istinat Ederek

sefaletime nehayet verilmesi hususunda dileklerımı selahiyetdar vekâletinize ve yüksek şahsiyetinize bildirmekten başka iltica Edecek istinat kâhım yoktur.

Hic olmazsa ben ve benim gibi Hizmetleri sepkat Eden mücahitler Hakında Hıdemati vataniye kanunundan şimdiye kadar müstefit olan Emsallerim gibi benimde onlar neyanında müstefit olman için ne lazım sa ve negibi yardımlara layıksam bu istihkakı Tayin Edecek selahiyet dar. Ancak yüksek şahsiyetinizdir bunaragmen Hakında icab Eden memelenin ifası için Alakadarlara Emir ve bildirmenizi Ebedi saygılarımıla dileyerek yüksek işarınıza muhtacım.

P

A

Kasım paşa gül hane sokak.NO/12/
mücahit kara Fatma savagan.

030	10			1973	349	20
-----	----	--	--	------	-----	----

BAS VEKALET EYRANI	
Tarih	İmza
26.6.1973	312549

Erzurum'lu Karafatma'ya vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkında
Kanun

(Resmî Gazete ile ilâm : 22. II .1954 - Sayı : 8640)

No.
6270

Kabul tarihi
17. II .1954

MADDE 1. — Erzurum'lu Karafatma'ya hayatta bulunduğu müddetçe vatani hizmet tertibinden ayda (170) lira aylık bağlanmıştır.

MADDE 2. — Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

MADDE 3. — Bu kanunun hükümlerini icraya Maliye Vekili memurdur.

18 Şubat 1954

NENE HATUN KRONOLOJİSİ

- 1853-1854** (R.1270) Nene'nin doğumu (Anne adı Zeliha, baba adı Hüseyin)
- 1877** Nene ve ailesinin Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle Çeperli Köyü'nden Erzurum'a göç etmeleri
- 8-9 Kasım 1877** Nene'nin Aziziye Müdafaası'na katılması ve kardeşi Hasan'ın şahadeti
- 2 Ocak 1935** Nene'nin ve ailesinin Soyadı Kanunu neticesinde Kırkgöz soyadını almaları
- 1. Kanun 1935** Askeri Mecmua'da Nene Hatun ve arkadaşlarıyla yapılan görüşmenin yayımlanması
- 2 Mart 1937** İsmail Habip Sevük'un Nene Hatun ve arkadaşlarıyla görüşmesi
- 23 Kasım 1937** Pertev Demirhan'ın Nene Hatun ve arkadaşlarıyla görüşmesi
- 6 Eylül 1938** Nene Hatun'un CHP'ye ve Dahiliye Vekaletine dilekçesi
- 26 Ağustos 1943** Nene Hatun ve Name Hanım'ın İsmet İnönü'ye yardım dilekçesi göndermeleri
- 6 Şubat 1946** Doğan Nadi'nin "Aziziye Tabyası'nın Yaşayan Kahramanları" yazısı
- 24 Ekim 1949** Şukufe Nihal'in "Erzurumlu Nine" yazısı
- 9 Haziran 1952** Nene Hatun'u Orgeneral Nurettin Baransel'in ziyareti
- 7 Eylül 1952** Nene Hatun'u NATO Başkomutanı General Ridgway'ın ziyareti
- 24 Aralık 1952** Ahmet Emin Yalman'ın "Nene Hatun'u Ziyaret Ettim" yazısı
- 6 Şubat 1953** Nene Hatun'a Vatani Hizmet Tertibinden maaş bağlanması
- 23 Ocak 1954** İffet Halim Oruz'un "Nine Hatun" yazısı
- 5 Mayıs 1955** Nene Hatun'un "Yılın Annesi" seçilmesi
- 8 Mayıs 1955** Nene Hatun'a Yılın Annesi seçilmesinden dolayı tebrik ziyaretleri
- 22 Mayıs 1955** Nene Hatun'un vefatı
- 23 Mayıs 1955** Nene Hatun'un cenaze merasimi
- Haziran 1955** M.Necati Sepetçioğlu'nun "Geçen Ayn Dergileri" Nene Hatun ile alakalı yazısı
- 16 Mayıs 1956** Nene Hatun'un vasiyetinde yer alan maaşının oğluna bırakılması isteğinin TBMM Bütçe encümenliği tarafından reddedilmesi
- 22 Mayıs 1956** Necati Dağistanlı'nın "Ordu Ninesinin Ölümünün 1.Yıldönümü Münasebetiyle" yazısı

ÖZGEÇMİŞ

Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 05/09/2008 tarihinde Giresun Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü'nü kazandı. 21/09/2011 tarihinde aynı bölümden mezun oldu. 09/06/2014 tarihinde Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun oldu. 04/09/2012 tarihinde Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 21/06/2016 tarihinde aynı bölümden mezun oldu. 07/06/2016 tarihinde Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden Pedagojik Formasyon belgesi aldı. 2016 tarihinde düzenlenen Harşit Sempozyumu'nda sekreteryaya görevinde bulundu. 2016 yılında Giresun Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda lisansüstü eğitimini kazandı. 2017 yılında bir dönem kaymakamlık aday adaylığı sürecini yaşadı. Yapılan yazılı sınav neticesinde başarısız oldu. 2018 yılındaki KPSS branş bazlı sıralamada işletme öğretmenliği alanında 5. sırada yer aldı. Üniversite hayatı boyunca gerek sosyal faaliyetler gerekse akademik faaliyetlerinden dolayı birçok katılım ve teşekkür belgesi mevcuttur.